

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MILENA BOUČKOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:
LADISLAV CABADA, MILOŠ CALDA,
ADAM ČERNÝ, PETR DOSTÁL,
MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARISCHOVÁ, PETR LEBEDA,
PAVEL MÁŠA, ALOIZ NEUSTADT,
KAREL PEZL, OTTO PICK,
MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
RICHARD SEEMANN, JIŘÍ SCHNEIDER,
IVO ŠLOSARČÍK, JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ,
KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
FILIP TESAŘ, JOSEF VESELÝ,
TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281434, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačoviny povolené SsRP Banská Bystrica č. j. OPČ-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

INDEX 46911

OBSAH 9/2004 ROČNÍK XXVIII

STR.

Světozor	2
Indie a Čína v 21. století / -zz-	3
INDIE A ČÍNA V 21. STOLETÍ	
Ekonomika Indie: Po váhavém startu impozantní nástup / Jiří Fárek	4
Čína, investice a růst ekonomiky / Pavel Kohout	9
Konec izolacionismu v Číně a její nová zahraniční politika / Rudolf Fürst	11
Indická demonstrace demokracie / Václav Štor	14
Tichá revoluce: Indie v období globalizace / Jan Filipický	16
VZTAHY A PROBLÉMY	
Změny na slovenské politické scéně a jejich vliv	
Na česko-slovenské vztahy / Vladimír Leška	18
Vnější vztahy EU a prevence konfliktů / Jan Karlas	22
ZEMĚMI SVĚTA	
Nová ruská vojenská doktrína a její mezinárodněpolitický a regionální kontext / Miloš Balabán	25
Západní Sahara – příběh nekonečného referenda / Ondřej Beránek	29
EKONOMICKÝ OBZOR	
Otrěsy ruského bankovního sektoru / Karel Svoboda	30
VOLNÁ TRIBUNA	
Ozbrojené síly evropské unie v mírových misích / Jan Závěšický	32
Zahraniční politika Ronalda Wilsona Reagana / Petr Anděl	34
RECENZE	
Opozice v NDR v letech 1949–89 / Ivona Řezanková	37
Balkán pod lupou / Filip Tesař	39

VYJDE V PŘÍŠTÍCH ČÍSLECH MP

Současný antisemitismus ► Aktuální projevy antisemitismu ve střední Evropě
► Náboženský a národnostní antisemitismus na Rusi a v Rusku ► Stát Izrael a „palestinizace“ antisemitismu ► Konflikt americké touhy a postmoderní morálky ► Historické alternativy evropské integrace ► Terorismus a jeho prevence
► Francouzské hledání evropské identity

1. – německý spolkový kancléř Gerhard Schröder ve Varšavě jménem spolkové vlády a politických sil v zemi striktně odmítl požadavky odsunutých na odškodnění. Nabídl Polsku „Pakt budoucnosti“ k prospěchu obou zemí a k užítí sjednocující se Evropy. Odsunutí projev odmítli a někteří z nich hodlají podat první žaloby kvůli odškodnění, které jsou však podle expertů bez naděje na úspěch.

1. – televize CBC oznámila, že americké tajné služby získaly přesné informace o plánech útoku al-Káida v New Yorku a ve Washingtonu. Útok by měl být veden proti finančním centrům. Bílý dům zvýšil bezpečnostní pohotovost.

2. – oznámeno, že pákistánští agenti objevili v počítači v červenci zadržovaného esa al-Káida Tanzance Ahmeda Khalfama-Ghailaniho plány nových útoků proti USA a Velké Británii. Později bylo zveřejněno, že šlo vesměs o staré údaje.

3. – velení súdánské armády prohlásilo, že považuje rezoluci RB OSN přijatou 30. července a žádající, aby byla do 30 dnů ukončena zvěrstva páchaná v Dárfúru arabskými milicemi, za vyhlášení války. Na súdánsko-čadských hranicích bylo 1. srpna rozmístěno 200 francouzských vojáků, aby zajistili bezpečnost uprchlických táborů a přísun potravin.

4. – do rukou britské policie padl šéf tamní buňky al-Káida Abú Músa Hindí a dalších 11 teroristů. K dopadení údajně vedly údaje z počítače Muhammada Naíma Núra Chána zatčeného v Pákistánu v polovině července. Díky zatčení tohoto teroristy dostaly zpravodajské služby možnost rozklíčovat způsob, jakým se buňky al-Káida dorozumívají.

4. – dánský ministr obrany Sören Gade odvolal velitele dánského kontingentu v Iráku a další vysoké velící důstojníky, čímž nepřímo potvrdil spekulace o účasti dánských vojáků na týráni v Ústú.

4. – příměří mezi americkými jednotkami a milicemi radikálního duchovního Muktady Sadra se zhroutilo.

5. – v šíitských oblastech Iráku vypukly po dvou měsících relativního klidu boje na několika místech. Jen v Nadžafu bylo za dva dny hlášeno 300 zabíjených povstalců.

5. – saúdskoarabská bezpečnost dopadla islamistického radikála Fárise Zahráního, který byl 11. položkou na seznamu 26 nejhledanějších teroristů v zemi.

5. – podepsáno prohlášení mnohonárodních sil v Iráku (32 zemí), ve kterém se pravi, že výhrůžkám ani vydírání v případě únosů civilistů nebudou ustupovat.

6. – zveřejněno, že Saúdská Arábie uspořádá v listopadu první volby

v historii. Půjde o obecní volby a rozhodne se v nich o složení poloviny městských rad.

7. – irácká prozatímní vláda vyhlásila 30denní amnestii pro ty, kdo se sice ozbrojili a přidali k odboji, avšak zatím nebyli z ničeho obviněni a nikoho nezabili. Netýká se těžkých deliktů. Vláda zastavila na měsíc vysílání katarské televize Al-Džazíra z Iráku s tím, aby tato stanice přehodnotila svou informační politiku v zemi.

9. – zveřejněno, že teroristické hnutí Abú Músy Zarkáviho vydalo počítačové CD s pokyny pro muslimy, aby se zapojili do boje proti zemím „okupujícím“ Irák a proti prozatímní vládě.

9. – okresní soud v Oklahomě odsoudil k doživotnímu trestu bez možnosti omilostnění Terryho Nicholse, spolustrůjce teroristického útoku na správní budovu v Oklahoma City, při němž v dubnu 1995 zahynulo 168 lidí.

9. – velení mezinárodních stabilizačních sil v Afghánistánu (ISAF) formálně převzalo od Kanady vojenské sdružení evropských států tzv. Eurocorps.

9. – Liga arabských států odmítla sankce proti súdánské vládě, kterými pohrozila RB OSN.

10. – americký prezident George W. Bush navrhl do čela CIA republikánského člena Sněmovny Portera Gosse (65). Má mít zvýšené pravomoci a tajné služby budou reorganizovány.

10. – dva lidé zahynuli při sérii pumových útoků na dva menší hotely a plynárnu v Istanbulu.

10. – po šesti dnech bojů Američanů s milicemi radikálního šíitského vůdce Muktady Sadra v Nadžafu vyžadovala americká armáda civilisty, aby opustili město.

11. – britský vládní úřad pro dohled nad záležitostmi bioetiky oznámil, že dal poprvé souhlas k tomu, aby vědecký tým přistoupil ke klonování lidských zárodků k terapeutickým výzkumům. Jde o první povolení tohoto druhu v Evropě.

12. – skupina napojená na mezinárodní muslimskou teroristickou organizaci al-Káida pohrozila, že pokud Itálie nestáhne do 15. srpna z Iráku všechny své vojáky, stane se terčem útoků.

13. – životy nejméně 147 konžských utečenců si vyžádal útok neznámých útočníků na uprchlický tábor OSN v Burundi.

13. – gruzínský parlament schválil téměř jednomyslně rezoluci žádající zastavení mandátu ruských mírových sil a jejich stažení z konfliktní oblasti.

14. – za účasti představitelů Gruzie, Jižní a Severní Osetie a Ruska byla podepsána dohoda o klidu zbraní, demilitarizaci zóny konfliktu na jihoosetských hranicích a vytvoření ná-

razníkového pásma. Přestřelky na hranicích pokračovaly.

14. – v Nadžafu ztroskotl pokus irácké vlády vyjednat příměří s Muktadou Sadrem, který se skrýval v posvátné mešitě imáma Alího. Sadr vyzval premiéra Aláviho a jeho vládu k odstoupení, protože byla dosazena Američany. Obnoveny bojové operace.

15. – 58 venezuelských voličů v referendu vyhlášeném opozicí dalo souhlas k tomu, aby levicový prezident Hugo Chávez dokončil svůj druhý prezidentský mandát.

16. – americký prezident George W. Bush oznámil, že z Evropy a Asie bude během deseti let staženo 60 až 70 tisíc amerických vojáků. Většina bude převelena do USA, další budou rozmístěni na nové posty, odkud budou moci lépe reagovat na nečekané hrozby.

16. – celostátní konference jednající v Bagdádu o dalším politickém uspořádání v Iráku vyzvala vůdce šíitských rebelů Muktadu Sadra, aby ukončil povstání na jihu země. Klerik se má raději se svou armádou zapojit do politiky.

16. – rwandští vojáci začali chránit pozorovatele Africké unie, kteří dohlížejí v Dárfúru na dodržování příměří mezi povstalci a vládou.

16. – nový šéf mise OSN v Kosovu Dán Sören Jessen-Petersen nastoupil do úřadu. Vyzval Srby, aby se aktivně podíleli na budoucnosti Kosova.

18. – ústřední výbor strany Likud odmítl návrh premiéra Šarona posílit menšinovou vládu o levicovou Stranu práce.

18. – hlášeno pokračování srážek v oblasti jihoosetského Cchinvali. Gruzínský prezident Michail Saakašvili poslal vládám Velké Británie, Německa, Francie, generálnímu tajemníkovi OSN a vedení OBSE dopis, v němž vyzval k mimořádnému zasedání stálé rady OBSE kvůli vyjaté situaci v Jižní Osetii.

19. – maďarský premiér Péter Medgyessy rezignoval poté, co ztratil důvěru koalicioních partnerů ve vládě.

21. – polský ministr obrany Jerzy Szmajdzinsky navštívil Irák. Prohlásil, že Polsko chce své jednotky z Iráku stáhnout co nejdříve, ale až se v zemi vytvoří spolehlivá bezpečnostní struktura.

21. – zveřejněno, že američtí vojensští lékaři se v irácké věznici Abú Ghrajb podíleli na mučení vězňů. Zakrývali stopy po bití, oživovali z bezvědomí k dalšímu mučení, maskovali vraždy a vystavovali lživé úmrtní listy.

22. – žhářský útok proti židovskému společenskému centru v Paříži. Přihlásila se k němu skupina mladých muslimských ozbrojenců.

23. – zástupci súdánské vlády zahájili v Nigérii rozhovory se zástupci povstaleckých skupin v Dárfúru.

24. – maoističtí rebelové oznámili zastavení blokády nepálské metro-pole Káthmandú. Pohrozili, že město za měsíc znovu odříznou od zbytku země, nevyhoví-li vláda jejich požadavkům.

24. – na americké základně Guantánamo na Kubě začaly procesy s prvními čtyřmi zahraničními zajatci.

25. – v Rusku se zřítila dvě dopravní letadla. Zahynulo 89 lidí. Ve zbytcích letounů byly nalezeny zbytky výbušnin hexogen. Podezřelí jsou dvě Čečenky, tzv. černé vdovy, a k útoku se přihlásila Brigáda Islámbulího. Má to být odplata na vraždění v Čečensku.

25. – Maďarská socialistická strana navrhla na funkci premiéra bývalého ministra mládeže a sportu Ference Fyurcsánye.

26. – do Nadžafu přijel nejvyšší šíitský duchovní v Iráku ajatolláh Alí Sistání a začal jednat s Muktadou Sadrem o příměří.

27. – v Nadžafu skončily třítydenní boje. Milice Muktady Sadra opustily hrobku imáma Alího a Sadrův mluvčí předal klíče od mešity zástupcům umírněného ajatolláha Sistáního. Podle uzavřené dohody by se z Nadžafu a Kúfy měli stáhnout všichni ozbrojenci včetně amerických vojáků, Sadrovi stoupenci by měli odevzdat zbraně a na bezpečnost by měla dohlížet irácká policie.

28. – prezident George W. Bush v rozhovoru pro The New York Times poprvé přiznal, že se přepočítal v odhadu situace, která měla za vládnoucí v poválečném Iráku. Trval na tom, že sedmnáctiměsíční povstání v Iráku je „vedlejším produktem rychlého vítězství“.

28. – Islámská armáda, která před deseti dny unesla dva francouzské novináře, pohrozila, že oba muže zabije, pokud nebude do 30. srpna zrušen zákaz nošení muslimských šátků ve školách. Francouzský prezident Jacques Chirac a vláda ultimátum odmítli.

29. – izraelská vláda znovu popřela, že pro ni v Pentagonu pracuje špión, jak krátce předtím oznámila americká televize CBC.

29. – v předčasných prezidentských volbách v Čečensku byl zvolen dosavadní čečenský ministr vnitra a Kremlen favorizovaný kandidát Alu Alchanov.

30. – vůdce šíitských rebelů Muktada Sadr vyzval své milicionáře, aby dodržovali příměří v celém Iráku. Prostřednictvím svého mluvčího dal najevo, že se chce zapojit do politického procesu v Iráku.

30. – ruský prezident Vladimir Putin povolil ruským společnostem prodávat zbraně a vojenské vybavení irácké prozatímní vládě. Podle prezidentova dekretu mají zbraně sloužit k naplnění červnové rezoluce Rady bezpečnosti OSN.

Indie a Čína v 21. století

Psát o budoucnosti dvou starověkých zemí a kultur, které se setkaly s Evropou nebo Západem, je smělým a odvážným pokusem. Smělým proto, že se dost obtížně hledají typické znaky nebo kritéria hodnocení místní sociální skutečnosti, které by byly v Evropě srozumitelné. Odvaha je pak nezbytná proto, že zabývat se tak četnými projevy čínské nebo indické identity s jistotou nabízí buď lpění na povrchu věcí, nebo svádí k hlubokému až slepému zaujetí.

Začneme-li od toho nejbánálnějšího, od zkoumání demografického vývoje v obou zemích, lze říci, že už ani nepřekvapuje žonglování s pojmy a čísly, které nemají téměř žádnou vypovídací hodnotu. *Vilémovské žluté nebezpečí* je stejně nic neřkajícím označením, byť emocemi přeplněným, něčeho neznámého, jako úvahy současných demografů o tom, jak budou Indie a Čína vypadat v roce 2050. Indů prý tehdy už bude víc než Číňanů asi o dvě stě milionů a počet obyvatel obou zemí se bude pohybovat okolo 1,5 miliardy duší.

Hned druhý, stejně zdánlivě jednoduchý problém s tím prvním úzce souvisí. Kde vlastně ti Indové a Číňané budou v roce 2050 žít? Na území Indické republiky nebo ČLR či v USA nebo EU, kde se dá dosahovat poměrně nejrychleji čistých zisků a kde se také dá stále ještě relativně *nejčistěji* investovat? Nebo to bude v jihovýchodní Asii, kde žijí etničtí Číňané po staletí a kde indický vliv je stále ještě kulturně a ekonomicky velmi významný? Nebo v subsaharské Africe, Latinské Americe, Austrálii a třeba východní Evropě, kde čínští obchodníci jsou považováni za jakési nájezdníky, kteří se po nějaké době, až zde zbohatnou, vrátí někam zpět na Východ, přestože z Indie, Číny a dalších asijských zemí jsou zde navždy, a že kromě své dvacetitýřhodinové ekonomiky přinášejí i své zvyky, kulturu, náboženství.

Patří tedy Číňané jen do *Čung-kuo*, nebo dokonce jen *Čung-chua žen min kung-che-kuo* nebo do Spojených států a Indonéské republiky, kde žijí po generace a jejich výkonnost je součástí tamějších národních ekonomik? A jsou Indové rovnoprávními spolutvůrci ekonomického úspěchu německého národního hospodářství nebo ekonomiky Singapur? A jsou Indové skutečně jen Indy, jak jim někdy trochu hanlivě od antiky říkáme v Evropě, nebo jsou to Bhárátovcí, Arjávarthové či Sindhové (ti za řekou Indus), které se musíme trochu víc naučit, abychom je mohli také uznat za oběti 11. září, přestože ve WTC v té době *jen* uklízeli?

Problémem je, že masivní data o populačním růstu nebo výkonnosti ekonomiky jsou srozumitelná také jen částečně a v relaci vůči jiným podobně nepřesným. K údajům o 1,6 miliardy Indů v roce 2050 nám chybí dost podstatný odhad, zda tito li-

dé budou ještě moci žít ve stále více přeplněných megapolis nebo zabydlí relativně prázdný venkov a zda se nerozhodnou odcestovat za svými příbuznými někam jinam.

Informace o významném hospodářském růstu Číny v posledním dvacetiletí (pravidelně přes 8 procent), o růstu přebytků čínského zahraničního obchodu a díky tomu mimořádnému růstu devizových rezerv ČLR jsou jen podobně na první pohled udivující a zasluhují si pozornost právě proto, že je obtížné tyto mezinárodně uznávané indikátory a statistiky dát do souvislosti s životem jediného obyvatele ČLR, kterého vyhnala z jeho domova stavba mega-hydro-elektrárny. Je mu to ku prospěchu a spokojenosti, nebo je jen další obětí fetišu výroby pro výrobu?

Indie získala svou nezávislost 15. srpna 1947 a Čínská lidová republika 1. října 1949, tedy na počátku studené války, a snad právě proto stále přežívá představa o demokratické Indii, dědictví to britského ducha evropského kolonialismu a individualismu, a o komunistické Číně, která se – i se svými stranickými aparátčiky a rudě zbarvenými stranickými legitimacemi – jen jakýmsi zvláštním omylem dotkla novodobého kapitalismu. A nějakým záhadným způsobem přeměnila partyzánské železo a rýži produkující komuny šedesátých let na finanční rodiny, základní prvek své ekonomiky, který se tak dobře snáší se současnou globalizací.

Tento extrémně eurocentricky zaujatý model světového pořádku je ovšem mimořádně rozostřeným pohledem a vlastně předem rezignuje na jakoukoli snahu popsat, analyzovat, reflektovat a pochopit cokoli z indické nebo čínské budoucnosti.

Také po vypuknutí ropné krize v sedmdesátých letech 20. století byla tato modelová situace podobná. Indie a Čína se během ní stále víc a více utvrzovaly v potřebě spoléhat se na vlastní síly a v politické a ekonomické spolupráci začaly preferovat evropské outsidersy před dvěma největšími světovými velmocemi. Nová industrializace přišla do obou zemí jen za zdánlivě rozdílných podmínek, a právě na tom je založena naše představa o tom, jak se budou vyvíjet v 21. století.

Indická republika se na začátku devadesátých let 20. století nacházela v těžké finanční krizi, prakticky bez jakýchkoli finančních rezerv. Ministr financí Mánmóhan Sing zahájil radikální reformy, kterým jsme začali říkat liberalizace ekonomiky, ale které dostaly v Indii přesnější pojmenování *disinvestment – odinvestování*, tj. snížení státních aktivit v podnikatelské sféře. K tomu přidal reformy státní správy a ekonomický růst se ustálil na 5–7 procentech. V letech 1994–2004 se podstatně snížilo to, čemu se v Indii říká chudoba, když počet žijících pod statisticky oficiální hranicí chudoby klesl z 36 na 26 procent.

Od tohoto spoléhání se na vlastní síly v globalizovaném světě bychom mohli začít své úvahy o budoucnosti Indie a Číny v 21. století. Od nových technologií a air-space projektů k vysokým rychlostem předávání a rozlišování informací, až po nějakou novou variantu *Velké asijské sféry společné prosperity* umístěnou spíše v kyber-prostoru než provinciích, ať už jakkoli pojmenovaných nebo zalidněných.

--z-

zboril@iir.cz

Ekonomika Indie: po váhavém startu impozantní nástup

V posledních dvou dekadách dvacátého století se Indie zařadila mezi nejrychleji rostoucí ekonomiky světa. Uváživá hospodářská politika s reformním tlakem umožnila Indii nejenom poměrně úspěšně přestát asijskou finanční krizi let 1997–1998, ale i zrychlovat pochod k prosperitě. Pokrok ovšem zdaleka není rovnoměrný a přetrvává značná úroveň chudoby, zaostávání venkovských oblastí, málo rozvinutá infrastruktura, vysoké veřejné zadlužení a přežívání osobitých hodnot a institucí, které determinují ekonomickou aktivitu. Skutečností však je, že Indie se výrazně zviditelňuje.

JIRÍ FÁREK

Vedle Číny se tato druhá nejlidnatější země planety vynořuje, byť stále se značným odstupem, jako nový světový megath (viz tabulka č. 1) s reálným potenciálem pokračovat v linii východoasijských hospodářských zázraků. Má k tomu předpoklady, vůli i dědictví demokratických tradic. Cílem tohoto příspěvku je nejprve zrekapitulovat okolnosti a mezníky hospodářského vývoje, pokusit se o identifikaci dlouhodobě působících růstových faktorů i překážek a nastínit východiska další expanze. Předmětem zájmu bude i komparace ekonomického rozvoje Indie a Číny.

Silný stát, centrální plánování a náznaky transformace od 80. let

Ve třech dekadách po získání nezávislosti v roce 1947 byl rozvoj Indie svírán vysokým stupněm státního plánování a regulace hospodářských procesů (striktní kontroly zahraničních investic, dovozní licence, vysoká cla apod.). Odráželo se to v pomalém zvyšování ekonomické úrovně s růstem HDP na obyvatele v období 1951–1979 o pouhých 1,5 procenta ročně.¹⁾ Podstatu

indického přístupu ke státnímu a soukromému sektoru formuloval tehdejší ministerský předseda D. Néhrú: „Pokud se týká velkého průmyslu, nehodláme dopustit rozvoj soukromých monopolů... Považujeme za účelné, aby základní průmyslová odvětví byla pod kontrolou státu... Velmi bychom uvítali, kdyby byla ostatní odvětví organizována na družstevním základě – soukromá, ale družstevní. Dokonce i jenom soukromá – ovšem za předpokladu, že strategická odvětví nejsou v soukromých rukou. To je naše koncepce.“²⁾

V roce 1950 vznikla ústřední plánovací komise a následujícího roku byl předložen první pětiletý plán ekonomického rozvoje s deklarovaným záměrem aktivní úlohy státu a regulace ekonomické aktivity soukromého sektoru. Od té doby přetrvává tradice pětiletého plánování (desátý pětiletý plán byl zahájen v dubnu 2002 se základním záměrem docílit průměrný roční růst 8 procent potřebný k tvorbě pracovních míst pro rostoucí počet obyvatelstva). Cíle a zásady státní politiky doznaly ovšem značných modifikací. Přispěly k tomu nepří-

liš uspokojivé výsledky prvních pětiletěk a těžkosti indického hospodářství, k nimž se řadily deficity státních rozpočtů, problémy platební bilance, nevyužité kapacity, neefektivnost státních podniků, zaostávání zemědělství a závislost na zahraniční potravinné pomoci.

Nehledě na využívání sofistikovaných růstových modelů a plánovacích technik (druhý pětiletý plán nesl pečť proslulého ekonoma prof. Mahalanobise) nedařilo se překonávat řadu bariér a komplikací, které bránily realizaci vytyčených úkolů. Vedle populační exploze je třeba zmínit vliv celkového sociálního, ideologického a motivačního kontextu, v němž se ekonomické procesy odehrávají. Ke specificky indickým sociálním institucím patří jednak hinduistické společné rodiny, přispívající k existenci rozsáhlé skryté nezaměstnanosti v zemědělských oblastech, a jednak systém kast, jenž předurčoval společenský status a povolání jejich členů. V roce 1956 byl sice přijat zvláštní zákon k odstranění diskriminace osob podle kastovní příslušnosti, avšak i přes rychlý pokrok zůstávají zejména na venkově obyvatelé mnohdy připoutáni pomyslnými pouty ke své kastě či vesnickému společenství. To se pak zprostředkovaně projevuje v poměrně nízké mobilitě pracovních sil a v prestižních zvycích, respektive v postojích k formám bohatství a ke spoření.³⁾

S prvními, dá se říci váhavými či nespěšnými reformními kroky začala Indira Gándhiová, dcera Džavahárlála Néhrúa (zemřel 1964). Až do jejího návratu do funkce ministerské předsedkyně roku 1980 (poprvé již v roce 1966 po náhlém skonu premiéra L. Šástrího) dominovala v hospodářské politice socialistická linie, jejímž výrazem bylo i znárodnění velkých bank. Rozvojová filosofie se odvíjela od industrializace se substitucí dovozu, což napomáhalo k vysokým premím na černém trhu, k nízké efektivnosti vlastního průmyslu a k omezení exportní výkonnosti. Od počátku 80. let byla utlumována socialisticko-populistická rétorika a představitelé vládnoucí kongresové strany více usilovali o získání politické podpory voličů z řad podnikatelů a středních tříd.

Tabulka č. 1

Světová ekonomická centra: podíly na světovém HDP, obchodu a obyvatelstvu v letech 2000 a 2003 (v %)

	USA		EU*		JAPONSKO		ČÍNA		INDIE	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003	2000	2003	2000	2003
Agregátní HDP	21,9	21,1	20,3	19,9	7,6	7,0	11,2	12,6	4,6	5,7
Export zboží a služeb	14,0	11,0	39,3	40,6	6,7	5,7	3,1	5,0	0,7	0,9
Obyvatelstvo	4,6	4,7	6,3	6,1	2,1	2,1	21,8	20,8	16,6	17,2

Poznámka: * 15 zemí Evropské unie

Prameny: World Economic Outlook. IMF, Washington, May 2000, s. 192 a April 2004, s. 177

Tyto proměny postojů byly všeobecně vnímány jako určitý signál pro domácí výrobce i zahraniční investory, že Indie uvolňuje více prostoru pro fungování tržního mechanismu a pro kapitalistické komerční podnikání. V polovině dekády začala mírná liberalizace dovozu a omezování produkčních kontrol a regulací. Tržně přívetivější přístupy přinesly celkově dobré výsledky. V období 1980–1990 bylo zaznamenáno dynamičtější tempo ekonomického růstu v ročním průměru 5,9 procenta a v přepočtu na hlavu obyvatele 3,8 procenta.⁴⁾ Zjevný pokrok posílil pozice zastánců výraznějších strukturálních reforem indického hospodářství. Nic na tom nezměnila ani tragická smrt I. Gándhího v roce 1984, po níž vzápětí převzal premiérskou funkci její starší syn Rádžív Gándhí a pokračoval v reformním kursu. K letošnímu dvacátému výročí si v poznámce dovolím připojit několik osobních postřehů přímého účastníka.⁵⁾

Nástup liberálních reforem v 90. letech

V roce 1991 kulminovaly dlouhodobé problémy exportu a obchodní bilance a na Indii dolehla celková platební krize, která zvýraznila potřebu zásadnějších změn ekonomického systému. K tomu se kongresová vláda odhodlala. Za reformního „architekta“ je považován tehdejší ministr financí Mánmóhan Singh (ve funkci v letech 1991–1996), jemuž jsou přičítány zásluhy, že vyvedl zemi z finanční krize a nasměroval socialistickou ekonomiku na dráhu tržně orientovaných reforem (po volbách v roce 2004 se dostal do čela nově sestavené vlády jako vůbec první nehinduistický ministerský předseda Indie). V rámci programu reformem nastartovaných po krizové situaci roku 1991 a odklonu od dřívější politiky substituce dovozu byla realizována řada významných hospodářsko-politických opatření. Zejména liberalizace udělování dovozních licencí a schvalovacího režimu v oblasti výroby a investic, redukce počtu průmyslových oborů vyhrazených veřejnému vlastnictví (např. telekomunikace a zemědělství), uvolnění celních bariér, postupná privatizace státních podniků, omezení kontrol přílivu zahraničních investic a podpora rozvoje kapitálového trhu.

Reformy přinesly úspěch a indická ekonomika se překvapivě rychle vzpamatovala. Průměrný roční růst produkce na obyvatele činil v letech 1992–1996 rekordních 4,7 procenta při akceleraci tempa ekonomického růstu ze 4,2 procenta roku 1991 až na 7,5 procenta v roce 1996.⁶⁾ Přímé zahraniční investice stouply z téměř nulové hodnoty na 2,3 mld. USD koncem dekády. Zvětšil se rovněž podíl Indie na světovém exportu (z 0,4 procenta roku 1980 na 0,7 procenta v roce 2000), přičemž zvlášť pozoruhodných výsledků dosáhl sektor obchodovatelných služeb. Příznivý vývoj

makroekonomických veličin (viz tabulka č. 2) byl provázen zlepšováním sociálních standardů, ať již jde o očekávané dožití, kojeneckou úmrtnost, gramotnost anebo o snižování podílu obyvatelstva pod oficiální hranici chudoby (méně než 1 USD na osobu denně) z více než jedné poloviny koncem 70. let na asi 26 procent v roce 2000.⁷⁾

Razantnost reformního úsilí byla sice postupem doby v různých ohledech rozměňována, nicméně základní liberální kurs nebyl opuštěn a trvá až do současnosti. Nehledě na střídání politických garnitur se Indie zřetelně transformuje z centrálně plánované uzavřenosti do ekonomiky otevírající se světovému hospodářství a mezinárodnímu trhu. Stále má ovšem co dohánět, neboť dosud zaostává za svými asijskými protějšky jak poměrně vysokou úrovní celních sazeb, tak i svíráním dovozu zboží předivem rozličných netarifních a administrativních bariér.

Překážkou pro průkaznější pokrok reforem je přetrvávající zaostalost venkova, kde žije 70 procent populace. Přibližně 65 procent obyvatelstva závisí na zemědělství,⁸⁾ které se podílí zhruba jednou čtvrtinou na tvorbě HDP, avšak trvale zápolí s výkyvy počasí a s nedostatečným zavlažováním. Výsledkem je relativně slabý výkon tohoto sektoru (irigace pokrývá jen asi čtvrtinu obdělávané půdy), jehož produkce se v 90. letech zvyšovala v průměru o dvě procenta ročně, tzn. jen nepatrný předstih před růstem počtu obyvatelstva. K dokreslení situace lze uvést, že asi 160 milionů lidí nemá dosud přístup k nezávadné vodě⁹⁾ a jen asi 60 procent domácností je elektrifikováno. Toto je ovšem pohled více méně statický a důležitější je dynamika změn a schopnost setrvalé je podporovat. V tomto směru je Indie vnímána jako nastupující hospodářská mocnost.

Atypický rozvoj sektoru obchodovatelných služeb

Tradované postřehy o asijském hospodářském zázraku se dosud implicitně vztahovaly k východní Asii. Nejprve to bylo

Japonsko, pak „asijské tygří“ a nedávno Čína, která se nečekaně rychle vymanila z chudoby obdivuhodně rychlým tempem růstu přesahujícím 8 procent ročního průměru. Indie zůstávala jaksi stranou a její vyhlídky byly posuzovány spíše rezervovaně. Přispěl k tomu i dosti osobitý model rozvoje, kdy v ekonomické struktuře akceleroval sektor služeb, a nikoli – jak tomu typicky bylo u rozvojových zemí – těžební či zpracovatelský průmysl. Indii se podařilo rozvinout síť sofistikovaných servisních center pro operace transnacionálních korporací (software, call centra, back-office, výzkum, design, vedení různých databází apod.) a učinit z exportu služeb výnosný zdroj příjmů, které v roce 2003 dosáhly výše 15 mld. USD.¹⁰⁾ Vznikají a prosperují desítky středisek výzkumu a vývoje globálních technologických firem. První se zrodilo v Bangalore, kde již pracuje kolem 150 tisíc odborníků informačních technologií, což je asi o třicet tisíc více než v proslulém Silicon Valley.¹¹⁾

Podíl sektoru služeb na tvorbě HDP přesahuje jednu polovinu a pokud Indie setrvává na cestě nastoupené růstové trajektorie, stane se zřejmě první velkou rozvojovou zemí, kde k „odstartování“ rozvoje vedla mobilizace intelektuální či mozkové kapacity spíše než těžba surovin anebo levná pracovní síla ve zpracovatelském průmyslu. Ve svérázné kombinaci impozantního rozmachu služeb a poměrně nevýrazného rozvoje průmyslu se promítá několik faktorů.

Za prvé, velký počet vysokoškolsky vzdělaných odborníků technického směru, kteří ovládají angličtinu (vedle hindštiny je oficiálním jazykem). Uvádí se na 300 tisíc každoročně vystudovaných inženýrů a dalších přes 2,5 milionu absolventů vysokých škol různého zaměření. Školy mají uznávanou úroveň a jejich absolventi se velmi dobře uplatňují i v rozvinutých tržních ekonomikách (zejména v USA, kde žije 1,8 milionu indických imigrantů). V této souvislosti je třeba upozornit, že jde v prvé

Tabulka č. 2

Indie: Změny vybraných ukazatelů v letech 1991–2003

	1991	2003
Obyvatelstvo (mld.)	0,87	1,06
Agregátní HDP (bil. USD)*	1,23	2,86
HDP na obyvatele (USD)*	1420	2690
Oficiální míra nezaměstnanosti (%)	9,8	9,5
Objem exportu zboží a služeb (v mld. USD)	17,7	56,0
Objem dovozu (mld. USD)	20,4	71,0

Poznámka * Přepočten podle parity kupní síly

Pramen: The Economist, June 12, 2004, s. 68

řadě o vyšší vzdělávací instituce. Základní školství je silně poddimenzované a podíl negramotných přesahuje třetinu obyvatelstva.

Za druhé, rychle postupující globalizace služeb ve světovém hospodářství a s tím spojený outsourcing, respektive všeobecný posun k intenzivnějšímu využívání nákladově úspornějšího znalostního a vzdělávacího potenciálu některých rozvojových zemí k podpůrným kvalifikovaným činnostem pro transnacionální korporace. Zejména se to týká zemí jako Indie, které nabízejí dobré telekomunikační spojení, vstřícnost vůči investorům a hojný počet jazykově vybavených absolventů vysokých škol a v neposlední řadě i solidní ochranu duševního vlastnictví.

Za třetí, rigidní pracovní trh a další zvláštnosti historického vývoje indického hospodářství. V zájmu ochrany a udržení pracovních míst nemohou například podniky s více než 100 zaměstnanci propouštět bez svolení místních vládních autorit (viz Industrial Disputes Act). Podle nedávné studie Světové banky je souhlas zřídka udělován a typická společnost má o 17 procent více zaměstnanců, než potřebuje.¹²⁾ Velké podniky ve zpracovatelském průmyslu spoléhají při expanzi své výroby spíše na automatizaci a kontraktní zaměstnance než na kmenové pracovníky. Naproti tomu ve službách nemusejí zaměstnavatelé složitě překonávat restriktce a mohou pružněji zeštíhlovat. Z původního záměru chránit zaměstnance se paradoxně stala brzda přílivu zahraničních průmyslových investic, které se houfně hrnou do Číny, přestože úroveň mezd i dostupnost kvalifikované pracovní síly jsou v obou případech srovnatelné.

Zaměstnanecká politika s nepružným trhem práce tvoří jednu z klíčových překážek všestranného hospodářského vzestupu, neboť masovější vstřebávání pracovních sil uvolňovaných ze zemědělství a z venkovských oblastí je bez současného rozmachu zpracovatelské produkce stěží reálné. Průmysl sice vykazuje strmý růst, nicméně stále ještě z poměrně nízkého základu a se značným odstupem za Čínou.¹³⁾ Z oborů, které se již úspěšně rozvinuly, lze jmenovat hlavně výrobu vozidel, oceli, hliníku a v neposlední řadě farmaceutický průmysl. Na příkladu Indie je zjevné, že zpra-

covatelství má v podmínkách rozvojových zemí nezastupitelnou úlohu. Zvláště v těch, kde většina lidí je činná v zemědělství, anebo v sektoru, který se eufemisticky nazývá „neorganizovaným“ a jenž je pro indické poměry příznačný.¹⁴⁾

V indickém volebním klání v první polovině roku 2004 vynesly opozici do čela právě slibované programy tvorby pracovních míst, pozvednutí venkova z chudoby a větších výdajů na základní vzdělání, zdravotnictví a irigace. Kongresová strana mohla opět sestavit vládu, avšak nevýrazný mandát pouhých 27 procent celkového počtu poslanců (z 545 křesel získal kongres 145) ji přinutil vstoupit do koalice s 18 levicovými a regionálními stranami, které rovněž nešetřily s obdobně obecnými sliby. Jejich plnění bude komplikováno jednak opakovanými fiskálními deficity na úrovni kolem 10 procent HDP a jednak velkým objemem veřejného zadlužení. Naproti tomu základní hospodářsko-politické směřování nebylo zpochybňováno a některé (zatím jen naznačené) reformní kroky jsou v odborných kruzích příznivě vnímány (např. zavedení daně z přidané hodnoty namísto nejružnějších prodejních daní, akcíků a cel zdražujících indické zboží uvnitř i v zahraničí).

Indie versus Čína – rivalita a sblížování ekonomických systémů

Porovnávání výsledků reformu v kontextu se zvláštnostmi ekonomických systémů Indie a Číny se stalo tématem pro odborné kruhy i pro obyvatele těchto nejlidnatějších zemí světa. Čínský „zázrak“ je až dosud prakticky ve všech hospodářských ohledech úspěšnější. Připomeňme alespoň, že ještě v roce 1980 byla u obou zemí životní úroveň zhruba stejná, příliv zahraničních investic zanedbatelný a obrát zahraničního obchodu srovnatelně nízký. Od té doby se Čína začala svému protějšku vzdalovat (viz komparaci růstových temp Indie, Číny a Japonska v tabulce č. 3) a podle údajů Světové banky vykazovala v roce 2001 téměř dvojnásobný důchod na obyvatele, jenom 5 procent populace pod hranicí chudoby (v Indii více než jedna čtvrtina) a pouhých 15 procent negramotných, zatímco v Indii přibližně 35 procent. Čínský vývoz zboží a služeb

v dolarovém vyjádření je čtyřnásobný a příliv přímých investic ze zahraničí více než desetinásobný. Důvodů čínského „rozletu“ je jistě řada, nicméně některé se jeví jako podstatné. Za zmínku stojí zejména následující.

Za prvé, časový předstih nastartování čínských reformů koncem 70. let, kdy se po destruktivním dopadu „kulturní revoluce“ otevřel prostor pro hospodářskou reorientaci založenou na pragmatických přístupech a postupném, experimentálně ověřovaném řazení reformních kroků. Byl vytyčen program tzv. čtyř modernizací (zemědělství, průmysl, armáda a věda a technika) a prioritou se stávaly ekonomický růst, efektivnost, uvolňování individuálního podnikání a kultivace obchodních a kapitálových vazeb s ostatním světem. V roce 1992 byl přijat komplexní program urychlování hospodářské přestavby, decentralizace hospodářskopolitického rozhodování, uvolňování podmínek vstupu zahraničních investorů a širšího uplatňování tržních prvků v socialistické ekonomice. V důsledně transformační linii byl posléze koncipován i desátý pětiletý „Plán národního a ekonomického rozvoje na léta 2001–2005“, jenž identifikuje hlavní ekonomické strategie. K nim se řadí zrychlení rozvoje informačních technologií, pokračování politiky otevírání se světu a aktivnější participace ve sféře multilaterální a regionální kooperace.¹⁵⁾

Za druhé, schopnost setrvale přitahovat velké objemy přímých zahraničních investic, jejichž roční přírůstky se zvyšovaly ze 40 mld. USD v letech 1999–2000 až na téměř 53 mld. v roce 2003, což představovalo první místo ve světě a podstatně větší hodnotu než 4,7 mld. uváděných pro Indii.¹⁶⁾ V základu spočívala exportně orientovaná industrializace (v Indii se prosazovala spíše politika soběstačnosti), účinně podpíraná budováním zvláštních ekonomických zón, v nichž se uplatňují nejruznější podnikatelské úlevy a lepší podmínky pro vstup zahraničních investorů. Vedle licenčních, celních, administrativních apod. jde hlavně o výhodnější zdanění zisků společností v těchto zónách, které činilo pouhých 15 procent (v Indii 45 procent).¹⁷⁾ Svou roli zřejmě sehrává i vysoký stupeň etnické sounáležitosti zámořských Číňanů,

Tabulka č. 3

Indie, Čína a Japonsko: Komparace temp ekonomického růstu za období 1982–2004 (HDP v %)

	1982–1991	1992–2001	1999	2000	2001	2002	2003	2004*
Indie	5,4	5,8	6,7	5,4	4,0	4,7	7,4	6,8
Čína	9,5	9,9	7,1	8,0	7,5	8,0	9,1	8,5
Japonsko	4,1	1,1	0,2	2,8	0,4	–0,3	2,7	3,4

Poznámka * Odhad Mezinárodního měnového fondu.

Pramen: World Economic Outlook, IMF, Washington, May 2000 a April 2004

Tabulka č. 4

Indie a Čína: salda běžného účtu platební bilance a objem devizových rezerv v letech 1998–2004 (v mld. USD)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004*
Indie							
Běžný účet platební bilance	-6,9	-3,2	-5,1	-0,8	4,8	3,0	1,3
Devizové rezervy	27,9	33,2	38,4	46,4	68,2	99,9	131,3
Čína							
Běžný účet platební bilance	31,5	15,7	20,5	17,4	35,4	29,6	25,0
Devizové rezervy	149,8	158,3	168,9	216,3	292,0	409,1	547,1

Poznámka * odhad Mezinárodního měnového fondu

Pramen: World Economic Outlook, IMF, Washington, April 2004

kteří do mateřské země transferují velké sumy kapitálu (podstatně více než Indové, přestože indické komunity v řadě zemí ekonomicky prosperují). Významný podíl na přílivu přímých zahraničních i portfolio investic do Číny připadá právě na kapitál pocházející z Tchaj-wanu, Hongkongu, Singapuru a dalších zemí jihovýchodní Asie.

Za třetí, adaptabilita podnikatelských subjektů spolu s flexibilitou v pracovní oblasti a s konformním chováním odborových organizací. Pasivita místních odborů (v daném politickém prostředí pochopitelná) ve spojení s příslovečnou skromností a disciplinovaností pracovních sil vytváří příznivé zázemí pro podnikání v průmyslově rozvinutých enklávách. Rychlý rozvoj zpracovatelského průmyslu, jehož podíl na HDP činí zhruba 35 procent ve srovnání s 15 procenty v Indii,¹⁸⁾ tlumí sociální pnutí i tím, že poměrně plynule vstřebává pracovní síly uvolňované z venkovských oblastí.

Dynamická industrializace Číny je – zvláště v kontrastu s Indií – pozoruhodná, avšak má i svou „odvrácenou tvář“ a v poslední době již u pozorovatelů nevyvolává tak spontánní obdiv, jako tomu bylo ještě před několika lety. Přináší totiž nezanedbatelné problémy i kontroverzní situace. V odborných kruzích se množí diskuse o výzvách a rizicích, které pro Čínu představuje „přehřátost“ hospodářských, hlavně průmyslových aktivit. Vedle termínů jako „overheating“, anebo „overindustrialization“ se objevují úvahy typu „hard versus soft landing“ a nechybějí ani poukazy na varovné ekologické škody, respektive silné znečišťování životního prostředí v oblastech s vysokou koncentrací těžkého průmyslu. Velmi stručně řečeno jde o to, že růst a export „za každou cenu“ již zřejmě nepůjde tak hladce jako dosud a že Čína by při současných růstových tempech a stávajících trendech mohla mít vážné těžkosti se zabezpečováním potřebných surovinových a energetických zdrojů (výpadky dodávek proudu elektřiny jsou již dnes častým je-

vem). Ve spotřebě energie zaujala ve světě druhé místo (za USA) a zařazuje se k největším dovozcům ropy.¹⁹⁾ Ve srovnání s Indií spotřebovává asi trojnásobek energie (patnáctinásobek u oceli) a zvyšuje svou zranitelnost vůči vývoji cen na světovém trhu.

Nadějné změny nejenom v indické ekonomice

Příznivý vývoj prakticky všech makroekonomických ukazatelů Indie se od 90. let prolínal u tak obrovské země (zahrnuje 28 svazových států a 7 samosprávných území s menší autonomií) s imponujícími výsledky ve zmírňování nejrozumnějších pnutí etnické, religiozní, regionální, sociální či separatistické povahy. Již sám o sobě fakt, že novým ministerským předsedou je příslušník sikhské náboženské menšiny, je svědectvím hluboce zakořeněných sekulárních tradic. To přirozeně neznamená, že nedochází k excesům, neboť potenciál jejich občasných vzduchů nezmizel. Setrvávají především značné regionální disparity ekonomických úrovní, tenze náboženské, ale i nevyřešená otázka Kašmíru a s tím spojené dlouholeté napětí se sousedním Pákistánem. Předčasná se zatím jeví představa, že by Kašmír díky únavě všech zúčastněných z patnáctiletého konfliktu přestal být ohniskem napětí a místem obětí na životech (podle indických údajů na 1000 osob v období leden až květen 2004).

Ve vztahu k Pákistánu je nicméně patrný oboustranný příklon k mírovému dialogu. Proběhly první kontakty se zástupci nové indické vlády (červen 2004) a bylo vydáno i společné prohlášení o krocích k posílení důvěry v souvislosti s jaderným arzenálem obou zemí. Indický ministr zahraničí Natwar Singh se vzápětí stačil sejít se svým pákistánským protějškem K. Kasurim, stvrdit zřízení telefonické „horké linky“ a formalizovat přijaté moratorium na jaderné výbuchy i ujednání o vzájemné notifikaci zkoušek raketových systémů. Spolu s uvolněním tradičního napětí se vytvářejí

příznivější podmínky i pro pokrok ve vytváření regionálně integrovaného celku. Odrazilo se to i v průběhu nedávného jednání Jihoasijského sdružení pro regionální spolupráci (South Asian Association for Regional Co-operation – SAARC), kde došlo ke shodě se zřízením oblasti volného obchodu od roku 2006.

K nezanedbatelným průvodním rysům dnešní Indie se řadí ústup vládního poručování na mikroúrovni, rušení devizových restrikcí, osvobozování bank od závazků půjčovat do zemědělství a protežovaným státním podnikům (širší dostupnost úvěrů podněcuje spotřebitelskou poptávku) a celkové posilování svobody podnikatelů investovat dle vlastního uvážení a výběru. Patrná je atmosféra soutěživosti i sebedůvěry, neboť nové generace již nejsou tak v zajetí bezútěšné bídy a mlhavých perspektiv. S přispěním již zmíněného outsourcingu služeb z rozvinutých tržních ekonomik (především z USA) do Indie se vytváří silná střední vrstva se stoupajícím politickým vlivem a zájmem na rozšiřování prostoru pro standardní podnikání nenarušované vnějšími konflikty ani vnitřní hospodářsko-politickou destabilitací.

Nová kongresová vláda zdědila poměrně příznivý makroekonomický rámec pro těsnější integraci do světového hospodářství. Fiskální deficit se zdají být pod kontrolou (zaznamenán je mírný pokles), export zboží i služeb roste, běžný účet platební bilance je od roku 2001 v přebytku a devizové rezervy se vyšplhaly na rekordní úroveň (viz tabulka č. 4). Za zmínku stojí i zjevná snaha pozvednout celkovou informačně technologickou úroveň nejenom ekonomiky, ale i agend státní či municipální správy.²⁰⁾ Setrvalým se jeví zájem o získání zahraničních investic. Významným počinem bylo již snížení cel (leden 2004) na dovoz počítačů o polovinu (na 18,5 procenta), jejich úplné zrušení u mikroprocesorů a snížení stropu pro zahraniční investice do akcií indických bank z původních 49 procent na 74 procent. Ny-

nější vládní garnitura sice musí „balancovat“ nalevo i napravo, nicméně přišla s návrhy (červen 2004) na pokles limitů zahraničního vlastnictví i v dalších oborech (telekomunikace, pojišťovnictví a letecká doprava).

Zvláštní pozornost upoutala prognóza dlouhodobého vývoje předních světových ekonomik, kterou v říjnu 2003 zveřejnila americká společnost Goldman Sachs. Pro Indii vyzněla předpověď vysoce příznivě (viz tabulka č. 5). Přisoudila jí robustní vzestup a postavení třetí ekonomické mocnosti v polovině století. Zatímco v šesti rozvinutých tržních ekonomikách (USA, Japonsko, Velká Británie, Německo, Francie a Itálie) a v Brazílii, Rusku a Číně se má růstová dynamika zřetelně zpomalit, v Indii by naopak měl po roce 2005 ekonomický růst pokračovat průměrným ročním tempem okolo 7,5 procenta a celkový HDP předstihnout v roce 2032 úroveň Japonska. Do roku 2050 očekává zmíněná zpráva zvětšení agregátního produktu na obyvatele v dolarovém vyjádření až na 35násobek.

Fundamentální důvod k uvedenému optimistickému hodnocení růstových perspektiv Indie je demografický. Více než polovina populace je mladší než 25 let a podle cenzu z roku 2001 stoupal počet obyvatelstva v uplynulé dekádě asi o 2 procenta ročně, což znamenalo přírůstek 181 milionů osob (více než populace v Brazílii). Projekce Goldman Sachs vychází z toho, že Indie je jedinou z velkých zemí, kde bude zalidnění setrvale růst po dalších padesát let a kde se podíl obyvatel v aktivním věku má cca po dvě dekády zvětšovat.²¹⁾

Probíhající hospodářská transformace Indie a její celkový rozvojový potenciál umožňují vyvodit více než nadějnou prognózu. Prokazuje schopnost přizpůsobovat se soudobým nárokům světového hospodářství, zejména pokud jde o tržně orientované reformy, zvládání informačních technologií a vstřícnost k mezinárodní ekonomické spolupráci. V rámci globálního posilování významu kvalifikační úrovně, jazykové vybavenosti a intelektuálně tvůrčích faktorů v ovlivňování prosperity má nesporné předpoklady dalšího dynamického růstu ekonomické úrovně. Právem lze Indii vnímat jako další světové

ekonomické centrum a je lépe si to uvědomit dříve než později.

○

¹⁾ World Economic Outlook, IMF, Washington, May 2000, s. 117.

²⁾ Mende, T.: *Conversations with Mr. Nehru*, London 1956. Citováno z Fárek, J. a kol.: *Indie*, ČTK Pressfoto, Praha 1974, s. 68.

³⁾ Podle UNESCO například „praxe odstupňovaného sestavování obřadů pohlcuje podstatnou část důchodu nebo minulých úspor, které by jinak mohly nalézt efektivnější uplatnění... kdyby prostředky vynakládané na svatební a pohřební obřady na indickém venkově byly vynaloženy na produktivní kapitál, zvýšily by se kapitálové investice o více než 50 procent.“ The role of savings and wealth in southern Asia and the West. UNESCO, 1963, s. 397.

⁴⁾ World Economic Outlook, May 2000, s. 117.

⁵⁾ Shodou okolností jsem byl v Dillí u rezidence I. Gándhího (s ním jsem se již dříve setkal) v době, kdy ji zasáhly výstřely sikhského člena osobní ochrany. Došlo k tomu dne 31. října 1984 krátce po deváté hodině ráno (přesně v 9.18 hod.) místního času. Premiérka skonala po převozu do nemocnice již kolem druhé hodiny odpoledne, avšak rozhlas a televize přinášely do večera pouze informace o pokusu o atentát (zřejmě se čekalo na urychlený návrat prezidenta ze zahraničí). Úmrtí bylo oficiálně přiznáno teprve v šest hodin. Spolu s oznámením, že funkci ministerského předsedy převzal Rádžív Gándhí, bylo avizováno jeho televizní vystoupení. Přinášeny byly posléze projevy soustrasti světových politiků a osobností. Na prvním místě sovětský Černěnko a dále pak R. Reagan, britská královna a ze živého záznamu M. Thatcherová. Na řeč R. Gándhího se čekalo až do půlnoci, kdy oslovil národ nejprve v hindštině a vzápětí i v angličtině. Zajímavé je, že před tímto projevem byl na televizní obrazovce poměrně dlouhou dobu indický katolický biskup, který četl rozsáhlé – i uklidňující – pasáže z bible (uvedeno jako „holy bible“). V průběhu večera a noci po atentátu vypukly silné nepokoje, kterým padly za oběť stovky lidí, téměř výhradně sikhů. Druhý den (ale i další) panovala vypjatá atmosféra s požáry a srovnáním (přes zákaz skupin početnějších než 5 osob), umrtnou dopravou a zavřenými obchody a státními úřady. Od šesti hodin večer platil zákaz vycházení. Smuteční obřad probíhal dne 3. listopadu od 12.30 hod. a ve 14 hod. skončil zapálením hranice s ostatky zesnulé ministerské předsedkyně. Během dalšího dne se situace začala stabilizovat.

⁶⁾ World Economic Outlook, May 2000, s. 211 a September 2002, s. 175.

⁷⁾ World Economic Outlook, October 2001, s. 36.

⁸⁾ Business Week, May 31, 2004, s. 27.

⁹⁾ The Economist, June 12, 2004, s. 68.

¹⁰⁾ Business Week, May 31, 20004, s. 26.

¹¹⁾ Business Week, December 8, 2003, s. 41.

¹²⁾ Business Week, October 20, 2003, s. 33.

V dané souvislosti je třeba poznamenat, že výše zmíněný zákon (Industrial Disputes Act) z roku 1947 byl v únoru 2002 novelizován a společností s méně než 1000 zaměstnanců operujících v tzv. „special economic zones“ bylo umožněno propouštět zaměstnance bez předchozího oficiálního povolení. Odborům se ukládá avizovat stávku s předstihem 45 dnů.

¹³⁾ Průmyslová výroba v Indii zaznamenala roku 2003 růst přes 9 procent, avšak v Číně došlo ke zvýšení téměř o 18 procent. Srov. The Economist, June 19, 2004, s. 106.

¹⁴⁾ Neorganizovaný sektor (někdy též označovaný jako sektor domácností – household) je stále ještě rozsáhlý a nalézájí v něm obživu asi dvě pětiny celkového počtu pracovních sil. Lze do něho zahrnout drobná zemědělská hospodářství, domácí výrobu spotřebního zboží, podniky s méně než 10 zaměstnanci, opravárenské a pomocné služby, maloobchod a lichváře. Velkou část tvoří naturální hospodářství. Ekonomické jednotky v tomto sektoru se vyznačují technickou zaostalostí, finanční slabostí a jejich aktivita je poznamenána totalitou užžitých hodnot, postojů, sociálních institucí a zděděných tradic.

¹⁵⁾ World Economy and China, 2001, č. 4, s. 7.

¹⁶⁾ Publikované údaje přílivu přímých zahraničních investic do Indie se pohybují v rozmezí 2,3 – 4,7 mld. USD roku 2003, avšak tato částka je některými ekonomy považována za dosti podhodnocenou, neboť nezahrnuje reinvestované zisky, eventuálně i další finanční toky (srov. The Economist, February 21 a June 21, 2004). Naproti tomu obdobná veličina pro Čínu (přes 50 mld. USD) může být zase nadhodnocena přeléváním investičních toků z Hongkongu, který je administrativně samostatnou zónou Číny.

¹⁷⁾ Business Week, March 11, 2002, s. 34.

¹⁸⁾ The Economist, June 21, 2003, s. 59.

¹⁹⁾ Srov. Fárek, J.: Ropa ve světové ekonomice a politice. Mezinárodní politika, 2003, č. 9.

²⁰⁾ S velkou pozorností se setkává rozjezd programů computerizace agend státní či municipální správy ve venkovských oblastech (e-government, někdy i digital village) prostřednictvím počítačových středisek (computer kiosks). Ta by měla sloužit k evidenci vlastnických titulů (obdoba katastrálních úřadů), ručení půjček, zdravotnických záznamů, jakož i k poskytování informací pěstitelům a ke zprostředkování nákupů osiv a prodeje produkce bez tradičních a mnohdy parazitujících mezičlánků. Nadějným aspektem se jeví signály o komerční soběstačnosti některých z těchto projektů a zájem rizikového kapitálu (tzv. venture capital zaznamenal v Indii v posledních letech explozivní růst) do nich vstoupit.

²¹⁾ Srov. The Economist, February 21, 2004, a Business Week, December 8, 2003.

Tabulka č. 5

Prognóza pořadí největších ekonomik v roce 2050 (HDP v bilionech USD)

1. Čína	44,45	4. Japonsko	6,67	7. Británie	3,78
2. USA	35,16	5. Brazílie	6,07	8. Německo	3,60
3. Indie	27,80	6. Rusko	5,87	9. Francie	3,15

Pramen: Goldman, Sachs & Co., převzato z Business Week, October 27, 2003, s. 53

Čína, investice a růst ekonomiky

PAVEL KOHOUT

Nikdo nepochybuje, že Čína je významným hráčem ovlivňujícím mezinárodní ekonomické vztahy. Mnozí se dokonce přiklání k hypotéze, že Země Středu (Žong-guě, neboli Čung-kuo, jak se Čína nazývá ve svém jazyce), jednou bude ekonomickou supervelmocí. K tomuto cíli ale ještě vede dlouhá cesta.

Věnujme pozornost těmto otázkám: 1. Kdy se Čína vyrovná USA a vyspělé Evropě? 2. Do jaké míry ovlivňuje obrovský obchodní přebytek zbytek světa? 3. Vyplatí se investovat do Číny kvůli jejímu dynamickému hospodářskému růstu? 4. Je tento růst skutečný anebo jde o dílo kreativní statistiky?

Obchodní přebytek a jeho umístění

V červnu 2004 držela Čínská centrální banka devizové rezervy v hodnotě 470 miliard dolarů. Ještě v březnu 2001 dosahovaly tyto rezervy hodnoty „pouhých“ 176 miliard USD. Dalších 120 miliard dolarů evidovala v červnu 2004 centrální banka Hongkongu (přičemž tato suma roste poměrně pomalu). Celkově tedy během tří let vzrostly čínské devizové rezervy v důsledku sumy přebytků zahraničního obchodu o 300 miliard USD.

Tento vývoj mnohé pozorovatele znepokojuje. Americký tisk varovně píše o nákladních lodích, které připlouvají naplněny čínským zbožím do přístavu Seattle a vracejí se zpět naložené americkým senem, aby byly alespoň nějak zatížené. Řada pozorovatelů také s jistým pohoršením tvrdí, že Spojené státy se stávají závislými na čínském kapitálu. Každým měsícem koupí čínské úřady dluhopisy americké vlády v hodnotě několik desítek miliard dolarů. ČLR se tak stává významným věřitelem federální vlády. Čím hlubší je americký obchodní deficit, tím větší jsou čínské investice. Vývoz kapitálu z Číny převyšuje příliv přímých zahraničních investic do země.

Část obav pochází z představy, že mezinárodní kapitálové toky mohou významně ovlivnit americké úrokové míry. Tento proces však Spojeným státům spíše pomáhá. Vysoká poptávka po dluhopisech způsobuje jejich vysokou cenu, a tudíž nízké úrokové míry. Výnosová křivka amerických dluhopisů je v historickém srovnání položena velmi nízkou, což zlevňuje podnikatelské i osobní úvěry, zejména hypotéky. Hypoteční boom pomohl v letech 2002–2004 zachránit americkou ekonomiku před recesí. Americká soukromá spotřeba i nízká úroveň nezaměstnanosti (5,5 procenta podle posledních údajů z počátku srpna 2004) je tedy podpořena čínským zájmem o americké dluhopisy.

Co by se stalo, kdyby Čína z nějakých důvodů na jednu přestala Ameriku užívat? K tomu nedojde, protože kromě USA existuje na světě jen jediný trh dluhopisů, který přichází v úvahu: dluhopisy států Evrozóny. Jedině tento trh je dostatečně bezpečný a zároveň likvidní. Vzhledem k diverzifikaci rizik však Čína nemá důvod Ameriku vynechat. Proto se USA nemusejí strachovat. Čínské peníze v USA jsou důkazem síly americké, nikoli čínské ekonomiky, jak poznamenává David Malpass, hlavní ekonom investiční banky Bear Stearns & Co.

Výnosy akciových indexů a růst HDP

Čína dlouhodobě patří mezi nejrychleji rostoucí ekonomiky na světě. Podle údajů serveru NationMaster.com se umístila na prvním místě v růstu HDP během období 1980–2000, když celkový růst dosáhl hodnoty 382 procenta (8,2 procenta per annum). Za stejné období vzrostly ekonomiky USA o 56 procent, Francie o 40 procent a Švýcarsko jen o 18 procent. V prvním pololetí 2004 byl růst čínské ekonomiky natolik rychlý, že vláda musela kvůli obavám z přehřátí přikročit k nestandardním opatřením – uvalila úvěrové moratorium na některé banky.

Povrchně uvažující ekonom by usoudil, že zhodnocení čínských akcií bude výrazně převyšovat růst amerických akcií, o akciích společností ze stagnující Evropy ani nemluvě. Vždyť přece zisky akciových společností jsou součástí HDP, a měly by tedy úměrně růst.

Skutečnost je poněkud šokující. Akciový index MSCI China, který byl v prosinci 1992 nastaven na hodnotu 100 bodů, měl koncem července 2004 hodnotu jen 22,37 bodu. Znamená to průměrnou roční ztrátu ve výši 12,1 procenta v dolarovém vyjádření. Naproti tomu index MSCI USA za stejné období posiloval tempem 10,4 procenta per annum, index MSCI Europe 10,3 procenta p.a. a MSCI Switzerland dokonce 12,5 procenta

p.a., vše v dolarovém vyjádření. Švýcarská ekonomika přitom během let 1980–2000 rostla pouze o 0,8 procenta p.a.

Co bylo příčinou tohoto dlouhodobého propadu čínských akcií? A jak je možné, že stagnující švýcarská ekonomika se může chlubit tak skvělými výnosy svého akciového indexu?

Odpověď spočívá v pochopení principu fungování čínské ekonomiky. Jediným motorem jejího růstu je obrovská zásoba levné pracovní síly a levných materiálů a polotovarů ze státních podniků.

Ty jsou udržovány

při životě z velké části ze sociálních důvodů. Jsou dotovány ve formě měkkých úvěrů poskytovaných velkými státními bankami. Ztráty těchto bank jsou sanovány ze zmíněných obrovských devizových rezerv Čínské centrální banky. Od roku 1998 až doposud čínská vláda „napumpovala“ do bank kolem 200 miliard dolarů. Zatím poslední velká injekce v hodnotě 45 miliard USD přišla začátkem ledna 2004. Přesto se objem špatných úvěrů stále odhaduje na 300–400 miliard dolarů.

Vzhledem k tomuto „úvěrovému dumpingu“ řada čínských výrobců prodává zboží pod cenou, která by odpovídala podmínkám rovnovážné ekonomiky. Nízkým cenám nahrává i nízký stupeň koncentrace trhu. Jde o dědictví maoistické ekonomiky, jejímž cílem bylo dosáhnout soběstačnosti i na úrovni jednotlivých měst a komun. Jak uvádí Gordon Chang v knize „The Coming Collapse of China“, Čína má 8000 výrobců cementu, zatímco zbytek světa jen 1500. Podobná situace existuje i v jiných odvětvích. Vzhledem k výraznému posílení dopravní infrastruktury během 90. let vznikla na čínském vnitřním trhu nesmírně ostrá konkurence. Ziskové marže, pokud o nich lze vůbec hovořit, jsou pranepatrné.

Proto nelze od čínských akciových indexů očekávat skvělé výnosy. Tím spíše, že se převážně skládají z akcií velkých polostátních podniků, které jsou často ztrátové a mnohdy na pokraji krachu. Na burzách v Šanghaji a v Šen-ženu jsou předmětem obchodování tituly málo dynamických společností. Domácí podnikatelská sféra je slabá, převážně se omezuje na soukromé obchody, řemeslnické dílny, restaurace. Kapitálový trh nepl-

ní svou funkci – burzy jsou státem používány jako „trychtýř“ pro dotování polostátních podniků. Neslouží soukromým podnikům jako nástroj pro získávání kapitálu. Úvěráři ve státních bankách jsou trestáni, pokud půjčí soukromému podniku, který následně nesplácí; nečelí však žádným sankcím, pokud poskytnou špatný úvěr státnímu podniku.

Velký růst zaznamenávají výrobní pobočky zahraničních společností. Jejich zisky ovšem plynou do mateřských společností v USA a v Evropě. Proto ceny akcií amerických a evropských firem rostou mnohem rychleji než HDP západních států. Po celé Asii se například setkáváme s billboardy propagujícími výrobky firmy Nestlé. Tato firma ve svém „rodném“ Švýcarsku realizuje jen asi jedno procento tržeb, avšak vykazuje zde své globální zisky. Její akcie jsou obchodovány převážně na západních burzách.

V současné ekonomice je rutinní a manuální práce velmi levnou komoditou. V nákladech na spotřební zboží vyráběné v Číně západními společnostmi představují náklady na pracovní sílu nepatrnou položku. Cení se know-how a intelektuální vlastnictví, což je důvodem, proč Západ klade tak velký důraz na jeho ochranu. Někomu to možná přijde nespravedlivé, ale je nutno si uvědomit, co Čínu přivedlo do této situace: utopická snaha maoistů o vybudování autarkní ekonomiky postavené na marxistických základech.

O věrohodnosti čínského HDP

Až doposud jsme předpokládali, že oficiální údaje o růstu čínského HDP jsou věrohodné. To nemusí být pravda. Existuje řada indicií systematického nadhodnocování statistik. Profesor Lester Thurow z MIT uvádí v časopise *The Banker* (srpen 2004), že údaje o růstu jsou vnitřně nekonzistentní. Úřady připouštějí, že venkov, kde žije 70 procent populace, zaznamenal prakticky nulový růst za posledních 15 let. Jak rychle by musela růst města, aby výsledný růst činil oněch bezmála 10 procent oficiálně vykazovaných? Odpověď: 32 procenta. Toto je samozřejmě absurdně vysoké číslo.

Nekonzistence je i ve srovnání s fyzickými statistikami. Běžná ekonomika potřebuje dvě procenta nárůst ve spotřebě elektrické energie. Z čínských statistik by ovšem vyplývalo, že stačí 0,8procentní růst spotřeby na jednoprocentní růst HDP. Čínská ekonomika nedrží světový rekord v energetické šetrnosti. Je tedy zřejmé, že růst HDP je nadšazený.

Thomas Rawski z University of Pittsburgh uvádí řadu dalších podobných statistik, například počet cestujících na domácích linkách. Dochází k závěru, že čínská ekonomika pravděpodobně zaznamenala recesi v letech 1998–99. Během let 1997–2000 spotřeba energie dokonce poklesla o 12,8 procenta. Zřejmě tedy není pravda, že se Čína nedotkla pověstná asijská krize.

Závěr

Pokud se vrátíme k zodpovězení otázek, které jsme položili v úvodu článku, pak se dá konstatovat, že bude trvat desítky let, než Čína dosáhne úrovně vyspělých světových ekonomik. Nesmírně zaostalý je čínský finanční sektor, bez něhož tržní ekonomika nemůže být plně funkční.

Přebytek čínské obchodní bilance pomáhá udržovat vysoké ceny dluhopisů v západním světě, čímž stimuluje hospodářský růst, zejména v USA.

Hospodářský růst Číny nemá žádnou souvislost s vývojem tamních akciových indexů.

Existují závažné materiální nesrovnalosti v čínských statistických výkazech, které signalizují, že oficiálně vykazovaný hospodářský růst je pravděpodobně významně nadhodnocen.

kohout@ppf.cz

Literatura a zdroje

Chang, Gordon G.: *The Coming Collapse of China*. Arrow Books, London, 2002.

Malpass, David: *Their Money, Our Strength*. The Wall Street Journal, August 5, 2004, p. A10.

Thurow, Lester: *China's Statistics Don't Add Up*. The Banker, August 2004, pp. 16–17.

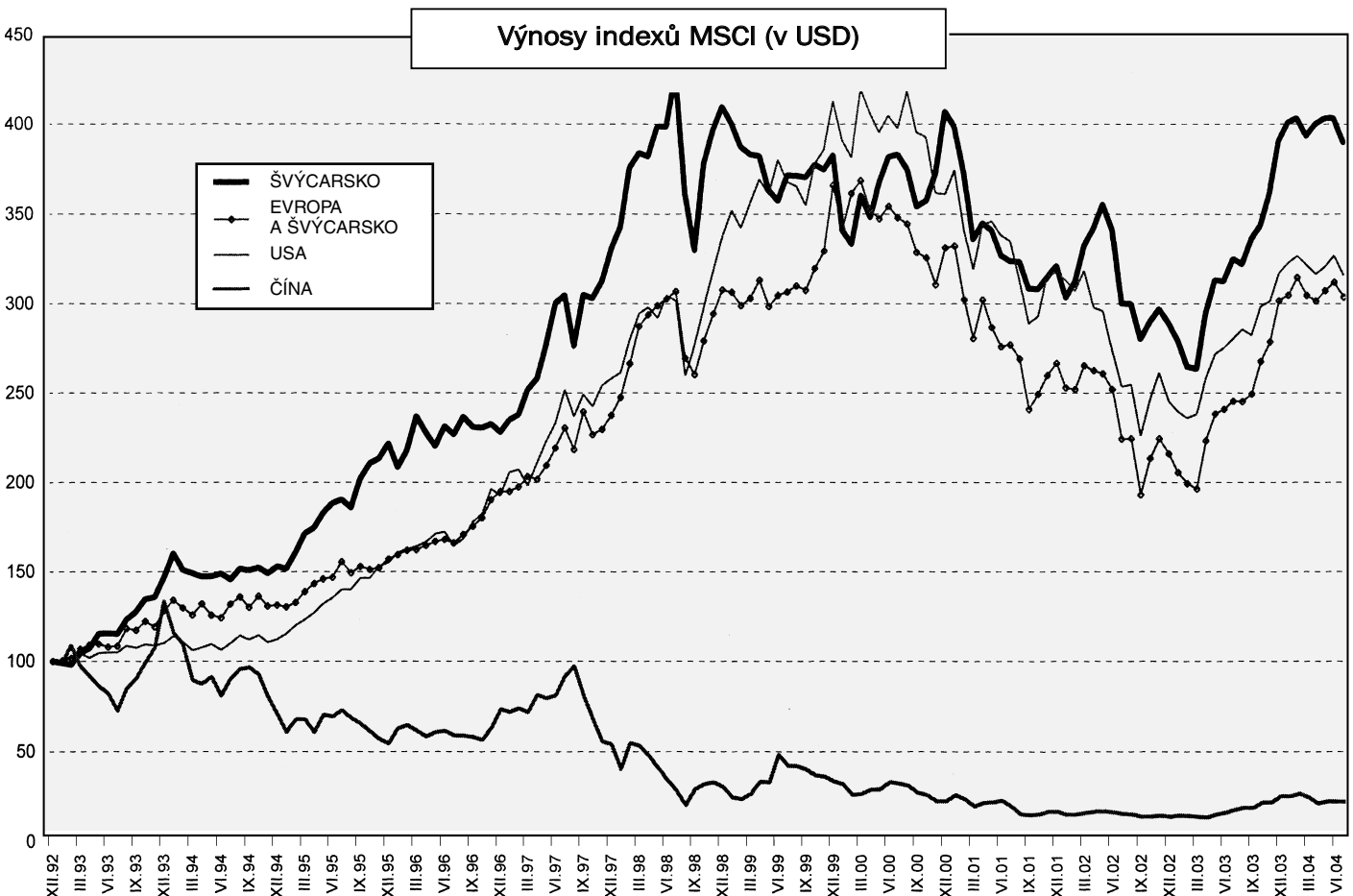
Rawski, Thomas: *Measuring China's Recent GDP Growth: Where Do We Stand?* Working paper, University of Pittsburgh, August 2002.

rmm.TheMarketServer.com

www.Economist.com

www.MSCIData.com

www.NationMaster.com

Konec izolacionismu v Číně

RUDOLF FÜRST

a její nová zahraniční politika

Tak, jak se z ideologického zakletí postupně vymanila čínská ekonomika až k nastolení de facto tvrdého kapitalismu,¹⁾ proměňuje se i zahraniční politika Pekingu. Jeho chování se stává sebevědomější, vůči okolnímu světu otevřenější, a tím i efektivní. Stabilní mezinárodní prostředí a vyvážené mezinárodní vztahy umožňují Číně více, než kdyby setrvala v představě o svém obklíčené nepřáteli.

Obrat ve vidění sebe samých

Pojetí mezinárodních vztahů maoistické éry v Číně vycházelo jednak z konkrétní zkušenosti ozbrojeného komunistického povstání v duchu „proti všem“,²⁾ a také z jeho teoretické výbavy, dané kombinací leninismu a konzervativního proudu čínského nacionalismu.³⁾ Po smrti Mao Ce-tunga už mezinárodní kapitál neničí a nevykořisťuje čínský lid, ale naopak jej živí. Bez zahraničních investic a otevřených trhů pro čínské exporty by nebyly možné ekonomické reformy a ČLR by z vlastních zdrojů neudržela vysoký růst HDP 7–8 procent. Na export orientovaná ekonomika se strukturálně přizpůsobila natolik, že přerušení obchodních a investičních vazeb se zahraničím by způsobilo hospodářský kolaps s nedozírnými sociálními důsledky. Čína je v současné době závislá na dovozu energetických surovin a již také potravin, reformní proces tedy charakterizuje jeho nezvratnost.

Je pozoruhodné, jak se přitom mění vztah Číny vůči zahraničí, kde tradičně neměla spolehlivé spojence. Od 50. let minulého století se ČLR orientovala na východní blok (kromě rozvojových zemí) z prosté nutnosti vlastní industrializace, z deficitu kapitálu, technologií a moderní kvalifikace. Zkratkový pokus obejít se bez těchto předpokladů a nahradit je způsobem triviální vesnické kooperace a vlasteneckého zaujetí vyústil na konci 50. let minulého století v nezdařený experiment tzv. *velkého skoku*. S postupným vymíráním staré gardy se vedení komunistické strany nebránilo tomu, co se osvědčilo ve všech nově industrializovaných asijských zemích. Cesta ke kapitalismu tedy v tomto smyslu není experimentem, ale znovuoživenou cestou, kterou se sama Čína ubírala od sklonku poslední dynastie a o co usilovala za vlády Kuomintangu (dále jen KMT).⁴⁾

Zahraniční politika patřila za éry vlády KMT (1928–1949) spíše k jejím zdařilejším činnostem, současný autoritativní režim má tedy na co navazovat, stejně se od Čankajškovy diktatury liší čím dál méně. Je historickým paradoxem, že právě ti nejostřejší nacionalisté v politickém spektru Číny dvacátého století – komunisté – zemi otevřeli

světů a ukončili éru převažujícího izolacionismu (kromě období KMT), kterou lze vystopovat od 15. století z doby dynastie Ming.⁵⁾ Normalizace vztahů Číny s USA v 70. letech minulého století byla počátkem cesty z izolace.

Co činí současnou zahraniční politiku Číny sebevědomější a aktivnější, je především vědomí vlastní ekonomické a politické síly po zániku bipolárního systému. Pocit ohrožení západním a japonským kolonialismem – spojený s uraženou hrdostí v důsledku „národních potupů“, jež byly ústředním motivem nacionalistické rétoriky (od tzv. Májového hnutí v roce 1919)⁶⁾ – se pomalu mění v důvěru ve vlastní síly a ve smělé ambice (viz příklad vesmírného programu).

Nová velmoc a dilema zaangažování versus zadržování

Vzestup mezinárodní váhy reformní Číny byl na Západě vnímán pozitivně až do roku 1989, kdy prodemokratické demonstrace na Náměstí nebeského klidu rozehnaly tanky a na místní poměry liberální tajemník Čao C'-jang skončil v domácím vězení. Peking se ocitl dočasně v mezinárodní izolaci a okolní svět se léčil ze šoku, že Čína odmítla demokracii. Leč izolace neoautoritářské Číny vydržela jen do války v Perském zálivu (akce NATO „Pouštní bouře“ – 1991),⁷⁾ kterou ČLR jako člen Rady bezpečnosti OSN nevetovala.

Protidemokratický obrat v Číně poněkud zastřel skutečnost, jak na konci 80. let Peking výrazně zlepšil své vztahy se SSSR. Kreml ukončil podporu Vietnamu a Severní Koreje, umožnil řešení situace v Kambodži, stáhl vojska z Mongolska a redukoval počet vojsk na hranicích s ČLR. Po rozpadu Sovětského svazu pokračovalo oteplování čínsko-ruských vztahů až na úroveň *strategického partnerství* (1996), které dokončilo demilitarizaci čínsko-ruských hranic a dospělo k jejich vzájemnému uznání. Čínsko-ruské vztahy přerostly až do stadia vojenské spolupráce, díky které ČLR získává nákupem mj. moderní stíhačky typu Su (včetně výrobní licence), křižníky Sovremennyj, ponorky KILO, letecké a námořní řízené rakety. Pro modernizaci čínských vojenských sil je vý-

znam importů z Ruska zásadní – se zřetelem na pokračující zbrojní embargo USA a EU. Rusko se navíc stalo významným dodavatelem ropy a zemního plynu do ČLR.

Dalším úspěšným projektem kontinentální politiky Pekingu bylo v roce 1996 ustavení tzv. *Šanghajské pětky*, tj. ČLR, Ruska a tří postsovětských středasijských států – Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu (později přistoupil také Uzbekistán). Toto společenství dosáhlo dohody o společné demilitarizaci pohraničí (1997). Čína má tímto od konce 90. let vyřešeny své vztahy se severními a západními sousedy a je zbavena kontinentální vojenské hrozby, kromě přetrvávajícího – avšak nijak akutního problému společných hranic s Indií.

Dalším libě znějícím úspěchem čínské zahraniční politiky bylo navázání *strategického partnerství* se samotnými USA v roce 1997. V roce 2001 se Čína stala členem Světové obchodní organizace (WTO), ačkoliv si tím přivodí řadu ekonomických a snad i vnitropolitických problémů. Kromě USA a Ruska se jako významný partner Číny objevuje také Evropská unie, která je pro Peking politicky méně obtížná v některých sporných otázkách ohledně lidských práv a Tchaj-wanu než Spojené státy a která skýtá ČLR významné hospodářské možnosti (možná i zruší embargo na vývoz zbraní do ČLR).

Tím, jak ČLR v 80.–90. letech sílila, vzbuzovala v zahraničí podezření, zda ve svém nezadržitelném vzestupu nepůjde cestou nově se rodící mocnosti, podobající se historickému příkladu expanzivních států typu Německa a Sovětského svazu. Ne příliš sympaticí si také Čína vydobyla svým příklonem k protizápadně postulovaným teoriím „asijských hodnot“, které srovnávaly dekadentní, licoměrný a vojensky agresivní Západ s mírumilovnou a vlastní kulturní tradice horlivě pěstující Asii.

Argumentů potvrzujících obavy z čínské rozpínavosti byla celá řada: jaderný a raketový potenciál Číny, hrozby vůči Tchaj-wanu, obsazení části neobydlených ostrovů Spratley v Jihočínském moři (útes Mischief), nárůst vojenského rozpočtu a jeho netransparentnost, strategické pronikání do prostoru Andamanského moře a Bengálského zálivu prostřednictvím vojenské spolupráce s Barmou, jednostranná prosrbská politika na Balkáně, špionáž proti USA zaměřená na získání strategických vojenských technologií,⁸⁾ šíření raketové techniky do problematických států (Írán, Pákistán).

Kritický pohled na čínskou zahraniční politiku vycházel zejména z USA, které jako dominantní supervelmoc cítily v sílící Číně protiváhu vůči dosavadnímu poměru sil v asijsko-pacifické oblasti, navíc se americko-čínské vztahy neobešly bez občasných kolizí, jako bylo zničení čínské ambasády v Bělehradě v době bombardování silami NATO (květen 1999), či střet amerického špiónážního letounu EP-3 s čínskou stíhačkou poblíž ostrova Chaj-nan (2001) a jeho vynucené přistání na území ČLR. Proto se nelze divit, že americká strana byla zaujata dilematem – zda Čínu vpustit do světového společenství a vystavit ji působení sil vedoucích k obroušení ostří (obchod, diplomacie),

nebo omezit prostor pro rodící se asijskou velmoc (*containment*), zejména vojenskými prostředky. Nejeví se vlastně americká politika vůči Číně jako kombinace obojího?

Nejen americkým pozorovatelům mohla připadat čínská zahraniční politika podezřelá již jen z důvodu existence nedemokratického režimu uvnitř i v jeho projevech navenek – v podobě podpory vojenské kliky v Barmě a Severní Koreji nebo Rudých Khmerů (resp. od 50. let veškeré militantní levice) v Indočíně. V akademických kruzích na Západě byla v 90. letech čínská zahraniční politika hodnocena jako realistická, sebestředná, orientovaná na tradiční využívání osobních kontaktů, nacionalistická, ne příliš kooperativní.⁹⁾ Peking byl vždy nekompromisní v odmítání mezinárodních intervencí, ve kterých spatřoval porušení zásad mezinárodního práva a vnucování západních civilizačních hodnot pod záminkou humanitárních akcí – v obavě, aby se v budoucnu nestaly precedentem pro řešení problému v periferních oblastech ČLR (Ujgurská autonomní oblast Sin-ťiang, Tibet, vnitřní Mongolsko) zdůvodněným obdobným způsobem.¹⁰⁾ Zajímavé však je, že ČLR souhlasila s mezinárodní mírovou misí OSN v Kambodži od konce 80. a v průběhu 90. let, dokonce se sama personálně podílela na složení mise. Peking ovšem nepřestával tvrdit, že problém Rudých Khmerů je vnitřní záležitostí státu Kambodže.

11. září a nástup nové (čtvrté) stranické garnitury v ČLR

Přijatelné, avšak nijak vřelé vztahy Číny se Západem se zajímavě měnily od počátku současné dekády, kdy se po tragických událostech v USA 11. září 2001 zformovalo mezinárodní tažení proti terorismu. Pro Peking byla tato mezinárodní kampaň příležitostí, jak spojit své vnitřní problémy s formou nadnárodní kooperace. Čína podpořila rezoluci OSN proti terorismu, aktivně spolupracuje s USA a zeměmi NATO formou výměny informací a monitoringu finančních transakcí spojených s teroristickými organizacemi, dokonce neprotestovala proti intervenci NATO v Afghánistánu (později byl symbolicky vyslán jeden čínský policista do mezinárodního sboru), ani proti podpurné účasti japonského námořnictva v Indickém oceánu (poprvé od druhé světové války) a strpěla rozmístění amerických vojenských sil ve Střední Asii. Díky dobrým vztahům s Pákistánem také stoupla prestiž čínské diplomacie v USA. Společný boj proti terorismu se také rozvíjí na platformě uskupení Šanghajske pětky, resp. šestky.

Když Spojené státy v roce 2002 vyhlásily svou Národní bezpečnostní strategii (*National Security Strategy* – NSS), v ČLR se právě schylovalo k důležitému 16. sjezdu Komunistické strany Číny, jemuž předcházely zvěsti o významných personálních změnách ve vedení. Těsně před sjezdem a na sklonku své státnické kariéry čínský prezident Ťiang Ce-min navštívil USA a přijal prestižní pozvání na texaský ranč prezidenta G. W. Bushe. V projevu čínského prezidenta se zmínka o NSS neobjevila, oficiální čínská média i přes kritické komentáře přešla bez větší pozornosti fakt, že si USA vyhradily právo

předběžného zásahu v zájmu své bezpečnosti před mezinárodním terorismem. Stát se něco takového ještě v polovině 90. let, čínská média by hřměla hněvem nad americkým hegemonismem. Během důležitého stranického sjezdu v Pekingu se pak tomuto tématu nevěnovala podstatná pozornost, ani nepadla zmínka, do jaké míry se NSS dotýká čínských bezpečnostních zájmů.

Jako další překvapení se jeví postoj Pekingu vůči intervenci v Iráku. Čína jako vždy v takových případech kladla důraz na mírové řešení a záštitu OSN, dokonce podpořila rezoluci OSN o zbrojní inspekci do Iráku. Ačkoliv nesouhlas ČLR s vojenským zásahem se dal předpokládat, překvapoval střídavý a věcný tón čínských médií prezentujících místo dříve obvyklých ideologických klíše věcně zpravodajství a komentáře pozvaných specialistů z vědeckých ústavů.

Pozoruhodným diplomatickým úspěchem Pekingu bylo v souvislosti s novou jadernou krizí v roce 2003 uspořádání mírových rozhovorů mezi USA a Severní Koreou, kterou k účasti u jednacího stolu donutil. Výsledkem byla řada jednání „dva plus čtyři“, za účasti obou korejských států, ČLR, USA, Japonska a Ruska.

Proměnu čínské diplomacie reflektuje článek E. V. Medeiros a M. T. Fravela „*China's New Diplomacy*“ ve *Foreign Affairs*. Autoři si všímají, jak se dříve nekooperativní styl čínské diplomacie – s minimem úsilí dosáhnout maxima – nyní jeví aktivnější, sofistikovanější a více angažovaný v mezinárodních otázkách, s větším smyslem pro kolektivní řešení. Poukazují také na více decentralizovaný systém tvorby zahraniční politiky, méně závislý na vůli jednoho stranického vůdce, a na větší míru profesionalizace, danou podílem vládních i nevládních odborných pracovníků. Patrný je také věcnější a otevřenější styl odborných debat o zahraniční politice v akademických kruzích a v médiích, posílila také profesionální úroveň diplomatického personálu, daná vzděláním na amerických a evropských univerzitách.¹¹⁾

Ani hrozba světa, ani soused k pohledání

Vyhne-li se zjevně kýčovitým úvahám, vycházejícím z nekritického ulpění na krajnostech, jeví se čínská zahraniční politika jako kompromis vůle a možností. Svůj národní zájem si Číňané definují jako národy ostatní, nyní už moderněji, sofistikovaněji a bez ideologického balastu. Současná zahraniční politika ČLR zůstává ve vleku vnitřních problémů, spojených s reformami a jejich dopady. V nárocích na území, která jsou pokládána za součást teritoria současného státu, zůstává Peking nekompromisní, ačkoliv při pohledu zvencí se ČLR jeví jako *de facto* pokračování imperiálního státu z doby mandžuské dynastie Čching. Tento původně multietnický a multikulturní útvar ovládaný Mandžuy byl přetvořen v národní stát čínský s nečínskými minoritami, které se nyní hlásí o autonomii (Ujguři, Tibetané, Mongolové).

Současné globální tažení proti terorismu dává Pekingu příležitost vypořádat se s projevy radikálního islamismu na území vlastního státu (především Sin-ťiang), kam se rozšířil

zejména z Afghánistánu, ale i nově vzniklých středoasijských republik, se kterými má ČLR společné hranice. Účast v tažení proti terorismu jednak zvýšila mezinárodní prestiž státu a také legitimizovala jeho vlastní řešení tohoto problému, v krajním případě i zneužití v podobě kriminalizace např. ujgurských organizací, které nejsou jenom teroristické, podobně i v případech tibetských aktivistů a jiných.¹²⁾

Obavy z vojenské síly ČLR přicházejí zejména z USA, které jako mocnost ochraňující Tchaj-wan před případnou invazí z pevninské Číny nesou riziko konfliktu. Vzhledem ke komplikacím vojenského a politického charakteru ovšem zůstává střet gigantů kvůli separatistickému Tchaj-wanu pro obě strany neúměrným rizikem, pro Peking ještě více.

Pokud by Čína chtěla být agresivní mocností, usilující o dobytí světa, chybí jí k tomu řada předpokladů. Nemá univerzální, expanzivní ideologii, uplatnitelnou mimo vlastní hranice, nemá pro tyto účely dostačující vojenskou kapacitu, srovnání s úrovní moderní výzbroje USA a NATO vyznívá pro Čínu tristně. ČLR je z bezpečnostního hlediska velmi zranitelná (viz neúměrná koncentrace obyvatelstva ve východních přímořských provinciích, nedostatečná infrastruktura), ekonomika státu je příliš závislá na dodávkách surovin (viz společný zájem s Japonskem a Jižní Koreou na stabilizaci poměrů v Iráku) a finanční systém je příliš zatížen nevratnými dluhy státních podniků.

Čínský potenciál není dostačující k celosvětové expanzi, která by musela jít proti jediné dominantní supervelmoci – USA. O mnoho logičtěji vyznívá výhoda strategie kooperativního a seriózního partnera, který využívá přístupu na trhy, láká investory, může zaujímat pozice v mezinárodních organizacích, nakupovat a všemi možnými způsoby (i nezpůsoby) získávat moderní patenty a technologie, trpělivě si budovat lobby a osobní konexe, uvolnit migraci z vlastní země do světa a využívat krajanských komunit pro vlastní účely. Čínský postupný a trpělivý vzestup je jako stvořený pro mírové soužití s ostatními národy, vyhlásit jakémukoliv mocnému státu válku by v Číně mohl jen největší hlupák.

Jiná je situace ve vztahu ČLR a sousedních států, které se nacházejí v gravitačním poli, daném historickou tradicí v rámci bývalé sinocentrické soustavy. Tchaj-wan o sjednocení s Čínou na principu „jedna země-dva systémy“ nestojí, jeho demokraticky zvolená politická reprezentace i veřejné mínění jasně upřednostňují zachování daného stavu, přičemž ostrovní země stále posiluje své nezávislé postavení, aniž by je oficiálně deklarovala. Hongkong si zachoval svůj paralelní správní systém, ale ekonomicky si sjednocením nijak zvláště nepomohl, propekingská správa je nepopulární a obyvatelé masově demonstrierají na podporu demokratické reformy voleb do legislativního orgánu (LEGCO).

Japonsko a Jižní Korea by vzestupem moci Pekingu příliš nadšeny nebyly, proto je vyvažující vojenská přítomnost USA zárukou pokračující stability, ačkoliv obě země upřímnými city k Washingtonu neplanou.

Některé státy sousedící přímo s ČLR se již staly jeho závislými satelity. Platí to zejména o Barmě, kde je vojenská junta SLORC ekonomicky a politicky spjata s podporou Pekin-

gu. Čína je dodavatelem zbraní pro barskou armádu (stíhačky, lodě, tanky, rakety, elektronika), poradenského personálu z ČLR, jež na oplátku získala možnost k monitorování strategicky důležitých oblastí u ústí do Indického oceánu a Malackého průlivu. Čína disponuje právem využívat barských přístavů pro své obchodní a vojenské lodě (viz mimo jiné např. základna na ostrově Hainggyi poblíž delty řeky Irawaddy, dále Thillawa u Rangúnu, Velký Kokosový ostrov, asi 300 km od pobřeží Barmy a jiné). Z provincie Jün-nan bylo vybudováno silniční a vlakové spojení až k barskému pobřeží. Tímto koridorem se otevírá cesta z této jihozápadní čínské provincie pro obchod a migraci. Vydříváním barské armády a soukromých milicí Wa si Čína udržuje strategický vliv v Zlatém Trojúhelníku na úkor zájmů Thajska.¹³⁾

Vedle Barmy bývá zmiňována Kambodža jako další sousední stát, mající s ČLR nadstandardní vztahy (vojenská dohoda o spolupráci – 2003). Nepál v roce 2004 podepsal s ČLR dohodu o příhraniční spolupráci, podle zpráv BBC ztěžující průchod Tibeťanů překračujících nepálskou státní hranici na cestě do Dharamsaly, kteří jsou vraceni čínským úřadům.¹⁴⁾

Vztah zemí ASEAN s Čínou je poznamenán respektem, ačkoliv například ekonomické postavení Japonska vůči tomuto společenství je stále dominantní (objem obchodu třikrát vyšší než s ČLR, investice dokonce čtrnáctkrát).¹⁵⁾ Teritoriální spor ČLR o souostroví Spratley se zeměmi ASEAN (zejména Filipíny a Vietnamem /viz anexe Paracelských ostrovů poblíž Vietnamu, r. 1975/) je dlouhodobého charakteru. Čína usiluje o vytvoření „nového bezpečnostního konceptu“ v rámci ASEAN (2002) „na základě vzájemné důvěry, výhodnosti a rovnosti“, který by nahradil bilaterální dohody „v duchu studené války“ mezi některými jednotlivými zeměmi ASEAN a USA. Ve vlastních nárocích na sporné ostrovy v Jihočínském moři setrvává Peking na dosavadním stanovisku, společnou výzvu ASEAN „bedlivě studuje“, zatímco se pokouší o individuální dvoustranné dohody například s Filipíny, kterým Peking nabízí vojenskou spolupráci v době, kdy USA v rámci boje proti terorismu posilují své bezpečnostní vazby s Manilou.

Respekt je znát i v chování Vietnamu, který v roce 1999 přistoupil na dohodu o společných hranicích s ČLR za podmínek, které představovaly ústupky Hanoji.¹⁶⁾

Ekonomická spolupráce Číny a zemí ASEAN slibuje podíl na ekonomickém boomu asijského kolosu. Mezi ČLR a ASEAN má vstoupit dohoda o společném trhu (ASEAN China Free Trade Agreement – FTA). Na první pohled výtečná zpráva však v detailech ztrácí na lesku. Čína má nižší výrobní náklady než část zemí ASEAN s vyspělejší ekonomikou, šest z nich proto váhá se souhlasem pro liberalizaci obchodu. Rovněž úsilí Peking o vytvoření společné bezpečnostní architektury (ASEAN Security Community) vyjadřuje spíše čínské úsilí integrovat se do společné bezpečnostní politiky ASEAN a oslabit její vazby na Západ. Země ASEAN však současně setrvávají na svém zájmu neztratit vazbu na vnější moc-

nosti, USA a Japonsko (viz např. posílení vojenských kontaktů Singapuru s USA).¹⁷⁾

Ekonomický boom Číny kromě slibných šancí pro menší sousedy leckdy přináší spíše potíže v podobě obchodních deficitů (Barma, Thajsko, Laos, Kambodža), zdrcujícího konkurenta pro domácí výrobce (produkce tropického ovoce a zeleniny) a také nepřijemného soupeře v soutěži o zahraniční investice. Čína jako rostoucí ekonomický obr exportuje do okolí kromě potenciální nezměstnanosti zejména také své ekologické problémy. S těmi jsou například spojovány problémy s výstavbou série přehrad na řece Salween (v ČLR řeka Nu) s dopady pro území Barmy a Thajska, kde dochází k narušení ekosystémů a je ohroženo hospodářství a životní styl místních komunit.¹⁸⁾

Zdá se, že v mezinárodních vztazích Číny se vedle bezpečnostních témat, časem poněkud zprofanovaných, budeme v budoucnu více setkávat s problémy méně nápadnými, ale v důsledcích akutnějšími, jako je boj o surovinové zdroje, přetahování investorů, obchodní deficity, migrace, terorismus, ekologie, či šíření epidemií (SARS, „ptačí“ chřipka atd.). Peking se naučil své národní zájmy formulovat sofistikovaněji, v otevřeném mezinárodním prostředí si díky zdatné diplomacii bude umět čím dál více prosadit svou.

furst@iir.cz

¹⁾ Podfinancovaný sociální systém, zanedbaná ekologie, placení zdravotní péče a školného jednotlivci, liberalizace cen základních potravin, oděvů a paliv.

²⁾ Zejména proti kuomintangské vládě, ale také Japoncům, Američanům, Britům, Francouzům; podpora SSSR byla evidentní, ale nikoliv prosta oprávněných podezření na obou stranách.

³⁾ Po pádu poslední dynastie (Čching: 1644–1911) existovala liberálnější a světu otevřenější varianta čínského nacionalismu, reprezentovaná Kuomintangem a jeho finančním a intelektuálním zázemím z východního pobřeží. Komunisté přejali radikálnější proud čínského nacionalismu, bližší mentalitě vnitrozemí, nemající konkrétní znalost zahraničního prostředí a zkušenost s ním a zatížený tradiční nedůvěrou konfuciánských učenců a čínského venkova vůči cizincům a světu podnikání. Viz např. Unger, Jonathan, ed., *Chinese Nationalism*, Contemporary China Papers, An East Gate Book, M.E.Sharpe, Armonk, New York, London, 1996.

⁴⁾ Viz „*hnutí za sebeposílení*“ (1861–1890). Kuomintang, Národní strana (v anglicky psané literatuře jako *Nationalist Party*), nejvlivnější politická strana v republikánské Číně, která vznikla po pádu mandžuské dynastie Čching (1912), existuje dodnes na Tchajvanu.

⁵⁾ Dynastie Ming (1368–1644J; jedná se zejména o restriktce uvalené na zahraniční obchod, ukončení zámořských výprav a zničení příslušné dokumentace, strach z mongolské invaze, konfuciánský konzervativismus a kulturní sebestřednost, specifický sino-centrický systém mezinárodních vztahů orientovaný jen na tehdy známý svět, vymezený dosahem čínského kulturního vlivu a politické moci. Viz např. Fairbank, John F., *Dějiny Číny*, Nakladatelství Lidové noviny, 1998, str. 161–168.

⁶⁾ Viz také tzv. Hnutí 4. května, vlna pobouření v roce 1919 nad rozhodnutím mírové konference ve Versailles, kterým byly postoupeny bývalé německé koncese v Číně (v provincii Šan-tung) Japonsku. Toto vzdušné veřejného mínění proti křivdě přerostlo do širšího hu-

tí za přehodnocení krize ve společnosti a vlivu tradičního vzdělání a kultury.

⁷⁾ A nejen do té, viz např. v r. 1989 neoficiální cesta bývalého prezidenta Nixona do Pekingu, setkání ministrů zahraničí Jamese Bakera a Čchien Čchi-čchena, návštěva japonského premiéra Tošiki Kaifu v Pekingu, v r. 1991 návštěva britského premiéra Johna Majora (jednání o navrácení Hongkongu).

⁸⁾ Viz např. špiónážní aféra ve vývoje středisku v Los Alamos (1999), vědec čínského původu Wen He Lee obviněn z předání utajovaných dat o vývoji miniaturních hlavice pro balistické rakety W-88 do ČLR.

⁹⁾ Viz např. Yahuda, Michael, *How Much Has China Learned about Independence?*, in: Goodman, David and Segal, Gerald, ed., Routledge, London, New York, 1997.

¹⁰⁾ Lze srovnat s jinými asijskými státy, např. Japonskem, Jižní Koreou, Thajskem, které mezinárodní intervence podporují (viz např. současná válka v Iráku). Postoj ČLR je tedy i v asijském prostředí specifický. Vedle ČLR patří k zemím neuznávajícím princip omezené státní suverenity Barma, Severní Korea, Vietnam a Malajsie.

¹¹⁾ Medeiros, Evan, S., a Fravel, M. Taylor, *China's New Diplomacy*, Foreign Affairs, Vol. 82, No. 6, Nov/Dec. 2003, str. 22–35.

¹²⁾ Viz série zpráv Amnesty International, www.amnesty.org, viz též v r. 2003 únos a soud aktivisty Wang Ping-čanga, exilového organizátora zakázané Čínské demokratické strany, obviněného z pokusu o teroristický útok na čínskou ambasádu v Thajsku.

¹³⁾ Soukromá armáda z řad národnosti Wa (*United Wa State Army, UWSA*), čítající asi 25 000 členů, ovládá obchod s narkotiky a tranzitní cesty do Laosu a Kambodže, údajně disponuje materiální a vojenskou podporu z ČLR. UWSA kontroluje oblast naproti severozápadní thajské provincii Chiang Rai. Národnost Wa žije v barsko-čínských hranicích v severovýchodní části státu (regionu) Šan. Jejich ozbrojené složky se člení na frakce, ČLR podporuje severní kliku, v jejímž vedení jsou etničti Číňané, potomci kuomintangské armády, kteří se v této oblasti v minulosti usadili. Severní frakce si drží svůj vliv v SLORC díky příjmům z obchodu s drogami. Pramen: Al Santoli, *China's New War Fighting Skills, Emerging Threats to the U.S., India, Taiwan and the Asia/Pacific Region*, An American Foreign Policy Council Investigative Report, September 20, 2000. www.comw.org Autor se odvolává na konzultace s thajskými vojenskými a bezpečnostními experty.

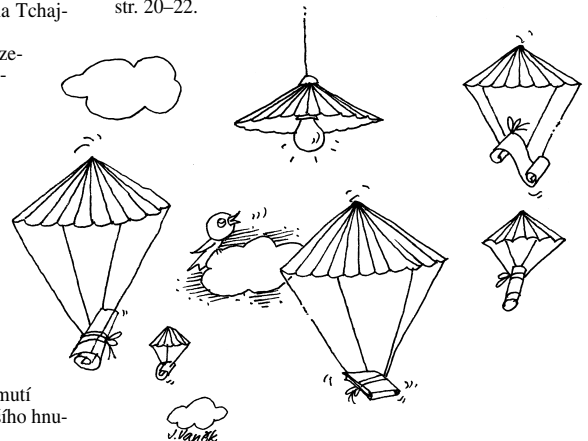
¹⁴⁾ *Nepal and China in Boreder Deal*, BBC News, 25. 5. 2004, www.bbc.co.uk

¹⁵⁾ Lim Robyn, *Can Japan Counter China's Growing Influence in Southeast Asia?*, The Jamestown Foundation, 6. 1. 2004, www.jamestown.org/publications

¹⁶⁾ Ustanovení námořních hranic zůstalo otevřené, vietnamští domácí a exiloví disidenti považují dohodu za nevýhodnou. Viz *Beijing Pushes „Asia for the Asians“*, Pacific Forum CSIS, 2002, www.csis.org, přístup leden 2003.

¹⁷⁾ Vatikiotis, Michael, *A Diplomatic Offensive*, Far Eastern Economic Review, 5. 8. 2004, str. 28–30, viz dále např. *Beijing Pushes „Asia for the Asians“*, 3rd Quarter 2002: China-Southeast Asia Relations, Pacific Forum CSIS, www.csis.org, přístup leden 2003.

¹⁸⁾ Viz např. Vatikiotis, Michael, *A Too-Friendly Embrace*, Far Eastern Economic Review, 17. 6. 2004, str. 20–22.

Indická demonstrace demokracie

Začátkem roku 2004 se zdálo být vše dopředu jasné a rozhodnuté. Předvolební průzkumy dávaly tehdejší vládní koalici NDA¹⁾ a nejsilnější indické politické straně BJP²⁾ v nadcházejících volbách do celoindické Poslanecké sněmovny Parlamentu (House of the People / Lok Sabha) zcela zřetelnou převahu nad jejím hlavním rivalem, opozičním Indickým národním kongresem (INC – Indian National Congress).

VÁCLAV ŠTOR

Všechny průzkumy volebních preferencí potvrzovaly, že koalice NDA složená z 23 politických stran, v čele s nejvlivnější stranou BJP může ve volbách získat až 300 míst (z celkového počtu 539 volebních okresů, kde se konaly volby), nejnižší odhady se pohybovaly kolem 270 mandátů (z toho samotná BJP počítala se ziskem 190 mandátů). Při celkovém počtu 539 poslaneckých míst by to pro NDA znamenalo parlamentní většinu, nebo alespoň postavení nejsilnější politické formace na půdě Parlamentu, a tím i zajištění vlády na další volební období. Současně v anketách popularity jednotlivých politiků měl podstatně více příznivců premiér A. B. Vádžpej (Vajpayee) oproti vůdkyni opozice Sonie Gándhiové (Sonia Gandhi).

Proto představitelé NDA začátkem roku 2004 usoudili, že situace, pokud jde o veřejné mínění a náladu indické společnosti, je pro ně výhodná, a rozhodli stanovit termín konání voleb na duben – květen 2004, i když plné období 13. Poslanecké sněmovny Indie končilo až na podzim. Jedním z důvodů takového načasování byla zřejmě snaha využít efektu spokojenosti indických zemědělců po dobrém průběhu monzunových dešťů v létě 2003, neboť v případě podzimních voleb by nedostatečné monzunové srážky v létě 2004 mohly nepříznivě ovlivnit jejich náladu. Hlavní příčinou optimismu NDA koalice však bylo sebevědomí a obecně sdílené uspokojení nad způsobem vládnutí i nad pokrokem, který pod vedením vlády NDA Indie dosáhla. Vláda v čele s premiérem Vádžpejem vedla Indii již od března 1998 a šest let je dostatečně dlouhé období k hodnocení její schopnosti řídit stát.

Je nutné konstatovat, že vládě NDA vystavovali dobré vysvědčení jak domácí politologové a komentátoři sdělovacích prostředků, tak i zahraniční politici a ekonomové. Ekonomika země rostla stabilně a v letech 1998–2004 nekleslo tempo růstu HDP pod hranici 5 procent. Po dobré úrodě v roce 2003 dosáhl nárůst HDP dokonce hodnoty 8 procent. Devizové rezervy Indie dosáhly koncem roku 2003 rekordní výše 100 miliard USD a při nízké míře inflace si indická rupie držela stabilní kurs vůči světovým měnám. V otázce proklamované ekonomické reformy postupovala vláda raději obezřetně. Zrušením

množstevních restrikcí na dovoz většiny položek (včetně spotřebního zboží a potravin) a snížením celních sazeb sice vláda v určité míře otevřela vnitřní trh, ale připravovanou privatizaci státních podniků, bank a vstup cizího kapitálu do informačních médií raději odložila na neurčito. Viditelně se zlepšilo postavení indických podnikatelů a posílil vliv střední třídy obyvatel, zejména zaměstnanců podniků vyrábějících pro export a rostoucí vrstvy odborníků v oblasti informačních technologií. Nárůst životní úrovně především městského obyvatelstva se projevoval intenzivní bytovou výstavbou, růstem počtu motorových vozidel i například stále větším počtem Indů cestujících do zahraničí za účelem turistiky. Negativní stránkou tohoto vývoje byla rostoucí diferenciací příjmů a životní úrovně mezi obyvateli měst a vesnic a mezi jednotlivými státy Unie. Je známo, že třetina Indů (kolem 350 milionů) žije pod hranicí bídy s příjmem nižším než 1 USD/den.

Na úseku zahraniční politiky vláda NDA (BJP) promyšleně prosazovala po celé funkční období dlouhodobé zájmy Indie na mezinárodním poli. Krizovou situaci po útoku teroristů (údajně podporovaných Pákistánem) na indický Parlament v prosinci 2001, která vedla k eskalaci napětí v indicko-pákistánských vztazích až na ostří válečného střetnutí, se podařilo ke konci roku 2002 přivést k mírovému ukončení, aniž by utrpěla národní prestiž. Normalizace vztahů se sousedním Pákistánem pak pokračovala oboustranným obsazením míst velvyslanců, částečným otevřením hranice pro soukromé cesty, povolením přeletů civilních letadel druhého státu nad vlastním územím, vysláním indického národního kriketového družstva k utkání v Pákistánu (kriket je indický národní sport číslo 1) atd. Mezinárodní vojenskou intervenci v Iráku na jaře roku 2003 indická vláda neodsoudila, vyzvala však k jejímu rychlému ukončení a odmítla přímou účast indických vojáků. Udržovat aktivní zahraničněpolitické vztahy z pozice asijské regionální velmoci se dařilo Indii i v dalších relacích. S Čínou pokračovaly rozhovory o narovnání hraničních sporů a po delší době došlo k obnovení styků na nejvyšší úrovni, postavení strategického partnera si Indie udržuje ve vztahu k USA, zajímavá je iniciativa o mezikontinentální

ekonomické a politické spolupráci v trojúhelníku Indie – JAR – Brazílie. Úspěchem také bezesporu bylo získání oficiální podpory řady důležitých zemí (Německo, Spojené království, Japonsko) aspirací Indie obsadit místo stálého člena Rady bezpečnosti OSN po její reformě a rozšíření.

Řadou úspěchů se mohla vláda NDA (BJP) vykazat i na vnitropolitické scéně. Počet skandálů (více či méně prokázané korupce) vládních a stranických funkcionářů nevybočoval z mezí pro veřejnost přijatelných norem, koalice po celé období 6 let prokázala pozoruhodnou vnitřní soudržnost (za celé období vlády vystoupila z NDA jen jedna politická strana). K dobru lze vládě přičíst i její vedení boje proti terorismu. Kromě složité situace v západní části státu Džammú+Kašmír a severovýchodě unie se vládě a jejím bezpečnostním složkám podařilo zabránit dalšímu šíření terorismu do velkých měst a dalších oblastí.

Jediný vážný konkurent vládní koalice a strany BJP – Indický národní kongres (INC – Indian National Congress) vstupoval do předvolební kampaně v nevýhodném postavení. Většina politických komentátorů a sdělovacích prostředků označovala INC, nejstarší politickou stranu Indie,³⁾ za historický anachronismus, založený na tradici rodiny Nehrú–Gándhí, která v současnosti nemůže nabídnout přijatelnou alternativu k úspěšné pragmatické politice NDA – BJP. Vůdkyně opozičního Kongresu Sonia Gándhiová⁴⁾ je navíc původem cizinka (Italka) a po tragické smrti populárního předáka Kongresu Madhavrao Scindia nemá tato strana další výrazné, charismatické osobnosti, které by dokázaly oslovit indickou veřejnost. Všechny průzkumy tisku a televizních stanic prisuzovaly Kongresu drtivou volební porážku a další ústup z politického života Indie. Kongresová strana se však po učila z porážky v parlamentních volbách v roce 1999, kdy šla do souboje s koalicí

Tabulka č. 1

Základní ukazatele Indie

Počet obyvatel (2003)	1, 060 mld.
Rozloha	3, 287 mil. km ²
Růst počtu obyvatel (za rok)	1,5 %
Ukazatel lidského rozvoje (HDI)*	0, 59
Hrubý domácí produkt (HDP) na obyvatele a rok, v USD (2002)	497
Průměrná délka života (při narození)	61 let
Gramotnost obyvatelstva (2000)	57, 2 %

* Indie v tomto ukazateli zaujímá 124. místo na světě.

Tabulka č. 2

Tempa růstu HDP Indie v letech 1998–2002

	1997/8	1998/9	1999/00	2000/01	2001/02
Nárůst HDP meziročně (ve stálých cenách 93/94)	5 %	6,9 %	6,4 %	5,2 %	5,4 %

Pozn.: Údaje jsou vždy za období finančního roku duben – březen

NDA jako samotná strana, a do voleb v roce 2004 šla v čele United Progressive Alliance – koalice tvořené 14 stranami levicového, sekulárního zaměření. Jak se později ukázalo, bylo toto rozhodnutí pro měření sil obou politických formací jedním z rozhodujících.

Často se připomíná, že Indie je největší skutečnou demokracií na světě. Je to bezesporu pravda a všechna čísla spojená s organizací voleb do Lok Sabha jen potvrzovala gigantický rozsah celé akce. Volečskou základnu Indie tvořilo dohromady 675 milionů oprávněných voličů. Pro ně bylo ve všech 35 státech a unijních teritoriích připraveno 700 tisíc volebních místností. Průběh voleb zajišťovalo 3,5 milionu volebních úředníků, a o obsazení 539 poslaneckých míst v Lok Sabha usilovalo 5435 kandidátů. Náklady spojené s organizací voleb se předem odhadovaly ve výši 11 miliard INR (asi 240 mil. USD). Volební systém do indické Lok Sabha je většinový a jednokolový, tzn., že v každém volebním obvodu je zvolen jeden kandidát, který obdrží nejvíce hlasů. Doba trvání mandátu zvolených poslanců je 5 let.

Pozoruhodná byla i stránka technického zabezpečení voleb. Volby probíhaly ve všech obvodech Indie pomocí elektronických volebních přístrojů (EVM – Electronic Voting Machine), kterých bylo použito 1, 075 milionu kusů, místo klasických hlasovacích lístků. Tyto přístroje byly vyvinuty a vyrobeny v Indii. Použití EVC znamenalo, že sečtení hlasů z celé Indie bylo možné provést během jednoho dne. Kromě jiného, ve srovnání s tradičním způsobem voleb se ušetřilo 7000 tun papíru. Volby proběhly postupně ve čtyřech volebních dnech (etapách) – první etapa byla 20. dubna, poslední pak 10. května. V průběhu voleb bylo zakázáno dělat volební průzkumy, nebo oznamovat dílčí výsledky.

Výsledky parlamentních voleb oznámila Volební komise Indie dne 13. května 2004 a pro celou Indii a světovou veřejnost znamenaly velké a nečekané překvapení. V příkrém rozporu s předvolebními prognózami ve volbách do 14. Poslanecké sněmovny Parlamentu Indie (Lok Sabha) zvítězila koalice UPA, vedená Kongresovou stranou. Nyní (od května 2004) již vládní koalice UPA má v Lok Sabha celkem 219 poslanců a k tomu může počítat s podporou dalších levicových stran, které obsadily 61 poslaneckých křesel (z nich nejsilnější strana CPI(M)⁵) zaujme 43 míst). Volební účast počítaná ze všech etap byla 57,9 procenta oprávněných voličů. Koalici NDA (BJP), nyní opoziční, bude ve sněmovně zastupovat 189 poslanců.

Rozhodnutí voličů se stalo ihned po vyhlášení výsledků předmětem odborných politických a sociologických úvah a analýz. Selhání průzkumů předvolebních preferencí se klade na vrub malému vzorku respondentů a jejich málo reprezentativnímu výběru, možná i snahou o promítnutí vlastních očekávání a přání bez ohledu na profesionální objektivitu. Volební výsledky ukázaly, že voliči nerespektovali základní poučky z učebnic politiky a jejich hlasy se nedají vtěsnat do předem nastavených příhrádek. Předpokládalo se, že BJP odevzdají hlasy občané z velkých měst a bohatých států unie, kde životní úroveň rostla v posledních letech nejvyšším tempem, a Kongresová strana na sebe strhne převahu v zaostalých, chudých oblastech. Ve skutečnosti například v hlavním městě Delhi a v Mumbai zvítězil Kongres, a naopak v jednom z nejhudších států Orissa drtivě volili BJP. Ani náboženská prohinduistická orientace nepomohla BJP k rozhodujícímu vítězství ve státech, kde by se to dalo vzhledem k demografickému složení obyvatel očekávat, např. ve státech Uttarpradéš (Uttar Pradesh), Maháráštra nebo Gudžaráť. Fenomémem zůstávají dva jihoindické státy Kérala a Západní Bengálsko, kde tradičně vládnou komunistické strany, které svou pozici ve volbách 2004 ještě posílily. Při pohledu na mapu Indie s vyznačenými výsledky voleb lze snad zjednodušeně říci, že koalice NDA (někdy označovaná jako praviceová) vyhrála ve střední části, zatímco levice (UPA) získala sever a jih země. Ani takový pohled však nemá velkou vypovídací hodnotu.

Povolební průzkumy veřejného mínění, které jsou pravděpodobně spolehlivější než ty předvolební, přičítají volební úspěch Kongresové straně několika faktorům. Již tradičně volí Kongres více ženy, příslušníci nižších kast, chudá až velmi chudá část obyvatelstva, náboženské menšiny (muslimové, křesťané). V letošních volbách přistoupila k těmto hle-

diskům i otázka obav z dalšího pokračování ekonomických reforem. Kromě indických elit a inteligence si široké vrstvy obyvatel – námezdních zaměstnanců – radikální ekonomické reformy, spojené s privatizací, ztrátou pracovních míst, přílivem zahraničního kapitálu, konkurencí dovozového zboží, a vznikem sociálních nejistot nepřejí. Od levicové vlády se proto předpokládá zpomalení reforem a jejich zavádění jen s ohledy na sociální dopady.

Poznatky a poučení z letošních celonárodních parlamentních voleb, které by měly alespoň částečnou platnost i mimo Indii, je možné shrnout do následujících postřehů:

- ani dobrý způsob vládnutí, úspěšně fungující ekonomika a celkový pocit spokojenosti občanů nezaručují, že vláda v příštích volbách obhájí své postavení;
- růst ekonomiky a bohatství země není znamením úspěchu a pokroku v demokratické společnosti, pokud z nich má prospěch jen určitá vrstva obyvatel, a ne většina národa;
- ve volebním soupeření se nevyplácí srážet způsobilost politického protivníka nekorektním způsobem. Uměle vyvolaná kampaň BJP zaměřená proti Sonie Gándhiové a založená na jejím cizím původu popularitu předsedkyně Kongresu v tolerantní indické společnosti neohrozila, spíše se obrátila proti těm, kteří kampaň vyvolali.

Patrně nejlepší známkou vyspělosti indické demokracie byl způsob, s jakým přijala svou porážku dosud vládnoucí strana BJP. Její vůdce a dosavadní předseda vlády Vádžpej přiznal volební porážku a po vyhlášení výsledků předal prezidentu Indické republiky rezignační dopis vlády. V televizním veřejném prohlášení řekl: „...snad má strana a koalice prohrála, Indie ale vyhrála“. A je snad možné dodat, že vyhrála především indická demokracie.

Srpen 2004

Vaclav.Stor@seznam.cz

¹⁾ National Democratic Alliance (Národní demokratická aliance).

²⁾ Bharatiya Janata Party (Indická lidová strana).

³⁾ Strana Indický národní kongres byla založena 28. 12. 1885.

⁴⁾ Sonia Gándhiová je vdovou po zavražděném Rádžívu Gándhím – synovi předsedkyně vlády Indie Indiry Gándhiové. Sonia Gándhiová byla snachou Indiry Gándhiové.

⁵⁾ Communist Party of India (Marxist).

Tabulka č. 3

Výsledky voleb do Lok Sabha v letech 1998–2004

	1998	1999	2004
NDA koalice		297	187
Z toho jen BJP	182	182	138
UPA koalice			219
Z toho jen INC	141	114	145
CPI(M) Komunistická strana Indie (marxist.)	32	33	43

Pozn. V Lok Sabha zasedá 543 poslanců

Tichá revoluce: Indie v období globalizace

Na počátku 90. let, poznamenaných zrychleným nárůstem mezinárodní ekonomické aktivity, označované nejednoznačným termínem globalizace, Indie nastoupila proces dalekosáhlých hospodářských reforem, jež znamenaly radikální rozchod s dosavadním ekonomickým kurzem, který indické vlády sledovaly od dosažení politické nezávislosti v roce 1947, tedy bezmála 45 let. Tento kurz byl založen na néhrúovské koncepci „smíšené ekonomiky“, spojující soukromokapitalistické podnikání se socialistickými prvky, s důrazem na budování silného veřejného sektoru, plánovitě řízení národního hospodářství, jeho přísnou státní regulaci, soběstačnost a protekcionismus.

JAN FILIPSKÝ

Rozvojová strategie zaměřená na urychlenou industrializaci, diverzifikaci průmyslové základny a podporu výrobních odvětví umožňujících minimalizovat závislost na dovozech ze zahraničí rozšířila ekonomický potenciál a politickou i hospodářskou nezávislost Indie, jež se již během prvních dvou dekád svobodné existence objemem průmyslové výroby zařadila mezi první desítku zemí na světě. Současně postup „zeleňé revoluce“ spojené se zaváděním vysoce výnosných odrůd obilnin, rozšiřováním osevních ploch, zvyšováním spotřeby strojních hnojiv a intenzifikací zemědělské výroby Indii do konce 70. let zajistil soběstačnost v produkci základních potravin.

V průběhu 80. let se však počaly projevat dlouhodobé neblahé důsledky protekcionistické hospodářské politiky, zaměřené na budování domácí průmyslové základny, uzavřené mezinárodní konkurence, restriktivní systému výrobních kvót a licencí, rozšiřování seznamu zboží vyhrazeného pro oblast řemeslné malovýroby. To vedlo ke snižování efektivity, technologickému zaostávání a klesající konkurenceschopnosti indických výrobků na světových trzích. Vážným zdrojem neefektivnosti se stala i většina podniků veřejného sektoru, trpících přezaměstnaností, byrokratickým způsobem řízení a nehospodárností, jejichž trvale ztrátové hospodaření bylo nutno dotovat na úkor daňových poplatníků ze státního rozpočtu. Navíc byla řada státních korporací v důsledku populistických kroků ústřední vlády i regionálních vlád donucena prodávat své produkty za ceny pokrývající sotva zlomek vynaložených nákladů, anebo stát ceny klíčových komodit přímo dotoval. Jen v letech 1980–81 přesáhly přímé dotace z ústředního rozpočtu vynaložené na podporu exportu a na udržení regulovaných cen průmyslových hnojiv

a potravin 15 miliard rupií, tedy částku odpovídající polovině ročního objemu hrubé tvorby kapitálu ve státním zpracovatelském průmyslu. Tato rozpočtová nekázeň měla za následek prudký nárůst deficitu veřejných financí: jeho podíl na hrubém domácím produktu, který ještě v roce 1974–75 činil 4,1 procenta, se v roce 1984–85 více než zdvojnásobil na 9,7 procenta a v roce 1991 dosáhl znepokojivých 10,4 procenta.

Sílicí nerovnováha poznamenala rovněž platební bilanci země a negativně se promítla do vývoje její vnitřní i vnější zadluženosti. Zatímco v roce 1977–78 vykazoval běžný účet platební bilance přebytek ve výši 1,5 mld. dolarů (1,4 procenta HDP), od roku 1980–81 je možno zaznamenat schodek, který se trvale zvyšoval – na 3,5 mld. dolarů (1,8 procenta HDP) v roce 1984–85, na 5,5 mld. dolarů (2,2 procenta HDP) ve druhé polovině 80. let a posléze až na 9,9 mld. dolarů (3,2 procenta HDP) v roce 1990–91. Ve stejné době vzrostl podíl indického domácího dluhu na HDP z 31,8 procenta v roce 1974–75 na 45,7 procenta v roce 1984–85 a na neudržitelných 54,6 procenta v roce 1989–90.

Hrozivých rozměrů dosáhl rovněž zahraniční dluh, který se zvýšil z 23,5 mld. dolarů (12 procent HDP) v roce 1980–81 na 37,3 mld. dolarů v roce 1985–86 a v roce 1990–91 činil 83,8 mld. dolarů (41 procent HDP). Splátky, jež spolu s dluhovou službou v roce 1980–81 pohlcovaly 10,2 procenta exportních příjmů, v roce 1990–91 dosáhly nebezpečného podílu 35 procent a dramatický pád zaznamenal objem indických devizových rezerv – z 5,85 mld. dolarů v roce 1980–81 na 4,1 mld. dolarů v roce 1989–90 a v roce 1990–91 na pouhých 2,24 miliard dolarů, částku postačující sotva k úhradě dvou- až třítydenního importu.

Země se ocitla na pokraji insolvence a k okamžitému překlenutí krize likvidity byla v březnu 1991 nucena odprodat 20 tun zlata ze svých měnových rezerv.¹⁾

Za této nepříznivé makroekonomické situace se v červnu ujala moci menšinová kongresová vláda v čele s premiérem P. V. Narasinhou Ráem, jenž spolu s ministrem financí Mánmóhanem Singhem (* 1932), držitelem doktorátu z ekonomie z Oxfordské univerzity, prosadil program na místní podmínky dosud nevidaných hospodářských reforem. Reformní kroky zahrnovaly obnovení fiskální rovnováhy, přizpůsobení směnného kurzu rupie reálným tržním podmínkám (v první fázi došlo k devalvaci indické měny zhruba o 20 procent), liberalizaci zahraničního obchodu, podstatné uvolnění systému průmyslových kvót a licencí (byl zrušen zákon o monopolech a restriktivních obchodních praktikách), zahájení postupné privatizace (v místní terminologii „odinvestování“) stažení investovaného kapitálu z vybraných státních podniků, reformu kapitálových trhů a vytvoření příznivého podnikatelského prostředí s cílem přilákat do země co nejvíce přímých zahraničních investic.

Počáteční série ozdravných opatření, zahrnujících hlavně strukturální změny ve fiskální oblasti, proběhla poměrně rychle a s relativně nízkými sociálními náklady – aniž odstartovala dlouhodobý cyklus recese spojený s masovým růstem nezaměstnanosti a nepříznivými dopady na sociálně nejslabší vrstvy obyvatel, jak k tomu došlo v mnoha jiných reformních ekonomikách. Daleko podstatnější však byla skutečnost, že Singhovy reformy znamenaly radikální zvrat v dosavadním ekonomickém myšlení a nastartovaly proces nejdalekosáhlejších strukturálních změn indické ekonomiky od dosažení nezávislosti, který někteří pozorovatelé označují za historický přelom ve vývoji země, jakousi „tichou revolucí“.²⁾

Otevření země zahraničnímu kapitálu a odstranění hlavních překážek svobodného podnikání a obchodu se promítlo v rychlém oživení hospodářského rozvoje – hrubý domácí produkt, jehož růst se v krizovém roce 1991–92 téměř zastavil (dosáhl 0,8 procenta), vzrostl v následujícím roce o 5,3 procenta, o rok později o 6,2 procenta a v dalších letech v průměru o téměř 7 procent. Tempo růstu průmyslové výroby, jež v roce 1991–92 nedosáhlo ani 1 procenta (ve zpracovatelském průmyslu byl zaznamenán dokonce negativní růst), o rok později vzrostlo na 2,3 procenta,

v dalším roce na 6 procent a v roce 1995–96 se více než zdvojnásobilo (na 12,8 procenta). Zotavil se i sektor zemědělské výroby, kde pokles zaznamenaný v roce 1991–92 vystřídal stabilní růst každoročně o více než 3 procenta. Rozpočtový schodek ústřední vlády, který v roce 1990–91 dosahoval 8,3 procenta HDP, se od roku 1992 podařilo snížit zhruba na 6 procent, v roce 1996–97 dokonce na 5,2 procenta, z čehož ovšem 4,7 procenta připadalo na splátky úroků, takže primární deficit poklesl na pouhých 0,5 procenta HDP.

K výraznému oživení došlo rovněž v oblasti zahraničního obchodu; indický vývoz si v letech 1993–96 udržoval stabilní dvacetiprocentní tempo růstu a podíl exportních příjmů na výdajích za import, který v 80. letech dosahoval v průměru 60 procent, se do poloviny 90. let podařilo zvýšit téměř na 90 procent. Díky rostoucí exportní výkonnosti se tak podařilo zredukovat neudržitelný schodek platební bilance ve výši 3,2 procenta HDP na pouhých 0,4 procenta v roce 1993–94 a v následujících letech jej udržovat na stabilní výši kolem 1,1 procenta HDP. Devizové rezervy země koncem ledna 1999 dosáhly 30,4 mld. dolarů odpovídajících zhruba sedmiměsíčnímu importu. Poměr indického zahraničního dluhu k HDP poklesl z rekordních 41 procent v roce 1991–92 do roku 1995–96 na 28,7 procenta a podíl dluhové služby na HDP se snížil z 35,3 procenta na 19,5 procenta v roce 1997–98. Přímé zahraniční investice vykazovaly od roku 1991–92 každoročně téměř sto-procentní růst – z počátečních 129 mil. dolarů na 2,1 mld. dolarů v roce 1995–96.

Vládu Indického národního kongresu

v roce 1996 vystřídala koalice středolevých a regionálních stran vystupující pod názvem Sjedenocená fronta, mimořádné parlamentní volby na jaře 1998 přivedly k moci koaliční seskupení vedené pravicovou Indickou lidovou stranou (BJP) a na podzim 1999 se ujala vlády Národní demokratická aliance, v níž opět převládli pravíci „hinduističtí demokraté“ v čele s BJP. Přes tyto změny vládní garnitury, jež nezbytně přinesly dílčí posuny v prioritách, však zůstala základní orientace hospodářské politiky na budování tržní ekonomiky prakticky nezměněna a indická „tichá revoluce“ zaznamenala další úspěchy: tempo hospodářského růstu v průměru ročně přesahovalo 6 procent, devizové rezervy v prosinci 2003 překročily 100 mld. dolarů, platební bilance v uplynulých čtyřech letech vykazuje namísto schodku povzbudivý přebytek, výrazně poklesly dluhová služba i podíl zahraniční zadluženosti na HDP. V indickém vývozu zaujímají vedle zemědělských produktů stále významnější postavení průmyslové výrobky s vysokou přidanou hodnotou a pronikavě roste podíl služeb souvisejících s rozvojem informačních technologií (v roce 2001–2002 se na exportu služeb podílely 34 procenty) a biotechnologií. Zatímco podíl zemědělské výroby na tvorbě HDP klesl na 25 procent, sektor služeb se

na ní v současné době podílí 50 procenty. Dramaticky roste satelitní, internetové a mobilní spojení Indie s okolním světem (měsíčně přibývají téměř 2 miliony mobilních telefonních linek a přístup k telefonu má každý čtrnáctý Ind). Nejdynamičtěji se rozvíjí oblast vývoje počítačového softwaru a tzv. outsourcingu (poskytování externích administrativních služeb) pro evropské a americké firmy – daňové poradenství, zavádění, převod a přenos dat, správa databází, vyřizování pojistných událostí, vedení lékařských záznamů apod.³⁾

I když rozloha Indie činí jen 2,4 procenta plochy Země, žije zde 16,7 procenta světové populace (podle sčítání z roku 2001 dosáhl počet obyvatel 1 027 015 247) a každoročně přibývá více než 19 milionů lidí, představujících celkový počet obyvatel Austrálie či Srí Lanky. Pokud se toto tempo nezpomalí, předežene Indie v roce 2035 Čínu a stane se s 1,49 mld. obyvatel nejlidnatější zemí světa.⁴⁾

Téměř 40 procent Indů je mladších než 15 let a počet práce schopného obyvatelstva roste rychleji (2,3 procenta ročně) nežli tempo přirozeného růstu obyvatel (1,8 procenta). Narozdíl od řady zemí OECD, kde se podíl lidí starších 65 let oproti lidem v produktivním věku znepokojivě zvětšuje a tyto ekonomiky čelí tzv. „križi šedivění“ – rostoucím nákladům na penzijní systém a zdravotní péči pro seniory, indická pracovní síla zůstává mladá a podle demografických projekcí se bude ještě nějaký čas omlazovat.

Aby bylo možno této relativní výhody plně využít, musí se další směr indických hospodářských reforem zaměřit na tvorbu nových pracovních příležitostí, zvyšování produktivity, budování infrastruktury a rozvoj lidských zdrojů. K nejpříznivějším sociálním dopadům indické hospodářské reformy patří postupný pokles procenta obyvatel žijících pod hranicí chudoby; zatímco v roce 1977–78 přesahoval jejich podíl 51,3 procenta a do roku 1993–94 klesl na 36 procent, do konce desetiletí se dále snížil na současných 26 procent. I když přijmeme tyto optimistické odhady, jež některé domácí i zahraniční studie zpochybňují, znamená to, že stále kolem 350 milionů Indů žije za méně než jeden dolar denně. Podle parity kupní síly se však indické hospodářství řadí mezi pět největších světových ekonomik a do roku 2025 by Indie mohla dosáhnout třetího místa za Spojenými státy a ČLR.

filipsky@orient.cas.cz

¹⁾ Chandra, Bipan aj.: *India After Independence, 1947–2000*. Penguin Books India, New Delhi 2000, s. 362–364.

²⁾ Viz např. Das, Gurcharan: *India Unbound: A Personal Account of a Social and Economic Revolution From Independence to the Global Information Age*. Alfred A. Knopf, New York 2001.

³⁾ Bajpai, Nirupam – Sachs, Jeffrey D., India in the era of economic reforms. *The Hindu Business Line*, 28. 1. 2004, s. 1–3.

⁴⁾ Yahoo! India News, 19. 7. 2004.

Změny slovenské politické scény a jejich vliv na vývoj česko-slovenských vztahů

VLADIMÍR LEŠKA

Specifikum česko-slovenských vztahů

Téměř dvanáctiletá historie česko-slovenských vztahů potvrzuje, že jejich úroveň a kvalita jsou podstatně více závislé na vnitropolitických poměrech v obou zemích než jakákoli jiná bilaterální mezinárodně-politická relace. Je to způsobeno jednak společnými historickými kořeny a důsledky dlouhodobého soužití obou republik ve společném státě, jednak nedostatečně hlubokým zakotvením demokratických tradic a standardů ve vědomí značné části jejich obyvatelstva, ale i politických elit. Členství ČR a SR v obou integračních seskupeních – EU a NATO – má pro další pozitivní rozvoj těchto vztahů velký význam. Avšak okolnosti, za kterých do nich vstoupily, stejně jako výchozí podmínky v době jejich přijetí, byly značně rozdílné. Tyto difference mají hlubší sociálně-ekonomické a jiné příčiny. Za nepříznivých vnitropolitických poměrů zejména na Slovensku by se mohly do těchto vztahů v budoucnu negativně promítnout především tím, že by v nich začala převládat tendence k tvrdému soupeření a do pozadí by ustoupily principy solidarity a kooperace. Tím by se zhoršily podmínky pro prosazování českých národních zájmů nejen ve středoevropském regionu, ale i v rámci EU a částečně i celého kontinentu.

Jak při upevňování česko-slovenských vztahů postupovat?

Taková situace by mohla s velkou pravděpodobností nastat tehdy, kdyby současnou slovenskou vládní garnituru vystřídal nacionalisticky a populisticky orientované a mezinárodně izolované politické síly, jejichž hodnoty nejsou zcela nebo vůbec kompatibilní s principy, na nichž jsou obě integrační seskupení vybudována. Z analýzy aktuálního politického vývoje na Slovensku vyplývá, že pravděpodobnost vzniku takové situace je téměř nulová. Není však zcela vyloučeno, že se k moci dostanou politické síly, které v zájmu ochrany národní suverenity v tradičním pojetí budou k plnění závazků vyplývajících z členství v Evropské unii a NATO přistupovat rezervovaněji než současná vláda a proces harmonizace právních norem a plnohodnotného včleňování do organizačních struktur obou svazků budou komplikovat. To by zřejmě vedlo k menší předvídatelnosti slo-

venských přístupů při řešení jednotlivých problémů ve vztahu k EU a NATO, ztěžovalo by to dosavadní česko-slovenskou spolupráci v této oblasti a vnášelo by to do vzájemných vztahů nervozitu a jisté napětí.

Orgány decizní sféry českého státu by měly s možností takového vývoje počítat. I v situaci, kdy jsou obě země plnohodnotnými členy Evropské unie a NATO, by zachování a rozvoj nadstandardní úrovně česko-slovenských vztahů měly nadále patřit mezi nejvyšší priority české zahraniční politiky. To vyžaduje bedlivě sledovat vnitropolitický vývoj na Slovensku s důrazem na zahraničněpolitickou linii relevantních politických subjektů, zejména v otázkách přístupu k plnění závazků v rámci EU a NATO a v oblasti vztahů k sousedním zemím, s důrazem na Českou republiku a Maďarsko. Vláda České republiky by měla mít dostatek informací o postojích jednotlivých politických stran a hnutí SR k otázce tzv. Benešových dekretů, regionální spolupráce a o jejich pojetí transatlantického společenství a východní politiky. Měla by se zajímat o zprostředkované důsledky reformních kroků současné vlády *M. Dzurindy* na českou ekonomiku a na situaci ve školství, zdravotnictví a na trhu práce České republiky. V souladu s těmito poznatky by měla hledat optimální řešení, jejichž smyslem by mělo být předcházení stavům, jež by mohly dosáženou úroveň nějakým způsobem poskodit.

ZMĚNY V POMĚRU SIL NA SLOVENSKÉ POLITICKÉ SCÉNĚ PO PARLAMENTNÍCH VOLBÁCH V ROCE 2002

Vztahy mezi lídry politických stran – zdroj permanentního napětí ve vládní koalici

Ačkoli se slovenská politická scéna po posledních parlamentních volbách v roce 2002 jevila poměrně stabilizovaná, s převládající tendencí ke standardizaci vztahů mezi relevantními parlamentními politickými subjekty, další vývoj tento trend zcela nepotvrdil. Proces ideové a programové profilace politických stran a hnutí a jejich vnitřní konsolidace nebyl zcela dokončen především kvůli absenci vlastních apodiktických demokratických tradic, nevyzrálosti politických elit, jakož i v důsledku nedostatečného zakotvení demokratických principů ve

vědomí značné části společnosti. Extrémní nacionalně orientované politické strany – SNS a PSNS¹⁾ – se po posledních volbách pro osobní třenicí mezi lídry různých proudů do parlamentu nedostaly. Avšak poměrně vlivné postavení nejen v opozičních stranách, ale i v některých politických subjektech vládní koalice, nadále zaujímají umírnění stoupenci přepjatého vlastenectví, kteří by mohli dosavadní trend ve vývoji česko-slovenských vztahů v budoucnu přinejmenším korigovat, ne-li zcela změnit. Z opozičních stran národní kartu při prosazování stranických zájmů nejčastěji používají politici LS–HZDS a KSS. Při vhodné příležitosti ji vytáhnou i představitelé HZD a LÚ a vůči Maďarům i SMER-u, jež je podle dlouhodobých volebních preferencí nejpobornějším politickým subjektem na Slovensku.²⁾ Přepjaté vlastenectví u stran vládní koalice³⁾ je nejzřetelněji patrné v praktické politice KDH a ve vztahu k maďarství u SMK.

Přijetí Slovenska do Evropské unie se stalo určitým katalyzátorem snah některých slovenských politiků o obranu národní suverenity v tradičním pojetí a o zajištění právní nezávislosti státu, jež pokládají za hodnoty naprosto nezpochybnitelné. Podle jejich mínění jsou ohrožovány nejen unijní legislativou a pravomocemi bruselských orgánů a jejich byrokratickými rozhodnutími, ale i pokusy o další prohloubení integračních procesů v rámci EU.⁴⁾ Politici SMK očekávají, že členství SR v Evropské unii přispěje k dalšímu posílení nadstandardních pozic maďarské menšiny ve vztahu k majoritnímu národu a k upevnění jejích vazeb s Budapeští.⁵⁾

Ačkoli programové cíle politických subjektů vládní koalice se v mnoha bodech prolínají, bezprostředně poté, co přistoupily k praktické realizaci vládního prohlášení, začaly se mezi nimi projevovat různé rozpory nejen taktického, ale i strategického charakteru. V první třetině volebního období docházelo z koncepčního hlediska k nejostřejším střetům mezi představiteli liberální ANO a konzervativního KDH.⁶⁾ Chlad ve vztazích mezi jejich lídry však v podstatě i nadále přetrvává. Svědčí o tom též soudní pře, kterou vede KDH s ANO a jeho předsedou *P. Ruskem*, jež prý krivě obvinil křesťanské demokraty z využívání finančních prostředků zkrachovaného podílového fondu.

KDH se často dostává do konfliktu s ostatními koaličními partnery i kvůli svým postojům k integračním seskupením, jejichž členem je Slovensko od počátku roku 2004. Dva z jeho ministrů jako jediní z vlády nesouhlasili v únoru 2003 s vysláním slovenských vojáků do Iráku. Jak již bylo výše vzpomenu, vedoucí politici KDH dávají svůj negativní postoj okázale najevo rovněž k přijetí evropské ústavní smlouvy. Nesouhlas s některými principy, které jsou v ní zakotveny, zdůvodňují tezí o nutnosti zachovat „národní identitu v kulturně-etických záležitostech“, již v tomto znění prosadili do programového prohláše-

ní vlády. Nejvíce jim přitom překáží Charta základních práv v ústavní smlouvě EU a absence odkazu na Boha a křesťanské kořeny Evropy v její preambuli.

Napjaté vztahy jsou i mezi premiérem *Dzurindou* a předsedou SMK *Bugárem*, jejichž spolupráce a vzájemná důvěra v předcházejícím volebním období byly na vysoké úrovni. Předseda SMK zdůvodňoval radikální obrát v poměru k dřívějšímu příteli tím, že šéf slovenského kabinetu prý nedodržel vzájemný dohovor o způsobu aplikace Zákona o zahraničních Maďarech ve slovenských podmínkách, jenž přijal parlament MR v roce 2001. Několikrát prohlásil, že největší díl odpovědnosti za oslabení pozice vládní koalice nese právě *M. Dzurinda* a v zájmu řešení latentní politické krize by měl z funkce premiéra odstoupit.

Štěpení politických subjektů

Pozice vládní koalice však neoslabovaly pouze spory mezi jednotlivými politickými subjekty, nýbrž i uvnitř dvou z nich – SDKÚ a ANO. Alianci nového občana po konfliktu s předsedou *P. Ruskem* opustili dřívější členové vládního kabinetu *R. Nemcsics* a *B. Opaterný*. Z podobného důvodu již v květnu 2003 se s ní rozloučil i bývalý místopředseda *A. Danko*. V období příprav na volby do Evropského parlamentu z ANO odešel poslanec *J. Banáš*. Tyto změny však kromě odchodu *B. Opaterného* vládní koalici příliš nepoškodily. Zbývajících renegátů hlasováním v parlamentu o vládních předloгах zákonů soustavně dokazovali svou loajalitu vůči premiérovi.

Významnější důsledky z tohoto pohledu měl však odchod skupiny poslanců z vedoucí strany vládní koalice – z SDKÚ. Spor jejího předsedy se spoluzakladatelem unie *I. Šimkem* o odvolání *J. Mojžiše* z funkce ředitele NBÚ vyústil nejen do odchodu bývalého místopředsedy a jeho šesti stoupenců ze SDKÚ, ale i do vytvoření nového politického subjektu – SF (Slobodné fórum). Na ustavujícím sněmu, který zvolil za předsedkyni *Z. Martinkovou*, se SF definovalo jako středové opoziční politické seskupení, ochotné podpořit reformní kroky vlády za předpokladu, že budou sociálně únosné pro střední vrstvy. Hlasování o zákonu, zavádějícím institut školního pro vysokoškoláky, však potvrdilo, že vládní koalice s podporou SF v klíčových momentech počítat nemůže. Ačkoli se politici SMK a KDH všemožně snažili stanoviska SDKÚ a SF sblížit a dojednat pravidla spolupráce vládní koalice se SF, míra animozity mezi premiérem a vedoucími politiky odstěpeneckého seskupení však přijetí jakékoli dohody tohoto druhu znemožňovala.

Mikuláš Dzurinda spoléhal na to, že vládní koalice, jež se po odchodu *Šimkovy* skupiny ocitla v parlamentu v menšinovém postavení, získá při schvalování zákonů nezbytnou ad hoc podporu části nezávislých poslanců, kteří opustili řady nejsilnějšího opozičního parlamentního subjektu – LS–HZDS,⁷⁾ resp. i některých dalších z té-

to strany. Po výrazném oslabení poslaneckého klubu LS–HZDS a odchodu jednoho poslance také z klubu KSS, a za stavu, že poslanci SF se jako opoziční síla jednoznačně nedefinovali, vznikla ve slovenském parlamentu patová, přitom ale málo čitelná situace. Koncem června 2004 opozice nedisponovala dostatečným počtem mandátů k prosazení rozhodnutí, jež by činnost vlády podstatným způsobem ochromila. Navíc, ani lídři obou nejvýznamnějších opozičních stran (LS–HZDS a SMER-u) nebyli s to v řadě otázek politiku svých stran dostatečně koordinovat. Tím vytvářeli prostor, jež vládní koalice využívala k prosazování některých reformních kroků, i když v omezeném rozsahu a s použitím ne vždy zcela standardních postupů. Prý si hlasy nezávislých poslanců „*kupovala*“. (Aktuální poměr politických sil ve slovenském parlamentu ukazuje tabulka č. 1.)

Promítne se změna ve funkci prezidenta do poměru sil na slovenské politické scéně?

Napjaté vztahy ve vládní koalici a její oslabené pozice v parlamentu ztěžovaly činnost kabinetu a omezovaly jeho výkonnost, zhoršovaly podmínky pro dosahování konsensu v důležitých otázkách a při hledání kompromisních řešení. Nepřehledná situace v Národní radě Slovenské republiky komplikovala přijímání legislativních opatření v souladu s programovým prohlášením vlády a zvyšovala možnosti opozice prosazovat své modifikace zákonů. Na druhé straně usnadňovala koordinaci postupů napříč politickým stranám mezi poslanci blízké názorové orientace, např. v otázkách vztahu k Evropské unii a NATO, jež byly značně nebo zcela v rozporu s představami nejsilnější vládní strany a jejího předsedy. Pozice parlamentu ve vztahu k vládě se posílila.

Nízká úroveň vnitrokoaliční soudržnosti podstatným způsobem přispěla rovněž k tomu, že si občané ve druhém kole prezidentských voleb poprvé vybrali za hlavu státu opozičního politika. Ačkoli k tomu, že se prezidentem stal *I. Gašparovič*, zakladatel a bývalý předseda HZD, významně přispěl SMER, je málo pravděpodobné, že by se nechal vmanipulovat do role patrona či politického spojence této opoziční strany. Nicméně lze očekávat, že při výkonu své funkce bude postupovat v souladu se sloganem „*Myslím národně, cítím sociálně*“, s nímž se v předvolební kampani obracel k voličům. Z dosavadních prohlášení a postojů nové hlavy státu je však zřejmé, že její pojetí „*národního myšlení*“ není poplatné přepjatému národovectví, či dokonce nacionalismu. Vyplývalo z nich, že začlenění Slovenska do EU a NATO pokládá za historickou nezbytnost, odpovídající životním zájmům země. Zdá se však, že bude důsledným odpůrcem modelu federalizace Evropské unie a kritikem *M. Dzurindy* za jeho horlivou obhajobu americké zahraniční politiky, zejména v otázce použití vojenské sí-

ly. To by v kritických situacích mohlo být na jedné straně zdrojem určitého napětí mezi ním a premiérem (a také předsedou SMK), na druhé straně by to mohlo přispívat k upevňování jeho vztahů s politiky KDH, a především s relevantními opozičními stranami – SMER-em a LS–HZDS.

Nezbytný soulad mezi ústavními činiteli by mohly narušovat snahy *I. Gašparoviče* o naplňování druhé části sloganu – „*myslím sociálně*“. Ačkoliv ujišťoval, že reformy, které zahájila *Dzurindova* vláda, pokládá za nezbytný předpoklad prosperity Slovenska, netajil se názorem, že s rozsahem jejich sociálních dopadů na obyvatelstvo nesouhlasí. Bude-li v této otázce setrvávat na svých předvolebních prohlášeních, jeho vztahy s vládou a částečně i s parlamentem se mohou brzo dostat na nežádoucí úroveň. Úspěšnost jeho úsilí o relativně bezkonfliktní dialog s představiteli vládní koalice však bude podmíněna především poměry uvnitř vládního seskupení a vztahy mezi ní a opozicí.

Ačkoli většina sdělovacích prostředků, jakož i politici vládní koalice a části opozice pokládali *I. Gašparoviče* za „*menší zlo*“ ve srovnání s *V. Mečiarem*, kvůli poměrně dlouhodobému působení v jeho blízkosti, první dny ve funkci prezidenta naznačily, že jeho minulost asi nebude rizikovým faktorem politického vývoje SR a jejího mezinárodního postavení. Dosavadní praxe potvrzuje, že jeho prohlášení o nutnosti kooperace všech ústavních činitelů v zájmu slovenských občanů byla myšlena upřímně a hodlá se podle nich také řídit. I když lze s velkou pravděpodobností očekávat, že své ústavní postavení k ovlivnění poměru sil na slovenské politické scéně nezneužije, není vyloučeno, že v krizových situacích nezůstane zcela neutrální. Přestože deklaruje zájem o zachování dobrých vztahů jak s premiérem, tak i s předsedou parlamentu, jeho politické myšlení má více styčných bodů se zahraničněpolitickými koncepcemi KDH a dvou nejsilnějších opozičních stran než s politickou strategií představitelů SDKÚ.

Perspektivy vývoje poměru sil na slovenské politické scéně a doporučení pro českou zahraniční politiku

Zvolení opozičního politika hlavou státu, rekordně nízká účast slovenských občanů na volbách do Evropského parlamentu, znepokojivé výsledky různých průzkumů veřejného mínění, jež zpravidla odrážejí negativní hodnocení současného politického vývoje v zemi, jakož i první významnější projevy sociální nespokojenosti naznačují, že vládní koalice ztratila důvěru velké části občanů, kteří ji v září 2002 volili. Přestože již nemá v parlamentu většinu, ani opozice nedisponuje dostatečným počtem hlasů, aby jí vyslovila nedůvěru. SMER, jenž v průzkumech veřejného mínění zaujímá na žebříčku volebních preferencí dlouhodobě první místo,⁸⁾ se společně s KOZ a za vládní podpory dalších opozičních stran

(LS–HZDS a KSS) pokusil cestou referenda⁹⁾ prosadit konání předčasných parlamentních voleb. Jelikož se mu to nepodařilo a další pokus části opozice o vyslovení nedůvěry kabinetu *M. Dzurindy*, jež iniciovala LÚ, byl rovněž neúspěšný, nelze ani v dohledné budoucnosti očekávat, že by vláda přičiněním politických protivníků padla.

Mohlo by k tomu dojít pouze za významného přispění některé ze stran vládní koalice. Kromě SMK, jejíž volební preference jsou stabilní, žádná jiná by však z obavy o volební výsledek požadavek předčasných voleb zřejmě nepodpořila. Prezident *I. Gašparovič*, jenž jako předseda HZD referendum o předčasných volbách podporoval, po zvolení prohlásil, že téma zkrácení volebního období ztratilo po neúspěchu plebiscitu na aktuálnosti. Ale ani SMK by zřejmě předčasné volby nepodpořila, protože by se nebyla s to na případné koalici spolupráci s předpokládáními vítězi asi dohodnout. Pád současného kabinetu však přesto není zcela vyloučen. Stalo by se tak v případě, že by se v důsledku poměrů v parlamentu jeho legislativní činnost na dlouhou dobu zmrazila.

Ačkoli premiér *Dzurinda* má dosud silnou podporu v jednotné SDKÚ, z koaličních partnerů se může opřít pouze o loajalitu předsedy ANO *P. Ruska*. Volební preference aliance jsou však velmi nízké a osobnost jejího předsedy je snadno zkompromitovatelná. Lídři SMK a KDH by se ve snaze o obnovení většiny parlamentu mohli

pokusit předsedu vlády z funkce odstranit, aby tím vyhověli hlavní podmínce SF pro návrat do koalice. K tomu by však došlo pouze za předpokladu, že se premiérovi v dohledné době nepodaří dohodnout s některými nezávislími poslanci, resp. s poslaneckým klubem LS–HZDS, o spolupráci či tiché podpoře vládní koalice. *Mečiarova* strana by s takovou nabídkou – ve snaze obnovit svůj koaliční potenciál – zřejmě souhlasila.

Významným faktorem, jenž může poměr sil na slovenské politické scéně rozhodujícím způsobem ovlivnit, je ekonomická situace,¹⁰⁾ zejména však její dopady na sociální postavení převážné většiny občanů Slovenska. Bude-li mít pozitivní obrát ve vývoji reálné mzdy, který neočekávaně nastal již v prvním čtvrtletí roku 2004,¹¹⁾ dlouhodobější charakter, promítne-li se reforma daňového systému příznivě do příjmové části státního rozpočtu, přinesou-li rekordně velké přímé zahraniční investice očekávaný efekt rovněž do oblasti zaměstnanosti a projeví-li se zřetelně též zvýšením konkurenceschopnosti slovenské ekonomiky,¹²⁾ vládní koalice bude mít silné argumenty v boji s opozicí a s největší pravděpodobností se do řádných parlamentních voleb nerozpadne. Kromě toho může získat významné spojence v politických pocházejících z podnikatelského křídla LS–HZDS, kteří v jejich reformách spatřují významný prostor pro uplatnění svých ekonomických zájmů. Patovou situaci v parlamentu se zřejmě podaří překonat tím, že

vládní koalice buď získá některé opoziční politiky za příslib lukrativních funkcí ve státní správě pro spolupráci, anebo učiní SF takové ústupky, které uznají jeho politici za dostatečné pro návrat do vládního seskupení.¹³⁾

Nečitelné postoje většiny nezávislých poslanců umožňují jednotlivým stranám vládní koalice hledat případ od případu podporu pro své návrhy a prosazovat je, i když s nimi někteří z jejich partnerů nesouhlasí. KDH se například s využitím hlasů opozice, ale proti vůli premiéra, ministra zahraničních věcí a SDKÚ, podařilo 24. června 2004 prosadit ústavní zákon o spolupráci Národní rady SR a vlády SR v záležitostech Evropské unie. Zavazuje kabinet a jeho členy, aby při projednávání unijních právních norem respektovali stanoviska parlamentu zprostředkovaná Výborem pro evropské záležitosti.¹⁴⁾ Tento příklad naznačuje, že změněný poměr sil na slovenské politické scéně, přestože zřejmě nepovede k radikálním změnám v obsazení funkcí ústavních činitelů, přispěje k posílení vlivu politiků, kteří k začlenění Slovenska do EU přistupují z pozic euroskeptiků a zdůrazňují nezbytnost ochrany národní suverenity v tradičním pojetí. Oslabení dominantního postavení *M. Dzurindy* a jeho SDKÚ ve vládní koalici by mohlo vést k zúžení prostoru pro neoliberální politiky při koncipování dalších reformních kroků a k zvýšení tlaku na důslednější zohlednění sociálních dopadů vládní politiky na obyvatelstvo.

Tabulka č. 1

Poměr politických sil v národní radě SR

Po parlamentních volbách v září 2002						K 1. červenci 2004			
Vládní koalice		Opozice		Vládní koalice		Opozice		Nezařazení	
Strana hnutí	Mandáty	Strana hnutí	Mandáty	Strana hnutí	Mandáty	Strana hnutí	Mandáty	Původně	Mandáty
SDKÚ	28	HZDS	36	SDKÚ	22	LS–HZDS	26	HZDS	10
SMK	20	SMER	25	SMK	20	SMER	25	SDKÚ	6
KDH	15	KSS	11	KDH	15	KSS	10	KSS	1
ANO	15			ANO	11			ANO	4
CELKEM	78	CELKEM	72	CELKEM	68	CELKEM	61	CELKEM	21*)

Vysvětlivka:

*) Z toho bylo k 25. červnu 2004 osm poslanců v KNP, zbývajících třináct bylo nezařazených. KNP vytvořilo původně 11 poslanců, kteří opustili LS–HZDS. Jeden z nich se vzdal poslaneckého mandátu a jeho náhradník opět posílil PK LS–HZDS. I když se hlásili k opozici, někteří z nich projevíli ochotu selektivně podporovat zákony předkládané vládní koalici. Později se počet členů KNP snížil na devět. Předseda vlády *M. Dzurinda* je chtěl získat na svou stranu a zavázat je k tiché smluvní podpoře vládní koalice. S tím naprosto nesouhlasil předseda LÚ a KNP *V. Tkáč*, který se po neshodách se stoupenci spolupráce s vládní koalici 14. června 2004 vzdal funkce předsedy LÚ a z KNP vystoupil. Za necelé dva týdny jej následovali *G. Krajčí* a *R. Žiak*. Po jejich odchodu neměl KNP dostatek členů (jednacím řád NR SR stanovuje jako minimum pro založení PK osm poslanců), a proto jej předseda parlamentu *P. Hrušovský* 30. června 2004 s platností k 25. června zrušil. K 1. červenci 2004 měli všichni nezávislí poslanci statut nezařazených.

Mezi nimi je k 1. červenci 2004 pět poslanců, kteří byli původně členy klubu SDKÚ a hlásili se k SF. Připojil se k nim ještě poslanec *B. Opatrný*, který spolu s *R. Nemcsicsem* opustil PK ANO. Poslanec, který odešel z PK KSS, deklaroval, že se bude při hlasování řídit pouze svým svědomím. Dva bývalí poslanci ANO (*R. Nemcsics* a *A. Danko*) zachovávají loajalitu vůči vládní koalici, zejména ve vztahu k premiérovi *M. Dzurindovi*. Poslankyně, která PK SDKÚ opustila individuálně, slíbila lídrům vládní koalice, že bude hlasovat v souladu s programovým prohlášením vlády. Zbývajících nezařazenými jsou bývalí poslanci LS–HZDS. Dřívější místopředseda ANO *J. Bandš* na protest proti nezařazení na první místo kandidátky do eurovoleb z aliance vystoupil, požádal o členství v SDKÚ a stal se členem jejího PK.

Česká politická reprezentace by s těmito modifikacemi politického kursu vládní koalice měla počítat. V zahraniční politice SR by se mohly promítnout především formou snížené ochoty zapojovat své ozbrojené síly do operací v rámci misí EU, NATO, resp. i OSN. Při řešení otázek vzájemných česko-slovenských vztahů by se změna v akcentech zřejmě projevila tím, že by Slovensko zaujímal vůči návrhům a požadavkům ČR tvrdší postoje, vycházející ze snahy o jednostranné prosazování svých stanovisek. Změny ve vnitřní politice Slovenské republiky by tyto vztahy asi významněji neovlivnily. V případě, že by se i přes nízký stupeň pravděpodobnosti prosadila varianta předčasných voleb, v nichž by podle volebních preferencí patrně zvítězil SMER, také nová vláda SR by k česko-slovenským vztahům přistupovala zřejmě obdobně.

Doporučení:

Exekutivní orgány českého státu by měly i v případě naznačených změn v poměru sil na slovenské politické scéně a za podmínek,

Tabulka č. 2

Volební preference politických stran a hnutí na Slovensku

(podle průzkumů veřejného mínění, které provedla dvě renomovaná pracoviště v době od března do června 2004)

Politický subjekt	OMV SRo		ÚVVM		
	Březen 04	Květen 04	Duben 04	Květen 04	Červen 04
	(údaje v %)				
SMER	25,1	25,1	23,2	24,8	30,2
ĽS-HZDS	17,0	17,5	20,1	21,3	18,0
SMK	11,0	10,2	9,5	11,5	11,1
KDH	9,3	9,6	7,6	8,8	9,3
SDKÚ	6,6	7,9	11,1	10,2	7,9
ANO	5,2	7,3	4,4	3,9	4,8
SNS	6,7	4,8	4,1	2,6	4,7
KSS	8,5	7,6	6,6	4,5	4,4
HZD	4,3	3,8	7,1	6,0	4,3
SF	3,0	4,3	3,6	3,4	3,4
DS	*)	*	0,9	0,3	0,6
SDL	*)	*)	0,7	1,3	0,5
ĽÚ	*)	*)	0,4	0,1	0,4
SDA	*)	*)	0,1	0,7	0,1
jiné strany/hnutí	3,3	1,9	0,6	0,6	0,3

OMV – Odbor mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu

ÚVVM – Ústav pre výskum verejnej mienky pri ŠÚ SR

*) – výsledky pod úrovní 1 % agentura neuvádí

kdy jsou obě země plnohodnotnými státy EU a NATO, nadále:

- pokračovat v rozvoji vzájemných česko-slovenských vztahů formami a metodami, které se zejména v posledních šesti letech v praxi plně osvědčily;

- včasnými a kvalifikovanými konzultacemi na příslušné úrovni předcházet zbytečným konfliktním situacím mezi orgány ministerstev vnitra při zabezpečování ochrany společné hranice, jakož i mezi funkcionáři dalších ministerstev, do jejichž kompetence spadají otázky různých sfér a úrovní česko-slovenských vztahů;

- prohlubovat spolupráci příslušných orgánů obou zemí v boji proti hrozbám mezinárodního terorismu, narkomanii a jiným formám přeshraniční kriminality;

- iniciovat jednání o společných stanoviscích v rámci visegrádské čtyřky ve vztahu k ostatním členským státům a orgánům EU a NATO;

- kooperovat s kompetentními slovenskými orgány, včetně nevládních organizací, při řešení různých aspektů romské problematiky, a to nejen těch, které bezpro-

středně souvisejí s migrací romských rodin do ČR;

- bedlivě nadále sledovat vývoj na slovenské politické scéně, přičemž vést smysluplný dialog nejen s představiteli vládní koalice, ale i relevantních opozičních sil;

- analyzovat důsledky reformních kroků slovenské vlády zejména z hlediska:

- konkurenceschopnosti české ekonomiky při vytváření příznivého prostředí pro zahraniční investory;

- zájmu a úsilí sociálních skupin, postižených restrikcemi některých reformních kroků, o využívání příznivějších podmínek v ČR pro uplatnění na trhu práce, v sociálním zabezpečení, ve zdravotnictví a školství;

- možné aplikovatelnosti některých osvědčených postupů slovenské vlády v podmínkách české společnosti;

- možnosti dlouhodobých dopadů na rozvoj a prohlubování ekonomické kooperace v oblastech nejmodernějších technologií;

- předpokladů pro realizaci projektů zaměřených na prohloubení česko-slovenské integrace v oblasti obrany a bezpečnosti, jakož i vědy, výzkumu a školství, s cílem zvýšit efektivitu využívání lidských a materiálních zdrojů a snížit provozní a režijní náklady.

leska@iir.cz

¹⁾ Zkratky použité v tomto dokumentu: SNS – Slovenská národná strana, PSNS – Prává Slovenská národná strana, ĽS-HZDS – Ľudová strana-Hnutie za demokratické Slovensko, KSS – Komunistická strana Slovenska, HZD – Hnutie za demokraciu, ĽÚ – Ľudová únia, ANO – Aliancia nového občana, KDH – Kresťanskodemokratické hnutie, SDKÚ – Slovenská demokratická a kresťanská únia, SMK – Strana maďarskej koalície/Magyar Koalíció Pártja, SF – Slobodné fórum, KOZ – Konfederácia odborových zväzov SR, KNP – Klub nezávislých poslancov, PK – Poslanecký klub.

²⁾ Viz Příloha č. 2.

³⁾ Ve vládní koalici jsou zastoupeny: SDKÚ, SMK, KDH a ANO.

⁴⁾ NR SR 14. června 2004, tj. tři dny před odjezdem M. Dzurindy na summit EU, který měl na programu projednávání evropské ústavní smlouvy, schvalovala mandát, podle něhož měl premiér na tomto grémiu postupovat. Místopředseda KDH V. Palko označil návrh připraveného dokumentu za nepřijatelný. „Kdyby bylo na mne, já bych jej nepodepsal, a to je i názor celého KDH.“ (Pravda, roč. XIV, č. 137, Bratislava, 15. 6. 2004, s. 7.) Jeho starší kolega, poslanec F. Mikloško, varoval, že euroústava spouští „utopistický sen sjednocené Evropy, který se nebude zakládat násilím rasovým a třídním, ale legislativním a ekonomickým.“ (Deník SME, roč. 12, č. 139, Bratislava, 17. 6. 2004, s. 14.) Politici KDH evropskou ústavní smlouvu po jejím schválení jednoznačně odmítli se zdůvodněním, které tlumočil předseda poslaneckého klubu P. Minárik: „...vývoj jednoznačně směřuje k tomu, aby se charakter EU změnil ze smluvního vztahu na superstát“. (Viz: http://www.hnonline.sk/1-10022230-21927895-k00000_detail-80.)

⁵⁾ Předseda SMK ve své knize „Žijem v takej krajine ...“, jejíž prezentace se uskutečnila v dubnu 2004, např. píše: „Musíme dosáhnout, aby stát re-

spektoval...těž kolektivní výběr identity..., aby stát nemohl zabránit uplatnění práv souvisejících s výběrem identity v oblasti politiky, veřejné správy, hospodářství, kultury či vzdělávání.“ (Viz: <http://www.bleskovky.sk/index?cid=15584&sid=1>.)

⁶⁾ Meritorně se jednalo o uplatňování či novelizaci zákona o interrupcích, o antidiskriminační zákon a částečně i o dohody s Vatikánem o výuce náboženství na základních školách.

⁷⁾ Štěpení HZDS začalo již před posledními parlamentními volbami v roce 2002, když pro neshody s předsedou V. Mečiarom z něho odešel jeho blízký spolupracovník I. Gašparovič. Později založil středověk orientované HZD. Po parlamentních volbách v září 2002 proces fragmentace LS–HZDS pokračoval. V únoru 2003 ji opustil V. Tkáč, jeden z místopředsedů a do té doby blízký spolupracovník V. Mečiara. Spolu s ním z této strany odešli i další poslanci, kteří později vytvořili LÚ a v parlamentu prosadili založení KNP. Pro neshodách s některými členy KNP v otázce podpory vládní koalice, a zejména osobně M. Dzurindy, předseda a zakladatel LÚ a KNP obě seskupení v polovině června 2004 opustil. Koncem června se ke stejnému kroku odhodlali další dva bývalí funkcionáři LS–HZDS. Po té byl KNP kvůli nedostatečnému počtu členů zrušen.

⁸⁾ Viz Příloha č. 2.

⁹⁾ Referendum o předčasných volbách („o zkrácení III. volebního období NR SR tak, aby se volby do ní konaly v roce 2004“) se uskutečnilo 3. dubna 2004. Vzhledem k nízké účasti voličů (35,86 %) bylo však neplatné. Podle Ústavy SR k jeho platnosti je nezbytná účast alespoň 50 % oprávněných voličů.

¹⁰⁾ Růst HDP SR za první čtvrtletí 2004 v porovnání se stejným obdobím roku 2003 představoval ve stálých cenách 5,5 %. (Viz: Hospodářské noviny, č. 124, Bratislava, 28. 6. 2004, s. 26.)

¹¹⁾ Reálné mzdy v hospodářství se v prvním čtvrtletí 2004 zvýšily o 2,7 %. (Viz: Tamtéž.)

¹²⁾ Slovensko zaujalo mezi státy visehradské čtyřky v roce 2004 podle indexu globální konkurenceschopnosti švýcarského *Institute for Management Development* (IMD) první místo a předstihlo i Slovinsko. Viz *Slovenský mesační spravodaj*, Máj 2004, M. E. S. A. 10, Bratislava, květen 2004, s. 7.

¹³⁾ V důsledku vztahů ve vládní koalici, změn v poměru politických sil v NR SR a po zvolení některých zákonodárců, kteří byli předsedy parlamentních výborů, za poslance EP, zůstaly dvě funkce místopředsedy NR SR a několik míst předsedů parlamentních výborů neobsazeny. Pro neschopnost lídrů koaličních a opozičních stran dohodnout se skončily dosavadní pokusy o zvolení scházejících funkcionářů neúspěšně. Další hlasování o obsazení klíčových postů v NR SR budou důležitým testem reálného poměru politických sil nejen v parlamentu, a zřejmě naznačí tendenci jeho budoucího vývoje.

¹⁴⁾ Politický zápas o obsazení funkce předsedy Výboru pro evropské záležitosti, o niž usilovali jak představitelé KDH, SMER–u a LS–HZDS, tak i SDKÚ, potvrzoval domněnku, že zejména euroskeptičtí politici chtěli s využitím tohoto nástroje určovat postoje Slovenska ke klíčovým otázkám dalšího rozvoje EU. Podle zavedených pravidel při obsazování vedoucích míst v parlamentu by předsedou tohoto výboru měl být poslanec SMER–u. Předseda NR SR P. Hrušovský nakonec požadavek, aby předsedou výboru byl reprezentant KDH, jako nezdůvodněný, odvolal. Prosadil však, aby se v tajném hlasování rozhodlo mezi kandidáty SMER–u a LS–HZDS. Kandidát Mečiarovy strany zřejmě lépe odpovídal kritériím euroskeptika než kandidát SMER–u.

Vnější vztahy EU a prevence konfliktů

Jedním ze základních rysů prevence konfliktů jako jednoho z cílů Evropské unie (EU) v jejích vnějších vztazích

JAN KARLAS

byla přinejmenším do nedávné minulosti určitá odlišnost mezi politickou praxí a institucionální rovinou. Pokud jde o praktickou úroveň, snahu předcházet vnějším konfliktům je možné označit za součást působení institucí evropské integrace existující již po několik desetiletí. Vymezení tohoto cíle v jeho obecné rovině a rozvoj k němu sloužících specifických struktur a nástrojů je však nedávnou záležitostí.

Prevenci konfliktů jako oblast mezinárodněpolitického dění je možno popsat jako snahu řešit konflikty předtím, než dospějí do fáze násilného střetu. Podle jedné z četných definic je smyslem prevence konfliktů „zabránit tomu, aby vnitrostátní a mezistátní napětí a spory přerostly v rozsáhlejší násilí a použití ozbrojených sil.“¹⁾ Tato definice pokračuje, že při prevenci konfliktů jde dále o „posílení schopností potenciálních účastníků násilného konfliktu vyřešit zmiňované spory mírovým způsobem a o postupné zmírnění problémů, které jsou podstatou a zdrojem těchto záležitostí a sporů“.

K určitému zakotvení snahy o prevenci konfliktů v mezinárodní politice docházelo již v poměrně vzdálené minulosti (viz např. kapitoly VI. a VII. Charty Organizace spojených národů, OSN). Explicitní používání myšlenky předcházení konfliktů v rozsáhlejší míře, jakož i podstatnější institucionalizace této myšlenky, však nastává až v 90. letech minulého století. V té době se předcházení konfliktů stává jasně definovaným cílem celé řady globálních a regionálních organizací (na globální úrovni kromě OSN např. G-7, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj – OECD nebo Světová banka).

Pokud jde o strategie využívané pro prevenci konfliktů, je důležité rozlišit různé druhy úsilí o předcházení konfliktů, například podle toho, na jakou úroveň zdrojů konfliktů se zaměřuje. Jednou z možností je odstraňování bezprostředních příčin konfliktů, při kterém lze vsadit zejména na politická či diplomatická jednání. Další možností je snažit se odstraňovat hlubší příčiny konfliktů, kterými mohou být mimo jiné porušování politických, lidských nebo národnostních práv, chudoba či absence politické důvěry. Nástrojem takových snah pak mohou být podpora budování mezinárodních institucí, ekonomického rozvoje nebo demokratizace či ochrany lidských práv.

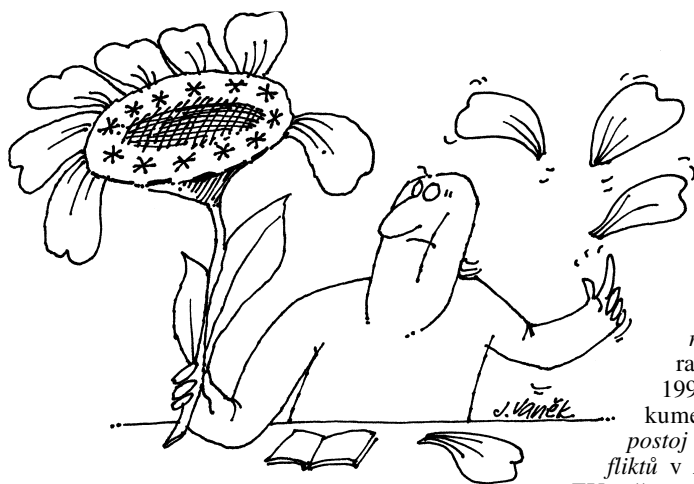
Problematika přístupů využívaných k prevenci konfliktů nás v samotném úvodu tohoto článku přivádí k upozornění, že výše uvedená odlišnost mezi mírou institucionálního zakotvení a praxí v oblasti prevence konfliktů týkající se EU je paradoxem pouze do určité míry. Ačkoliv totiž existují

i specifické nástroje k předcházení konfliktů, jako např. nástroje pro analýzu konfliktů, úsilí o prevenci konfliktů může do určité míry spoléhat a často spoléhá na cíle a zdroje existující v jiných oblastech politické spolupráce. Potom může ovšem docházet k situaci, kdy je prevence konfliktů *motivem jednání* aktérů v určité politické oblasti, ale v *retorické rovině* této politické oblasti jsou zastoupeny pouze ty cíle, které jsou této oblasti vlastní, a předcházení konfliktů není zmiňováno.²⁾ V takových případech je pak velmi obtížné přesně zhodnotit, do jaké míry byla nebo je záměrem příslušných aktérů právě prevence konfliktů. Národním příkladem tohoto analytického problému je právě případ Evropské unie.

Evropská integrace a prevence konfliktů v době studené války

Přestože tématem tohoto článku je vztah mezi evropskou integrací a prevencí vnějších konfliktů, je na počátku třeba zmínit, že za důležitý záměr evropského integračního procesu od jeho samotného počátku je možné považovat předcházení konfliktů mezi jeho vlastními členskými státy. Prevence konfliktů byla jedním z cílů již v roce 1951 vytvořeného Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO). Jak uváděla preambule zakládající smlouvy ESUO, záměrem jeho členských států bylo „vytvořit založením hospodářského společenství základ pro širší a hlubší společenství lidí, kteří byli po dlouhou dobu rozdělení krvavými konflikty“.³⁾ Zde je možné dodat, že teze o snaze zabránit opakování dalšího válečného konfliktu mezi evropskými státy jako o základní pohnutce nebo alespoň jedné z pohnutek evropského integračního procesu se vskutku v akademické literatuře, ale i v politické retorice, objevovala a objevuje poměrně často.

V oblasti zahraniční politiky se předcházení vnějších konfliktů stalo předmětem evropské integrace se vznikem mechanismu Evropské politické spolupráce (EPS) na počátku 70. let.⁴⁾ Na jednu stranu je nutné upozornit na to, že k prevenci konfliktů v podstatě nebyly v rámci EPS schváleny žádné explicitní cíle a rovněž nebyly vytvořeny ani žádné instituce nebo nástroje, které

by byly primárně určeny pro předcházení konfliktů. Na druhou stranu je možno považovat prevenci konfliktů za základní nebo důležitý motiv řady kroků, které byly v rámci EPS učiněny. Za příklad je možné označit aktivity EPS týkající se demokratizace a dodržování lidských práv, jelikož hlubší porušování politických a lidských práv je jedním z možných strukturálních zdrojů konfliktů. Působení v této oblasti bylo zřetelným cílem EPS od roku 1973, kdy bylo v *Kodaňské deklaraci o evropské identitě* zdůrazněno, že demokracie, právní stát, sociální spravedlnost a lidská práva jsou hodnotami, na nichž by měly být aktivity EPS založeny.⁵⁾ V roce 1986 pak EPS vydala konkrétněji zaměřenou *Deklaraci k lidským právům*. Za konkrétní příklad uplatnění této politiky obsahující rozměr prevence konfliktů bychom mohli považovat zavedení sankcí proti Jižní Africe v druhé polovině 80. let.

Lze se domnívat, že prevence vnějších konfliktů se již v době studené války stala rovněž jedním z předmětů činnosti Evropského společenství (ES).⁶⁾ Od 90. let je předcházení konfliktů jednoznačným cílem ES a základem tohoto úsilí z jeho strany je zejména jeho rozvojová politika. Tato politika se však začala podstatnějším způsobem rozvíjet přinejmenším od 70. let, a to především ve vztahu ke státům Afriky, Pacifiku a Karibiku (Africa, Pacific, and Caribbean – APC) na bázi tzv. Dohody z Lomé (1975). Lze proto předpokládat, že prevence konfliktů mohla být záměrem ES spojeným s rozvojovou politikou ještě předtím, než vývoj dospěl do 90. let. Spojitost mezi rozvojovou pomocí a předcházením konfliktů je zjevná, jelikož tato pomoc může zmírňovat nebo odstraňovat strukturální zdroje konfliktů. V rámci rozvojové politiky ES tímto způsobem dochází ke snaze podporovat budování takových ekonomických, politických a sociálních struktur v rozvojových zemích, od kterých se očekává posílení stability.

Devadesátá léta

V 90. letech, především v jejich druhé polovině, došlo již k určitému institucionálnímu zakotvení prevence konfliktů jako cíle Evropské unie, ale konkrétnější závazky byly omezeny na specifické oblasti vnějších vztahů EU či na určité geografické oblasti.⁷⁾

zaci předcházení konfliktů jako záměru EU došlo i na úrovni ES a jeho rozvojové politiky, především na základě závěrů *Role rozvojové spolupráce pro posílení budování míru, prevenci a řešení konfliktů* schválených Radou EU v listopadu 1998.

V obecně rovině předcházení konfliktů jako cíle Evropské unie nicméně k přijetí hlubších závazků nedošlo, a to navzdory značnému institucionálnímu rozvoji vnější dimenze evropské integrace spojenému s vytvářením Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) vznikající od počátku 90. let. Maastrichtská smlouva prevenci konfliktů výslovným způsobem jako cíl SZBP nezmiňovala, když hovořila pouze o tom, že cílem EU je ochraňovat mír a posilovat mezinárodní bezpečnost. Změnu v tomto směru nepřinesla ani Amsterodamská smlouva (1997), která včleněním tzv. Petersberských úkolů přijatých Západoevropskou unií (ZEU) na počátku 90. let rozšířila a konkretizovala bezpečnostní dimenzi SZBP. Podstatou těchto úkolů však bylo spíše řešení konfliktů a krizí než jejich prevence.⁸⁾ Dokumenty přijaté jak Evropskou radou, tak Radou EU v 90. letech – vyjma výše uvedených dokumentů věnovaných Africe a rozvojové politice – podrobnější obecné cíle, které by se týkaly předcházení konfliktů, nestanovovaly.

Je ještě třeba zmínit, že novým prvkem, který se v rámci institucionálního rozměru prevence vnějších konfliktů ze strany EU v průběhu 90. let objevil, byla první instituce Evropské unie, mezi jejíž primární funkce náleželo předcházení konfliktů. Jednalo se o Jednotku politického plánování a včasného varování (Policy Planning and Early Warning Unit – PPEWU), která byla zřízena v rámci Rady EU Amsterodamskou smlouvou. PPEWU je v podstatě až do současnosti primárním expertním orgánem EU v oblasti analýzy konfliktů a včasného varování. Teze o dlouhodobé absenci institucionálního vymezení předcházení konfliktů jako obecného cíle se však potvrzuje i v tomto případě, neboť deklarace o ustavení PPEWU připojená k Amsterodamské smlouvě prevenci konfliktů výslovně nezmiňuje (navzdory tomu, že včasné varování je ze své podstaty předmětem prevence konfliktů).

V praktické rovině 90. léta přinesla značný nárůst snah Evropské unie o prevenci

konfliktů. V oblasti zahraniční politiky zůstala jedním z přístupů předcházení konfliktů politika týkající se demokratizace a lidských práv.⁹⁾ Tato dimenze prevence konfliktů byla posílena skutečností, že upevňování demokracie a lidských práv byla definována jako jedna z explicitních snah SZBP v Maastrichtské smlouvě. Jedním z nejvýznamnějších počínů v této oblasti bylo přijetí společného postoje EU k demokratizaci v Africe v roce 1998.

V podstatě novou strategií předcházení konfliktů, kterou EU zvolila v oblasti zahraniční politiky, byla podpora budování regionálních institucí a patrně nejvýraznějším příkladem této skutečnosti byla její aktivita ve střední a východní Evropě. Za prvé, Evropská unie podporovala instituce, které mezi sebou vytvářely přímo státy této oblasti jako spolupráci v oblasti tzv. Visegrádu, Baltského moře, Černého moře, nebo mezi bývalými státy Sovětského svazu. Za druhé, Evropská unie jako taková se snažila iniciovat a budovat regionální instituce v oblasti zahraniční politiky, které by zahrnovaly státy zmiňované oblasti. Tato snaha začala již v roce 1992 ustavením mechanismu multilaterálního politického dialogu zahrnujícího jak státy EU, tak státy střední a východní Evropy, a sloužícího k výměně informací týkajících se zahraniční politiky a bezpečnosti. Později byl v letech 1993–1995 vytvořen mezi státy dané oblasti tzv. Pakt stability, zaměřený především na otázky územních hranic a menšin. Vzhledem k intenzitě konfliktů v oblasti západního Balkánu byly rovněž podnikány snahy předcházet konfliktům prostřednictvím institucionalizace specificky ve vztahu k této oblasti. Výrazem těchto úsilí bylo ustanovení tzv. Royamontského procesu (1995) nebo Paktu stability pro jiho-východní Evropu (1999).

Na úrovni ES byla v průběhu 90. let důležitým přístupem používaným při prevenci konfliktů již zmiňovaná rozvojová a hospodářská pomoc.¹⁰⁾ Vedle rozvojových zemí, na které se tato pomoc vztahovala již v době studené války, se však v této době tato aktivita ES rozšířila i na bývalé komunistické státy ve střední a východní Evropě. Konkrétními programy, v nichž byla pomoc realizována, byly program Pomoc Polsku a Maďarsku pro ekonomickou obnovu (PHARE) a program Technická pomoc Společenství nezávislých států (TACIS).

Neméně důležitou aktivitou ES v oblasti prevence konfliktů se však vedle rozvojové pomoci jako takové staly pokusy o prosazování demokratizace a ochrany lidských práv v rámci poskytování rozvojové pomoci. Klíčovým okamžikem zde byla *Rezoluce o lidských právech, demokracii a rozvoji*, přijatá Radou ministrů ES v listopadu 1991. Tento dokument zřetelným způsobem označil demokracii a lidská práva za hodnoty, jejichž upevňování patří k posláním rozvojové politiky ES, a napomohl otevření cesty pro využívání kapacit ES pro upevňování demokracie a lidských práv. Klíčovým nástrojem v tomto úsilí se stala tzv. kondicionalita jako stanovování politických podmínek ze strany EU vůči jiným aktérům pro vytváření užších

vztahů s Uníí, případně poskytnutí členství v Evropské unii.

Evropské společenství využilo kondicionalitu například při svých snahách o prevenci konfliktů ve střední a východní Evropě. Posilování demokracie a lidských práv zde byly deklarovány jako podmínky pro uzavření asociačních dohod i pro členství v Evropské unii. V roce 1992 byly články týkající se lidských práv stanoveny jako povinná část všech asociačních dohod uzavíraných se státy střední a východní Evropy. Evropská rada zasedající v Kodani v roce 1993 navíc označila demokracii, právní stát a dodržování lidských práv a práv menšin za podmínky pro případné členství postkomunistických států v EU. Obdobným způsobem postupovala Unie i k rozvojovým zemím. Čtvrtá Dohoda z Lomé z roku 1989 stanovila demokracii, právní stát a dodržování lidských práv jako požadavky kladené na účastníky dohody. Dohoda z Cotonou uzavřená roku 2000 a nahrazující čtvrtou Dohodu z Lomé tuto dimenzi partnerství mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi ještě více posílila (dohoda výslovně zmiňuje prevenci konfliktů jako jeden ze svých cílů).

Rozvoj na počátku současného desetiletí

K podstatnějším zakotvení prevence konfliktů jako obecného záměru vnější politiky EU v institucionální rovině došlo až na počátku tohoto desetiletí.¹⁾ Je však možné říci, že tento proces nezačal a neproběhl sám o sobě, ale byl spíše součástí jiného, širšího procesu, kterým bylo budování Evropské bezpečnostní a obranné politiky (EBOP). Zmínky o prevenci konfliktů jako cíli Evropské unie byly obsaženy již v usneseních Evropské rady z Kolína nad Rýnem z června 1999, která položila základy EBOP, a také v usneseních následujících Evropských rad, na kterých byla rozhodnutí týkající se vytváření EBOP schvalována. Klíčový posun však nicméně přineslo až přijetí *Programu EU pro prevenci násilných konfliktů* (dále Program), který byl přijat v červnu 2001 nejprve Radou EU (na úrovni ministrů zahraničních věcí) a poté rovněž Evropskou radou konající se v Göteborgu. Jednalo se o první samostatný dokument přijatý Evropskou unií na úrovni Evropské rady nebo Rady EU a primárně věnovaný prevenci konfliktů jako obecnému cíli EU netýkajícímu se pouze určité oblasti. Dalším posunem bylo také to, že program definoval předcházení konfliktů nejen jako cíl vnějších vztahů EU, ale také jako jednu z jejích priorit.

Pokud jde o obsah programu jako takový, jeho jádrem byla výzva k vyšší efektivitě a soudržnosti stávajících kapacit a aktivit EU na poli prevence konfliktů. Program zdůraznil nutnost vymezit priority Evropské unie v oblasti předcházení konfliktů a zlepšit a rozvinout kapacity a aktivity v oblasti včasného varování. Program dále zdůraznil nutnost věnovat pozornost odstraňování bezprostředních i dlouhodobých zdrojů konfliktů a rovněž spolupráci s dalšími mezinárodními organizacemi na tomto poli.

V rámci budování EBOP došlo i k rozvoji institucí, mezi jejichž základní úkoly patří i prevence konfliktů. Vedle již existujícího PPEWU se tato činnost stala i jednou z náplní dvou institucí vzniklých v rámci EBOP – Společného situačního střediska (Joint Situation Centre – SITCEN) a Vojenského štábu (Military Staff – EUMS). Je však třeba zároveň znovu připomenout, že tyto instituce nevznikly jako součást úsilí Evropské unie o prevenci konfliktů, ale na základě obecnějšího úsilí o posílení bezpečnostního rozměru EU, a předcházení konfliktů je pouze jedním z předmětů jejich působení. Instituce, mezi jejíž základní funkce patří prevence konfliktů, funguje od roku 2000 v podobě Jednotky pro předcházení konfliktů a zvládání krizí (Conflict Prevention and Crisis Management Unit – CPCMU) také v Komisi, konkrétně v rámci Generálního ředitelství pro vnější vztahy (DG External Relations – DG RELEX). Tento vývoj byl z určitého pohledu logický, neboť – jak bylo zmíněno – důležitým pilířem předcházení vnějších konfliktů ze strany EU jsou vnější politiky ES a Komise je přitom klíčovými aktéry v těchto politikách.

V neposlední řadě vedla snaha Evropské unie o vytvoření silnější bezpečnostní dimenze také ke vzniku specifických kapacit nutných pro efektivní fungování úsilí o předcházení konfliktů. Jak bylo zmíněno, snaha o prevenci konfliktů obecně do značné míry spoléhá na nástroje existující v jiných politických oblastech. Nicméně fungující úsilí o předcházení konfliktů potřebuje také vlastní nástroje, kterými jsou především kapacity pro analýzu konfliktů a včasné varování. Právě takovými kapacitami by měly disponovat uvedené instituce vzniklé na přelomu minulého a současného desetiletí jako PPEWU, SITCEN nebo EUMS. Další takové nástroje má od zhruba stejného období Komise. V tomto případě jde hlavně o tzv. Country/Regional Strategy Papers mapující konfliktní situace.

Současné otázky

Celkově je tedy možné shrnout, že v oblasti prevence konfliktů jako jedné z oblastí vnějších vztahů EU proběhlo během 90. let a na počátku tohoto desetiletí několik podstatných posunů. V průběhu 90. let došlo především k nárůstu snah EU o předcházení konfliktů v její politické praxi. Stranou zde musíme ponechat otázku, do jaké míry se jednalo o snahy dostatečné nebo úspěšné, ale ve srovnání s působením evropského integračního procesu na tomto poli v předchozím období šlo v každém případě o zvýšení aktivity. Prevence konfliktů jako obecný cíl Evropské unie se v 90. letech vyznačovala nízkou mírou institucionálního zakotvení, ale na počátku tohoto desetiletí došlo k určité výraznější formalizaci tohoto cíle.

Přesto je institucionalizace prevence konfliktů v rámci EU stále poměrně nízká, což vyvolává otázku, jaký význam této politice aktéři evropské integrace skutečně přisuzují ve srovnání s celou řadou dalších přístupů a možností, které se nabízejí pro mezinárodní

působení EU. Problém dále existuje v oblasti institucí a kapacit, které má Evropská unie jako aktér usilující o předcházení konfliktů k dispozici. Na jednu stranu zvyšuje potenciál EU na poli prevence konfliktů to, že do jejího působení je zde zapojena celá škála jejích institucí (Rada i Komise a jejich aparáty) a prostředků. Na druhou stranu je pravděpodobné, že stávající podoba zapojení tak velkého množství institucí snižuje efektivitu EU v této oblasti. V neposlední řadě není zřejmé, zda má EU dostatečné kapacity pro analýzu a plánování spojené s prevencí konfliktů. Ačkoliv existuje několik institucí sloužících k tomuto účelu (PPEWU, SITCEN, EUMS, DG RELEX), prevence konfliktů je pouze jedním z předmětů jejich agendy.

karlas@iir.cz

¹⁾ Viz Lund, Michael S.: Preventing Violent Intra-state Conflicts: Learning Lessons from Experience. In: Paul van Tongeren, Hans van de Veen and Juliette Verhoeven (eds.). Searching for Peace in Europe and Eurasia: An Overview of Conflict Prevention and Peace Building Activities. Boulder, CO., 2002, s. 117.

²⁾ Viz Olsen, Gorm Rye. Promoting Democracy, Preventing Conflict: The European Union and Africa. In: International Politics 39, 2002, s. 312.

³⁾ Cit. dle Keukeleire, Stephan. The European Community and Conflict Management. In: Werner Bauwens and Luc Reyher (eds.). The Art of Conflict Prevention. Brassey's Atlantic Commentaries No. 7. London, New York, 1994, s. 172, 139.

⁴⁾ Pro EPS a prevenci konfliktů viz např. Hill, Christopher. The EU's Capacity for Conflict Prevention. In: European Foreign Affairs Review 6(3), 2001, s. 315–333.

⁵⁾ Viz King, Toby. Human Rights in European Foreign Policy: Success or Failure for Postmodern Diplomacy? European Journal of International Law 10(2), s. 313–337.

⁶⁾ Pro ES a prevenci konfliktů v době studené války zejm. Pinder, John. Community Against Conflict: The European Community's Contribution to Ethno-National Peace in Europe. In: Abraham Chayes and Antonia H. Chayes (eds.). Preventing Conflict in the Post-Communist World: Mobilizing International and Regional Organizations. Washington, DC., 1996, s. 147–196.

⁷⁾ Následující zhodnocení institucionálního zakotvení předcházení konfliktů v rámci vnějších vztahů EU je založeno na výzkumu primárních zdrojů provedeném autorem tohoto článku. Rozbor rozhodnutí Rady EU byl založen na Bulletinu EU. Závěry Evropské rady viz <http://www.europa.eu.int/european-council/conclusions/index-en.htm>.

⁸⁾ Podle některých interpretací objevujících se v odborné literatuře byla prevence konfliktů součástí Petersberských úkolů. Autor tohoto článku však považuje za určující, že předcházení konfliktů nebylo mezi těmito cíli explicitně uvedeno.

⁹⁾ Pro SZBP a předcházení konfliktů viz např. Hill, Christopher, cit. d. Dále Rummel, Reinhardt. The European Union's Politico-Diplomatic Contribution to the Prevention of Ethno-National Conflict. In: Abraham Chayes and Antonia H. Chayes (eds.), cit. d., s. 197–235. Dále Smith, Karen E. The Making of European Union Foreign Policy: the Case of Eastern Europe. London, 1999.

¹⁰⁾ Pro ES a předcházení konfliktů v 90. letech viz např. Hill, Christopher, cit. d. Dále Olsen, Gorm Rye, cit. d. Dále Pinder, John, cit. d. Dále Smith, Karen, cit. d.

¹¹⁾ Proces institucionalizace prevence konfliktů v rámci EBOP byl podrobněji rozebrán v Karlas, Jan.: The Process of the Institutionalisation of the CFSP's Conflict Prevention Policy. Příspěvek přednesený na 2004 Epsnet Plenary Conference, Praha, 19. června 2004.

Nová ruská vojenská doktrína a její mezinárodněpolitický a regionální kontext

Nebylo zřejmě pouhou shodou okolností, že právě před čtyřmi roky na samotném začátku prvního prezidentského období ruského prezidenta Vladimira Putina byly publikovány dva zásadní doktrinární dokumenty – Konceptce národní bezpečnosti Ruské federace (leden 2000) a Vojenská doktrína Ruské federace (duben 2000) stanovující hlavní priority ruské bezpečnostní politiky na začátku nového desetiletí.

MILOŠ BALABÁN

Dynamika a změny bezpečnostního vývoje ve světě, které se bezprostředně dotkly i Ruska, pak přispěly k tomu, že i v samotném závěru prvního Putinova prezidentského období byl přijat další významný doktrinární dokument Aktuální úkoly ozbrojených sil Ruské federace.¹⁾ O jeho významu svědčí skutečnost, že byl představen 2. října 2003 na reprezentativním shromáždění ruského politického a vojenského vedení na ministerstvu obrany za osobní prezidentovy účasti.²⁾ Dokument, který lze v mnoha ohledech považovat za fakticky novou ruskou vojenskou doktrínu, přichází s některými novými přístupy k zajišťování bezpečnosti Ruska. Je možné předpokládat, že dokument je též reflexí Národní bezpečnostní strategie Spojených států (září 2002) a jeho zveřejnění může v bližší perspektivě signalizovat i možnost přijetí nové Konceptce národní bezpečnosti Ruské federace, jejíž potřeba byla zmíněna v politických a odborných diskusích bezprostředně po útoku českých teroristů na moskevské Divadlo na Dubrovce v říjnu 2002.

Nové priority

Největší pozornost vyvolalo zesílení odmítavého hodnocení Severoatlantické aliance oproti stále platné Konceptci národní bezpečnosti Ruské federace.³⁾ Doslova se uvádí: „Jestliže NATO zůstane aliancí s útočnou vojenskou doktrínou, vyžádá to zásadní přestavbu ruského vojenského plánování, včetně změny ruské jaderné strategie.“ Bezprostřední reakce na citovanou pasáž dokumentu především ze strany západních a ruských bezpečnostních expertů byly poměrně pesimistické. Dokonce bylo možné zaznamenat vyjádření o začátku nové „studené války“ mezi Ruskem a Západem. Takto kategorický závěr je ovšem zřejmě za současného stavu politických a ekonomických vztahů mezi Ruskem a Západem příliš vyostřený. Svým způsobem to paradoxně potvrzuje sám citovaný dokument, který na rozdíl od hodnocení NATO podtrhuje význam strategického partnerství se Spojenými státy s tím, že Rusko počítá s rozvojem spolupráce v poli-

tické, vojenskopolitické a ekonomické sféře stejně jako ve sféře strategické stability. Přesto stojí za pozornost podívat se podrobněji na možné důvody, které vedly ruské politické a vojenské vedení k zaujetí citovaných stanovisek.

V případě hodnocení NATO se zřejmě jedná o výraz nespokojenosti ruské politické elity především s dalším rozšiřováním NATO na východ a také pociťováním znevýhodněním Ruska v souvislosti s velkým rozšířením Evropské unie. Elita to považuje za zřetelné signály jisté nedůvěry Západu vůči Rusku, přičemž nabývá přesvědčení, že Západ je sice pro Rusko zdrojem modernizace, spolu s tím ale také zůstává zdrojem geopolitických výzev, jimž je nutno čelit. Tento přístup, který zástupce ředitele moskevského Carnegieho centra Dmitrij Trenin označuje jako „nový izolacionismus“, se zřejmě promítá i do ruské bezpečnostní politiky. Otázkou ale je, zda tento přístup ob stojí v konfrontaci s konkrétními potřebami ruské bezpečnostní politiky. Adresáty hodnocení Severoatlantické aliance v dokumentu je ovšem možno hledat v mnoha ohledech i mezi ruskými „hard-liners“, kterým pragmatičtější ruští politici dokazují, že i oni myslí na ochranu ruských národních zájmů.

V dokumentu se též reaguje na ty faktory vývoje vojenskopolitické situace ve světě, které mohou být nebezpečné z vojenského hlediska i pro Rusko. Velká pozornost je například věnována tendencím vrátit jaderné zbraně mezi přijatelné nástroje používané v rámci vojenských operací. V této souvislosti se hovoří mj. o vývoji jaderných zbraní v řadě zemí a následně o tendenci „snížení prahu použití jaderných zbraní“, což je považováno za faktor, který může narušit globální i regionální bezpečnost. Je zřejmé, že se přitom v mnoha případech jedná o země ležící v přímé blízkosti, nebo dokonce přímo v sousedství Ruska a států SNS. Odpovědí Ruska má být přestavba systému řízení vojsk a přístupů k zadržování hrozeb různých úrovní.

Ministr obrany Ivanov na říjnovém shromáždění dokonce nevyloučil ani preventiv-

ní použití síly, pokud si to budou vyžadovat zájmy Ruska nebo jeho spojenecké závazky. V praxi to zřejmě začalo být prověřováno v únoru letošního roku na strategickém velitelsko-štábním cvičení, jehož hlavní cíl byl formulován jako odrazení hypotetické agrese hypotetického nepřítele usilujícího o zničení vojensko-ekonomického potenciálu Ruska. Podle slov zástupce náčelníka Generálního štábu genplk. Balujevského bylo cílem cvičení též prověřit „strategickou mobilitu opírající se o jaderné zadržování“, což v praxi mj. znamenalo, že v průběhu cvičení došlo i k vypuštění několika mezikontinentálních balistických raket.⁴⁾

Ruský přístup by přitom měl být chápán bez emocí, které uvedené cvičení doprovázelo v řadě západních, ale i ruských médií, jež ho neváhala označit jako „přípravu Ruska na jadernou válku“ nebo „vyhrožování Západu“. Tyto argumenty ale příliš neobstojí v konfrontaci se strážlivým pohledem na řadu politických realit. Mezi ně mimo jiné patří bezprecedentní dubnová návštěva francouzského prezidenta Jacquese Chiraka v dosud přísně tajném hlavním centru řízení kosmických vojsk v Krasnoznamenisku u Moskvy, v jejímž rámci se měl francouzský prezident možnost seznámit s nejnovějšími výsledky v oblasti vývoje strategických jaderných zbraní. Podle mínění řady bezpečnostních expertů dokonce Rusko předložilo Francii návrh na spolupráci při budování evropského systému protiraketové obrany, což v mnohém vypovídá o pohledu Ruska na jeho bezpečnostní priority v rámci vztahů s Evropou.

Ruské politické i vojenské vedení se ovšem v konfrontaci s nestabilní vojenskopolitickou situací ve světě a v okolí Ruska snaží formulovat i další nové přístupy a východiska k zajištění bezpečnosti země, procházející – jak řada ruských politiků a analytiků zdůrazňuje – stále složitým „přechodným obdobím“, jehož cílem je dosažení její politické, a především ekonomické stabilizace. Jasný časový a kvalitativní rámec této stabilizace přitom představuje hlavní cíl vývoje Ruska zformulovaný prezidentem Putinem v jeho poselství Federálnímu shromáždění Ruské federace v květnu 2003: do roku 2010 dosáhnout zdvojnásobení hrubého domácího produktu. Zhoršení vojenskopolitické situace by přitom dosažení těchto cílů mohlo výrazně narušit. K tomu přistupuje stále silněji i faktor demografické a geografické (a tím i vojenské) zranitelnosti Ruska.

V rozhovoru pro Vojenský informační věstník ministerstva obrany uvedl náčelník Generálního štábu Anatolij Kvašnin, že Rusko, které zabírá jednu sedminu zeměkoule, má na tak obrovském území pouze 145 milionů lidí, přičemž z demografického i teritoriálního hlediska by měl být tento počet minimálně o řád větší. Pro Rusko tak stále více roste význam postsovětského prostoru, který můžeme z hlediska zajištění jeho bezpečnosti vymezit územím členských zemí Společenství nezávislých států (SNS).

Konkretizovaná neurčitost

Uvedený fakt vystupuje do popředí především v první polovině této dekády, kdy bylo Rusko nuceno z politických a ekonomických důvodů skončit se svým bezprostředním vojenským angažmá především mimo hranice bývalého SSSR. Po stažení ze základny na Kubě (Lourdes) a ve Vietnamu (Cam-Ranh) následovalo i stažení ruských „*peacemakingových*“ jednotek z Kosova a Bosny a Hercegoviny, snížil se i profil ruské přítomnosti na Blízkém východě. Post-sovětský prostor se tak stává de facto posledním významným regionem ve světě z hlediska zajištění bezprostředních bezpečnostních zájmů. To se také odrazilo v již zmiňovaném dokumentu „Aktuální úkoly ozbrojených sil Ruské federace“, v němž se konstatuje, že sice neexistuje přímá vojenská hrozba Ruské federaci, ale že ruské vojenské plánování musí počítat s řadou faktorů neurčitosti, což je „taková situace, konflikt nebo proces politického nebo vojenskopolitického charakteru, jehož vývoj může podstatně změnit geopolitickou situaci v prioritním regionu zájmů Ruska nebo vytvořit přímou hrozbu bezpečnosti Ruska.“ V této souvislosti je příznačné, že za „faktory neurčitosti“ je kromě vývoje vnitřní situace v klíčových zemích světa⁵⁾ považován i vývoj situace v zemích SNS a vývoj v regionech hraničících se státy SNS.

Nikoliv náhodou je proto v dokumentu zmíněn význam dvou regionálních vojenskopolitických uskupení: Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti (OSKB) a Šanghajské organizace spolupráce (ŠOS). V případě OSKB je na místě zdůraznit, že vznikla transformací Smlouvy o kolektivní bezpečnosti uzavřené v květnu 1992 v Taškentu. Jejími členy se nyní vedle Ruska staly Arménie, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán. Všechny země se přitom nacházejí v regionech, jež mají pro Rusko nepominutelný bezpečnostní význam (na dotyku s NATO, resp. v Zakavkazsku a Střední Asii). Význam OSKB pro Rusko vyplývá i z faktu, že neváhá financovat polovinu jeho rozpočtu.⁶⁾ Strategickou důležitost pro Rusko má i ŠOS, jejímiž členy jsou Rusko, Čína, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán a Uzbekistán a jejímž hlavním úkolem je boj proti terorismu, extremismu a separatismu zvláště ve středoasijském regionu. V lednu 2004 došlo otevřením stálého sekretariátu ŠOS v Pekingu nejen k posílení institucionálního charakteru organizace, ale i k potvrzení skutečnosti, že Čína hraje vedle Ruska nejsilnější roli v této organizaci.

Obě organizace mají pro Rusko svůj význam i při možné reakci na nový typ hrozeb, které jsou v citovaném dokumentu klasifikovány jako „hrozby přeshraniční“, tj. takové, jež svou formou a projevem mají vnitřní charakter, ale díky příčinám vzniku, aktérům apod. mají zároveň charakter hrozby vnější. V daném případě se především jedná o aktivity teroristických a separatistických skupin a skupin organizovaného

zločinu, jejichž operační rádius zahrnuje jak teritorium Ruské federace nebo jeho spojenců, tak i teritorium jiných zemí (podle dikce dokumentu jednoznačně zemí bezprostředně sousedících s Ruskem a spojenci Ruska). V této souvislosti vystupuje aktuálně do popředí především nebezpečnost situace v Afghánistánu.

Přes značné úsilí Spojených států a NATO ústřední moc v čele s prezidentem Karzáím není schopna plně kontrolovat situaci v zemi, která je fakticky rozdělena na samostatné celky pod kontrolou místních kmenových vůdců. To je i jedna z příčin dosud ne zcela úspěšných vojenských operací proti základním organizacím al-Káida a dalších militantních islámských skupin na afghánském území. Vážným bezpečnostním problémem se stává stále vzrůstající ilegální transport drog z Afghánistánu do západní Evropy, přičemž hlavní transportní cesty vedou přes středoasijské země, zejména Tádžikistán. Ruské bezpečnostní scénáře vývoje v této zemi dokonce předvídají v perspektivě rozpad Afghánistánu, což by mělo ve spojitosti s aktivitami militantních islamistů ve středoasijských republikách (jejich potvrzením byly i silné březnové a dubnové teroristické útoky v Uzbekistánu) destabilizující vliv na celý region. Hlubší bezpečnostní nestabilita v tomto regionu by následně mohla podnítit nestabilitu i v dalších konfliktních a nestabilních oblastech, jakými jsou Čečensko nebo celý region Zakavkazska.

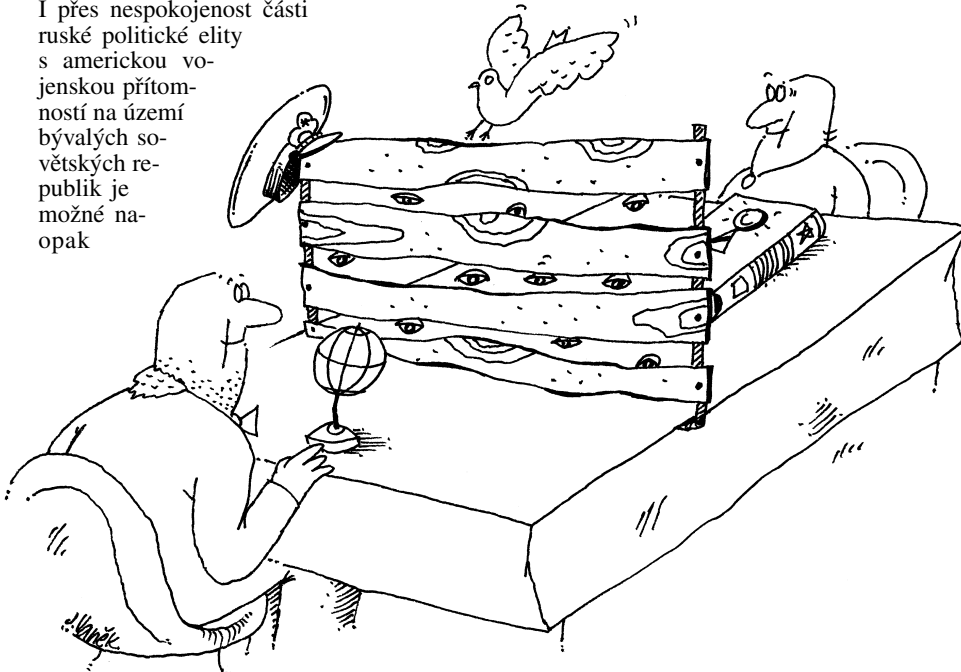
Pragmatismus na pozadí soupeření

Otázka možností spolupráce Ruska a Spojených států při řešení a prevenci konfliktů na jižních hranicích SNS je proto velmi důležitá. V praxi se to naplňuje právě ve středoasijském regionu, kde jsou již rozmístěny americká i ruská vojska a vojenské základny (Uzbekistán resp. Kyrgyzstán). I přes nespokojenost části ruské politické elity s americkou vojenskou přítomností na území bývalých sovětských republik je možné naopak

zaznamenat na ruské straně názory, že právě společná ruská a americká vojenská přítomnost ve středoasijském regionu zabraňuje potenciální eskalaci napětí v tomto regionu. Někteří ruští bezpečnostní experti dokonce dodávají, že pokud by tomu tak nebylo, sama ruská vojska by v případném silnějším konfliktu mohla mít problémy ho zvládnout.

Přesto nelze možnosti a formy rusko-americké spolupráce jakkoliv idealizovat. Vždyť především Zakavkazsko, (a zvláště Ázerbájdžán a Gruzie), je polem střetu ruských a amerických strategických zájmů v regionu, který je bohatý na energetické zdroje a má svůj význam jako týl a nástupišť do dalších regionů, jež jsou důležité z hlediska amerických ekonomických a bezpečnostních zájmů v celé Eurasii. Klíčovou roli zde hraje především kaspická ropa a její přeprava na západní trhy. Plánované otevření nového ropovodu Baku–Tbilisi–Ceyhan v letošním roce, postaveného mezinárodním konsorciem s podporou americké administrativy, bude mít v této souvislosti značný význam. Tento první ropovod transportující kaspickou ropu mimo ruské území má roční kapacitu přepravy 50 milionů tun, což zmenší závislost obou jmenovaných republik na Rusku. Právě existence a provoz ropovodu je jedním z důvodů silného amerického zájmu o stabilitu Gruzie, kde v listopadu minulého roku došlo k nenásilnému svržení Ševardnadzeho režimu, jehož po parlamentních a prezidentských volbách v čele země vystřídal více proamericky orientovaný Micheil Saakašvili.

Dosažení stability a celkové „řiditelnosti“ země je ale nemyslitelné bez vlivu Ruska, neboť bez jeho angažovanosti se nemůže dosáhnout politického řešení konfliktů v těch oblastech Gruzie, které se dlouhodo-

bě nepodřizují centrální moci Tbilisi. Nepochybně to potvrdily i okolnosti květnového nekrvavého převratu v Adžárii, což by mohlo být předobrazem dalšího vývoje situace v Abcházii a Jižní Osetii. Za zmínku stojí i fakt, že ještě před listopadovou změnou režimu v Gruzii Spojené státy po ostrém ruském odmítnutí zastavily výzvědné lety amerických špiónážních letadel nad gruzínsko-ruskými hranicemi, které byly odůvodněny potřebou boje proti terorismu. Ve skutečnosti ale měly zřejmě sloužit k monitoringu ruského území až do oblasti Povolží.⁷⁾ Nicméně tato „kolize“ opět ukázala, že bez ohledu na deklarované „strategické partnerství“ mezi Ruskem a Spojenými státy jednou z konstant americké politiky stále zůstává snaha zužovat Rusku jeho sféru vlivu v postsovětském prostoru.

Američané jistě pozorně sledují problémy, s nimiž se Rusko v poslední době střetává zvláště v evropské části. Nejedná se pouze o rozšíření NATO (a EU) o tři pobaltské republiky, s čímž se Rusko více či méně již smířilo, ač to ještě před sedmi lety v souvislosti s první vlnou rozšíření Aliance bylo pro ruskou politiku zcela nemyslitelné. Konfliktní potenciál je dnes ale přítomen i ve vztazích se slovanskými zeměmi SNS. Rusko vnímá politickou nestabilitu na Ukrajině před říjnovými prezidentskými volbami, ve kterých může dojít k oslabení sil příznivě nakloněných spolupráci s Ruskem, a naopak k posílení sil, které budou více usilovat o západní orientaci země na úkor Ruska. Rusové to rozhodně nepodceňují i přesto, že Ukrajina stále zůstává na Rusku silně ekonomicky závislá. Otevřený rusko-ukrajinský spor ohledně budování hráze v pohraničním pásmu Azovského moře pak jen ilustroval složitost současných rusko-ukrajinských vztahů. Nevídaný je i spor s dosud nejbližším spojencem Ruska – Běloruskem, kdy došlo ke konfliktu týkajícímu se výše plateb za dodávky ruského plynu, který následně vyústil v požadavek běloruské strany na kompenzace za existenci ruských vojenských základů na běloruském území. Neúspěšný byl i ruský plán na urovnání dlouholetého konfliktu v podněsterské oblasti Moldávie.

V celém kontextu situace v postsovětském prostoru je nutné vnímat i americké postoje, které v koncentrované podobě zazněly ve vyjádření amerického ministra zahraničí Colina Powella v jeho známém lednovém článku pro *Izvěstije*, ve kterém uvedl, že „[Spojené státy] uznávají územní nedotknutelnost Ruska a též přirozený zájem o země, které s ním hraničí. Zároveň v nikoliv menší míře uznáváme suverenitu a nedotknutelnost sousedů Ruska a jejich právo na mír a úctu ve vzájemných vztazích s těmi, kdo s nimi mají společné hranice“.⁸⁾ Takové vyjádření naznačuje svým způsobem obojakou americkou pozici ve vztahu k uznání zájmů Ruska a zároveň podpoře těch zemí, které se z této sféry zájmů chtějí více či méně vymanit. Američané jsou si ale zároveň zřetelně vědomi limitů politiky obhajoby nezávislých zemí

v postsovětském prostoru. Bulletin Backgrounder vydávaný Heritage Foundation ve svém březnovém čísle věnovaném současným rusko-americkým vztahům⁹⁾ i přes velmi kritickou pozici k ruské politice vůči Ukrajině, Bělorusku, Gruzii, Moldávii apod. jednoznačně konstatuje, že bez stanovení společných zájmů a principů spolupráce by mohlo dojít k nechtěné kolizi mezi Ruskem a USA v prostoru od Černého moře po Pamír. Proto je jakákoliv konfrontace s Ruskem za situace, kdy jsou Spojené státy soustředěny na boj s terorismem, primárně na Blízkém východě a v jižní Asii, kontraproduktivní.¹⁰⁾ Dalším silně pragmatickým důvodem je americký zájem o bezproblémové rozvíjení spolupráce s Ruskem v oblasti těžby ropy a tím i diverzifikace amerických ropných zdrojů ve světě.

Bezprostředně v popředí může stát americká úvaha o potřebě stability v regionu těsně přiléhajícím k „velkému Blízkému východu“, která je potřebná za situace, kdy Spojené státy musejí koncentrovat své úsilí na stabilizaci situace v klíčových bodech: především v Iráku, ale i v izraelsko-palestinském konfliktu, Saúdské Arábii, Afghánistánu a Pákistánu. V této souvislosti stojí za zmínku, že Rusko a prezident Putin se právě v případě Iráku zachovali vůči Spojeným státům zdrženlivě, a to i přes možnost, že americká okupace země poškodí rozsáhlé ruské zájmy na jejím teritoriu.

Americká vojenská operace proti Iráku postavila Rusko před těžkou volbu. Opustit svou dlouhodobou pozici proti používání silových přístupů v mezinárodní politice bez pozhledání OSN Rusko nemohlo. Opačný přístup by znamenal problémy s těmi státy, které s americkou politikou nesouhlasily – především pak s Francií, a hlavně s nejvýznamnějším ruským partnerem v Evropě – Německem. Na druhé straně si bylo Rusko v daném případě vědomo neproduktivnosti antiamerických pozic, což by mohlo přinést problémy v celé řadě klíčových oblastí mezinárodní politiky, jako jsou boj proti mezinárodnímu terorismu, rozšiřování jaderných zbraní, řešení problémů jaderného potenciálu KLDŘ a v neposledním případě výbušná situace v izraelsko-palestinských vztazích.

Rusku se v konečném důsledku podařilo dosáhnout velmi vybalancované pozice. Zachovalo svou linii nesouhlasu s americkou politikou v Iráku, ale na druhé straně nepřipustilo, aby byl nastolen antiamerický kurs v zahraniční politice. Zároveň došlo k zintenzivnění vztahů s dalšími velkými hráči v mezinárodní politice: Evropskou unií, Německem, Francií, Čínou a Indií. Právě pružná ruská politika v iráckém případě neuzavřela Rusku jeho případné aktivnější angažmá ve zřejmě složitém a dlouhodobém procesu stabilizace situace v Iráku. Celá „irácká“ kauza byla a stále je příkladem Putinovy pragmatické politiky založené, jak neopomněl několikrát v posledních dvou letech zdůraznit, na respektování ruských národních zájmů.

Bez přátel a nepřátel

Přední americký odborník na Rusko – profesor politologie na Stanfordské univerzitě Michael McFaul – na otázku, co považuje za největší úspěch a neúspěch Putinovy zahraniční politiky, uvedl, že je to fakt, že Rusko nemá skutečné nepřátele, takové, jako mají dnes Spojené státy. Rusko ale také nemá skutečné, upřímně oddané přátele. Možná, že pro zemi, která prošla v posledních zhruba 15 letech tak dramatickým politickým a ekonomickým vývojem, to nemusí být tak málo. Pro svět, a pro Spojené státy zvláště, je v polovině Putinova prezidentství nejdůležitější to, že na rozdíl od hodnocení amerických zákonodárců vyřčených v devadesátých letech 20. století již Rusko není „rozkradenou a zbankrotovanou zónou jaderné anarchie“ (Dick Armeý, lídr republikánů ve Sněmovně reprezentantů), „nejnebezpečnější kleptokracií ve světě“ (James Leach, předseda bankovního výboru téže Sněmovny) a nakonec zemí, jejíž ekonomické výsledky představují „tragédii historických rozměrů“ (kongresman Bernard Sanders).

Pokud by mělo mít Rusko takovou podobu i dnes, mohli bychom si zřejmě k největší bezpečnostní hrozbě současnosti, kterou představuje militantní islámský terorismus, ještě přiřadit hrozbu nestabilního, nekontrolovatelného a nepředvídatelného Ruska, což je jistě znepokojující představa. Opak je dnes pravdou. Přes všechny stále existující politické, sociální a ekonomické problémy dnes Rusko představuje více stabilizovanou zemi, přispívající ke globální bezpečnostní stabilitě, kterou Andrei Shleifer a Daniel Treisman dokonce neváhali ve svém velkém analytickém článku v letošním druhém čísle *Foreign Affairs* na základě velkého množství argumentů označit za „a normal country“.¹¹⁾

Máme ale dnes také před sebou – pro mnohé možná trochu překvapivě – nově se utvářející „liberální impérium“ (Anatolij Čubajs), které hledá odpovědi na rostoucí možnosti a požadavky nového ruského kapitalismu a zároveň za ním (a nad ním) stojícího státu. To je spojeno s nutností nově definovat a řešit politické, ekonomické a bezpečnostní zájmy, s čímž bezesporu souvisí nová vojenská doktrína. Druhé Putinovo prezidentské období tím bude zcela jistě silně ovlivněno.

MBalaban@socdem.cz

¹⁾ Text dokumentu je k dispozici na <http://www.mil.ru>

²⁾ Doba konání shromáždění měla v sobě jistou symboliku, neboť se konalo po deseti letech od pokusu protijelcinovských sil o převrat v Moskvě, jež se podařilo zlomit až útokem vojenských jednotek věrných prezidentu Jelcinovi na sídlo tehdejšího Nejvyššího sovětu Ruské federace. Shromáždění v roce 2003 mělo tak zřejmě symbolizovat odlišnost situace „deset let poté“ – jednotu ruského politického a vojenského vedení.

³⁾ V Koncepci národní bezpečnosti Ruské federace se uvádí, že mezi hrozbami pro bezpečnost Ruska je „upevnění vojenskopolitických bloků a svazů především rozšíření NATO na východ“

a že přechod NATO ke Strategické doktríně „silových (vojenských) akcí mimo zónu odpovědnosti bloku a bez mandátu Rady bezpečnosti OSN může destabilizovat celou strategickou situaci ve světě“ (viz Koncepcija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii, Něžavisimoje voennoje obozrenije, 14. – 20. 1. 2000).

⁴⁾ V této souvislosti stojí za zmínku, že v průběhu cvičení došlo i k neúspěšným startům některých raket. Jednalo se o neúspěšný start dvou balistických raket RSM-54 z atomové ponorky „Novomoskevsk“ a řízenou likvidaci téže balistické rakety v 98. sekundě letu, která startovala z atomové ponorky „Karélie“. I přes tyto neúspěchy nicméně prezident Putin na tiskové konferenci věnované cvičení, jehož části se osobně zúčastnil, zároveň oznámil, že do výzbroje raketových vojsk strategického určení budou dodány úplně nové typy „technických komplexů, které jsou schopny zasáhnout cíle v mezikontinentální hloubce hyperzvukovou rychlostí s vysokou přesností a jež mají možnost hlubokého manévrování jak ve výšce, tak i v kurzu“.

⁵⁾ Dokument zde zjevně kalkuluje i s určitou „katastrofou“ variantou pro Rusko, když počítá i s možností, že klíčové demokratické země světa se vzdají jednotlivých komponentů demokracie, principu maximální předvídatelnosti zahraničněpolitických rozhodnutí a jejich souladu s mezinárodním právem. Rusko na to bude nuceno reagovat přehodnocením vztahů s těmito zeměmi a perspektivně změnami jednotlivých komponentů vojenské politiky.

⁶⁾ Dalším potvrzením ruského vlivu je skutečnost, že generálním tajemníkem Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti se stal Nikolaj Bordjuža, mj. dřívější vedoucí administrace prezidenta RF a ředitel Federální pohraniční služby.

⁷⁾ Jak nepřímo vyplynulo z velkého interview prezidenta Putina listu New York Times z října 2003, po ruské demarši o tom osobně rozhodl prezident Bush.

⁸⁾ Viz „Powell, C., Partnerskyje otnošenija: rabota prodolžajetsja, <http://www.izvestija.ru/world/articles43464>

⁹⁾ Recent changes in Russia and their impact on U.S. – Russian relations, Backgrounder, No.1734, March 9, 2004.

¹⁰⁾ Příkladem je i zřetelný pokles významu regionálního bezpečnostního seskupení na teritoriu SNS tzv. GUUAM (Gruzie, Ukrajina, Uzbekistán, Ázerbájdžán, Moldávie), které bylo v době svého vzniku (1998–1999) podporováno Spojenými státy jako bezpečnostní a ekonomická protiváha Rusku.

¹¹⁾ Viz Schleifer, A., Treisman, D., A normal country, Foreign Affairs, March/April 2004. Autoři v uvedeném článku mj. konstatují, že „Rusko vstoupilo do 90. let jako země s deformovanou a dezintegrovanou plánovanou ekonomikou, obrovským deficitem spotřebního zboží a velkým množstvím vojáků. Desetiletí zakončilo jako normální kapitalistická země s průměrnými příjmy (autoři uvádějí, že HDP na hlavu dosahuje podle údajů OSN podle nákupní parity 8000 dolarů, což je srovnatelné s Argentinou v roce 1991 nebo Mexikem v roce 1999). Bez ohledu na to, že ekonomická produktivita po rozpadu SSSR se silně snížila, přesvědčivé výpočty dokazují, že v roce 2003 je tendence opačná.“ (...) „To, že je s Ruskem vše v pořádku, může rozladit ty, kteří čekali více, a málo utěšit ty, kteří nemají volbu a kteří jsou nuceni vydržet nestabilní život v zemi. Ale pro zemi, která byla pouze před 15 lety ‚impériem zla‘, ohrožovala vlastní národ a další země, je to samo o sobě značným úspěchem, zasluhujícím obdiv.“ (...) [Západ] získal místo výbojného protivníka s tisíci jadernými raketami, které byly na něj zacíleny, partnera připraveného ke spolupráci v oblasti odzbrojení, boje s terorismem a zadržování občanských válek.

Západní Sahara – příběh nekonečného referenda

V západní Africe, na samé západní výspě arabského světa, leží Západní Sahara, dějiště nejdelší africké postkoloniální války. Odehrává se zde zdánlivě neřešitelný konflikt, v němž nemalou roli začala hrát ropa a v němž obě strany, Maroko i Saharská arabská demokratická republika, nehodlají ustoupit ani o krok. Území Západní Sahary bylo odpradáva obýváno nomády. Vzhledem k drsným pouštním podmínkám je nepočetné obyvatelstvo (233 000) roztroušeno na území o velikosti přibližně 160 000 km². Veškerá populace se hlásí k islámu a hlavní kmenoví vůdci se již tradičně prohlašují za přímé potomky proroka Muhammada. Nikdy zde nicméně nevznikla žádná nadkmenová vláda.

ONDŘEJ BERÁNEK

Kolonizace

Španělé založili své první usedlosti v zátoce Rio de Oro již v roce 1884. Vnitrozemské oblasti jim ale odolávaly až do 30. let 20. století. Ještě na začátku padesátých let nebyla španělská přítomnost nijak značná, jednalo se pouze o několik vesnic při pobřeží s řádově stovkami usedlíků. Situace se ale změnila poté, kdy byly v zemi objeveny rozsáhlé zásoby fosfátů. V roce 1962 si zde Španělé založili první továrnu na jejich zpracování a na začátku sedmdesátých let už území Západní Sahary patřilo mezi šest největších producentů fosfátů na světě. Během těchto let se zde usadilo na 20 000 španělských dělníků a úředníků.

Španělsko okupovalo Západní Saharu mezi lety 1884 a 1976. Obě sousední země – Maroko a Mauretánie – si na ni začaly činit nárok ihned po získání vlastní nezávislosti. V případě Maroka se tak stalo v roce 1956. S podporou Alžírsko, největšího marockého rivala v boji o politickou dominanci v oblasti Maghribu, si území nárokovala i Mauretánie, která byla francouzskou kolonií v letech 1920–1960.

Maroko zastávalo stanovisko, že bude skutečně nezávislé až tehdy, budou-li „všechna jeho území“ – tzn. části Alžírsko, Mauretánie a Španělské Sahary – znovu sjednocena.¹⁾ V roce 1965 král Hasan dokonce jmenoval svého bratrance Muláje Idrís bin Hasana ministrem pro saharské a mauretánské záležitosti. Mauretánie byla v té době chudá, téměř bez infrastruktury, v čemž se jí Španělská Sahara velmi podobala. V polovině 70. let, kdy končila španělská nadvláda, zde bylo pouze 480 km vyasfaltovaných silnic. V hlavním městě El Aaiúnu žilo 28 010 obyvatel z celkového počtu 73 497, gramotnost se pohybovala okolo 50 procent a nezaměstnanost činila téměř 60 procent.

Zároveň OSN i Organizace africké jednoty (OAJ) začaly od poloviny šedesátých let usilovat o právo obyvatel Západní Sahary na sebeurčení.²⁾ Španělsko s tím souhlasilo, ale potřebné kroky stále odkládalo s odůvodněním, že si saharský kočovný lid není schopen vytvořit soběstačné vládní struktury. Nakonec souhlasilo s tím, aby se požadované referendum uskutečnilo v roce 1975. Aby

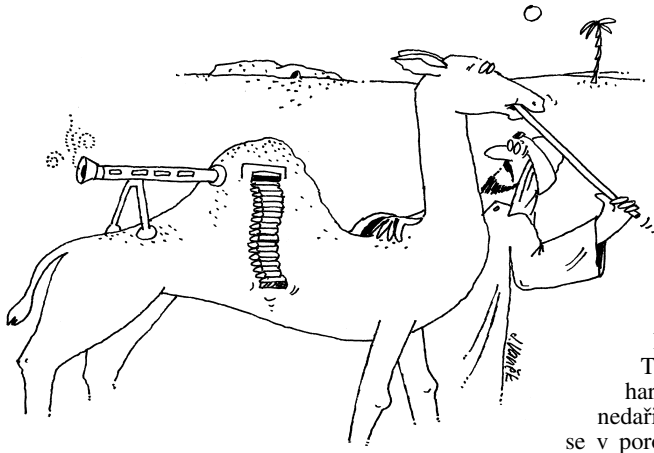
si ale zachovalo kontrolu nad fosfátovými zdroji, udržovalo Španělsko úzké vztahy s novým západosaharským lídrem Uld Rašidem a jeho stranou Partido de la Unión Nacional Saharaui (PUNS). Marocké výhrůžky ale nakonec donutily Španělsko referendum odložit.

POLISARIO a „Zelený pochod“

V dalším vývoji sehrálo klíčovou úlohu několik faktorů. Madrid i Rabat v touze vytvořit si vlastní politické elity, jejichž prostřednictvím by území Západní Sahary ovládaly, dovolily stovkám dětí významných kmenových vůdců dosáhnout univerzitního vzdělání v Maroku a ve Španělsku. Tyto nové vzdělané elity se ovšem staly jádrem vznikajícího Saharského nacionalistického hnutí. Během studií v Maroku se kolem studenta jménem al-Walí Mustafá Sajjid³⁾ začala formovat skupina, která se nejdříve hlásila k marockým opozičním sdružením, ale nakonec v květnu 1973 oficiálně založila hnutí s názvem POLISARIO (akronym z Frente Popular para la Liberación de Saguia el Hamra y Rio de Oro).

V květnu 1974 uspořádala nacionalistická opozice v Maroku masové demonstrace, na kterých požadovala navrácení Sahary. Král v reakci na to oznámil, že rok 1975 bude věnován „územnímu osvobození Maroka“. Španělská vláda ale i nadále trvala na vypsaní referenda, v němž by se rozhodlo o případné nezávislosti Západní Sahary. S tím ovšem král Hasan nesouhlasil a tajně uzavřel dohodu s mauretánským prezidentem Uld Daddáhem na rozdělení sporného území. Veřejně pak požádal OSN, aby celou otázku předala Mezinárodnímu soudnímu dvoru. Ten ovšem mohl vydat pouze své vyjádření, ne pravomocný rozsudek, protože španělská vláda neuznávala jeho jurisdikci. Místo toho vyzvala OSN, aby vyslala misi, která by měla za úkol zjistit nálady mezi obyvatelstvem. Madrid ani Rabat ale nepočítaly s Polisariem. Mise OSN byla přivítána zástupci demonstrantů a výkřiky: Fuera España! (Pryč se Španělskem!). A tak se 14. října 1975 mise OSN nakonec přiklonila k požadavku Polisaria na nezávislost.

Názor Mezinárodního soudního dvora přišel o dva dny později. Byly mu položeny dvě

otázky: V době, kdy bylo sporné území kolonizováno Španěly, opravdu nepodléhalo žádnému státu (jednalo se tedy o *terra nullius*)? A jestliže ne, jaké legální vazby ho pojily s obyvateli Maroka a Mauretánie? Maročtí právníci argumentovali tím, že zde existovala historická náboženská loajalita sultánovi, a využívali historický termín *bilād as-sibā*. Mauretánská vláda zase vyzdvihovala společné historické vazby mezi kmeny obou území. Tribunál se nicméně usnesl na tom, že obyvatelé Západní Sahary mají právo na sebeurčení.

Marocký král zareagoval okamžitě a vyhlásil tzv. „Zelený pochod“, během kterého na 500 000 marockých dobrovolníků vyrazilo na území Západní Sahary. Krále podpořily i opoziční strany, OOP a mnohé další arabské země. Vláda USA, které se nelíbila levicová rétorika Polisaria, nečinně přihlížela. Když pak oddíly překročily hranici, španělská armáda se jednoduše stáhla. Španělští důstojníci tehdy odmítli nechat střlet do civilistů a stejně nebyl nikdo, kdo by jim to přikázal, 18. října generál Franco totiž zkolaboval. Vlády Španělska, Maroka a Mauretánie se pak 14. listopadu dohodly na tom, že budou území společně spravovat až do 28. února 1976 a poté že území připadne Maroku a Mauretánii. Na začátku ledna pak vojska Mauretánie a Maroka obsadila dohodnuté oblasti. Španělsko nakonec svou koloniální nadvládu ukončilo o dva dny dříve, 26. února. O dva dny později Polisario vyhlásilo Saharskou arabskou demokratickou republiku (SADR), se zbrojní pomocí Alžírsko založilo Saharskou lidově-osvobozenou armádu a zahájilo guerillovou válku.

SADR versus Maroko

Mauretánie byla poměrně snadným protivníkem. Jen v roce 1978 na svou přítomnost v Západní Sahaře vynaložila 60 procent svého rozpočtu, a ačkoliv získávala finanční podporu z bohatých arabských států (především Saúdské Arábie a Kuvajtu), pohybovala se na hraně bankrotu. V dubnu 1979 pak byla mauretánská vláda donucena uznat Polisario za „jediného legitimního reprezentanta saharského lidu“ a stáhnout svou armádu.

V případě Maroka, které disponovalo jednou z nejlépe vyzbrojených armád v severní Africe, to nebylo tak snadné. Mezi lety 1978 a 1982 se saharské armádě podařilo ovládnout devět desetin území, neustálými útoky ochromit fosfátový průmysl a vytlačit marockou armádu z většiny jejích postů. Maro-

ko následně změnilo taktiku a podél většiny osídleného a ekonomicky klíčového teritoria vystavělo dva metry vysoké obranné písečné valy obehnané ostnatým drátem, obklopené minovými poli a vybavené radary a těžkými zbraněmi. Podél tohoto opevnění umístilo téměř polovinu své armády. Tato taktika slavila úspěch, saharským guerillám se za tyto valy nedařilo pronikat a průmysl s fosfáty se v porovnání s předchozím obdobím ještě rozrostl. Nicméně většina zisků padla na udržování kontingentu o síle přibližně 150 000 mužů.

Během osmdesátých let nabyt konflikt charakteru vyčerpávající války. Polisariu se navíc dařilo bodovat na diplomatickém poli, do roku 1984 uznalo SADR 73 států a ta se tak stala plnohodnotným členem Organizace africké jednoty. Maroko na protest tuto organizaci opustilo a pustilo se do zákulisních bojů.⁴⁾

Polisario se pak stalo plně závislé na alžírské vládě, již ovšem rychle docházely peníze, a navíc byla pod silným tlakem Saúdské Arábie. Alžírsko nakonec donutilo Polisario souhlasit s návrhem generálního tajemníka OSN Javiera Péreze de Cuéllar ohledně snížení počtu vojáků a vypsání referenda. V únoru 1989 pak pět hlavních zemí severní Afriky (Alžírsko, Libye, Maroko, Mauretánie a Tunisko) vytvořilo Maghribskou unii, jejímž deklarovaným záměrem byla sice politická a hospodářská spolupráce, nicméně její hlavní důsledek spočíval v naprosté izolaci Polisaria. Přestože Alžírsko vzhledem k vlastním problémům s ozbrojenými skupinami islamistů muselo svou podporu omezit, napětí mezi ním a Marokem ohledně Západní Sahary pravidelně poznamenává atmosféru všech summitů Maghribské unie.

V dubnu 1991, po předchozím vyjednání míru, vyslala OSN do Západní Sahary zvláštní misi MINURSO (Mission for the Referendum in Western Sahara), která měla dohlížet na zastavení bojů. Rovněž se měla starat o průběh referenda a zajistit repatriaci uprchlých.⁵⁾ Referendum ale bylo zásahy obou nepřátelých stran neustále odkládáno. Časový harmonogram byl pozměňován a misi byl stále prodlužován mandát.

Kdo je Západní Sahařan?

Klíčovým problémem se ukázala být otázka: kdo je vlastně oprávněn volit?⁶⁾ Obě strany souhlasily s tím, aby se základním měřítkem pro sestavení voličských listů staly výsledky sčítání obyvatelstva, které v roce 1974 provedlo Španělsko. To rozdělilo obyvatele do 10 kategorií, označených písmeny A až J. Písmena A až G zahrnují příslušníky sedmi hlavních saharských kmenů – Raqibat aš-šarq, Raqibat as-sáhl, Izarguén, Ait Lahsen, Arosien, Wilád Delim a Wilád Tidrarin – a písmena H, I a J označují „severní kmény“, „šurafá“ (kmény odvozuující svůj původ od náboženských vůdců) a „kmény jižní a pobřežní“. Z 88 kmenových frakcí měli být

vybráni dva šejchové, jednoho mělo navrhnout Maroko, druhého Polisario, kteří by dohlíželi na vytváření voličských listů a potvrzovali identitu jednotlivých obyvatel usilujících o volební hlas. Tento kvazisoudní postup se samozřejmě zvrhl do podoby, kdy šejchové uznávali pouze žadatele navržené vlastním kmenovým svazem. Dalším bodem svárů se staly vágně definované kategorie H, I a J. Maroko pod jejich hlavičkou navrhlo přes 60 000 kandidátů, z nichž pouze 2582 se účastnilo sčítání z roku 1974, s čímž Polisario přirozeně nesouhlasilo.

Referendum tak bylo opět neustále odkládáno. V roce 1997 podepsaly obě strany dohodu, kterou pomáhal vyjednat zvláštní zástupce generálního tajemníka OSN James Baker⁷⁾ a ve které se obě strany zavázaly uskutečnit referendum v prosinci 1998. Další odložení pak stanovilo „konečné“ datum na červen 2000 atd. Jen v roce 2001 pak bylo referendum odloženo dvanáctkrát.

Dne 31. července 2003 přijala Rada bezpečnosti OSN Bakerův plán, který počítá s pětiletým obdobím omezené autonomie. Po této přechodné fázi by mělo dojít k referendu, ve kterém se rozhodne, zda se území plně přičlení k Maroku, stane se autonomní oblastí v rámci Maroka, anebo získá plnou nezávislost.

„Nezajímavý konflikt“

Prodlužování patové situace v Západní Sahaře je způsobeno několika faktory. Konflikt, který je na první pohled prost ozbrojených střetů a násilností vůči civilnímu obyvatelstvu, i když k porušování lidských práv na území Západní Sahary samozřejmě dochází,⁸⁾ nepřitahuje pozornost světových médií. OSN rovněž nemůže (a ani nechce) tlačit na Maroko pomocí hrozby uvalení sankcí, protože MINURSO získalo svůj mandát na základě kapitoly VI („Pokojné řešení sporů“) charty OSN, nikoli kapitoly VII („Akce při ohrožení míru, porušení míru a činech útočných“). Nehledě na to, že Radu bezpečnosti stejně vetují USA a Francie. Vážné pochyby se týkají i samotného MINURSO.⁹⁾ Už v roce 1992 byli někteří členové této mise obviněni londýnským listem *The Independent* z promarockých postojů, nemluví o tom, že někdejší generální tajemník OSN Butrus Butrus-Ghálí byl osobním přítelem krále Hasana.

A tak je mandát MINURSO rok od roku prodlužován a celkové náklady spojené s jejím udržováním už za čtrnáct let její existence dosáhly přibližně 700 milionů dolarů.¹⁰⁾

Nezanedbatelnou roli v pokračování konfliktu mají i některé světové či lokální mocnosti. Pro Maroko byla životně důležitá, hlavně na začátku 80. let, kdy POLISARIO kontrolovalo většinu území, finanční a jiná pomoc poskytnutá USA, Francií a Saúdskou Arábií. Mnozí odborníci zároveň upozorňují na křehké postavení marockého trůnu. Kdyby se Západní Sahara osamostatnila, mohlo by to v tomto království vést k velkým nepokojům, vyloučit se nedá ani převrat.¹¹⁾ Navíc mnoho evropských států vystavených rostoucímu riziku islámského radikalismu v severní Africe nahlíží na Maroko jako na stra-

tegického partnera, který může toto riziko snižovat.

Celou otázku pak ještě komplikuje fakt, že na území Západní Sahary se nacházejí určité ropné zásoby.¹²⁾ Maroko začalo s prospektorskými pracemi již v 70. letech, ale bylo schopno najít pouze omezené množství zásob. V posledním desetiletí pak jak Maroko, tak SADR začaly prodávat těžební práva mezinárodním ropným společnostem. SADR spolupracuje s anglo-australským konsorciem, Maroko s americkou společností Kerr-McGee, která má úzké vazby nejen na G.W. Bushe a jeho administrativu, ale rovněž i na osobního zmocněnce generálního tajemníka OSN Jamese Bakera,¹³⁾ saúdskoarabskou Dallah Albaraka a francouzskou TotalFinan-Elf.¹⁴⁾ Francouzský prezident Jacques Chirac tak od té doby vždy hovoří o Západní Saharě jako o marockých „jižních provinciích“.

Kofi Annan dává ve svých výročních zprávách opakovaně najevo své zklamání a pochybnosti ohledně možného dosažení všeobecně přijatelného řešení. Annanův pesimismus je pochopitelný, důvěryhodnost OSN v případě konfliktu v Západní Saharě utrpěla již mnoho trhlín a v situaci se za dlouhá léta nikterak nepohnula z místa. Žádná ze stran konfliktu navíc neukazuje sebemenší ochotu přijmout jiný výsledek, než že „vítěz bere všechno“.

onber@yahoo.com

¹⁾ Blíže k tomu viz Pennel, C. R.: *Morocco Since 1830*. London: Hurst, 2000, str. 333 a násl.

²⁾ Základní literaturou k dějinám konfliktu v Západní Saharě je Damis, John: *Conflict in Northwest Africa. The Western Sahara Dispute*. Stanford University, California, 1983 a Hodges, Tony: *Western Sahara: Roots of a Desert War*. Lawrence Hill, 1983.

³⁾ Zahynul 9. června 1976 během ozbrojených střetů s mauretánskou armádou.

⁴⁾ Král Hasan se tak například dohodl s Kaddáfím, který souhlasil s tím, že přestane Polisario podporovat, pokud Maroko nebude kritizovat libyjskou invazi do Čadu. Obě země pak 13. srpna 1984 dokonce podepsaly dohodu o vytvoření unie!

⁵⁾ Dodnes žije přibližně 170 000 saharských uprchlíků v několika táborech na území Alžírsko okolo města Tindouf.

⁶⁾ K tomu podrobněji viz Dunbar, Charles: „Saharan Stasis: Status and Future Prospects of the Western Sahara Conflict“, *Middle East Journal*, No. 4, Fall 2000, s. 522–545.

⁷⁾ Baker sloužil za Bushe seniora jako ministr zahraničí a poté dlouhá léta pracoval jako konzultant a právník firmy Carlyle, jejíž dceřiná společnost Vinnell se mimo jiné zabývá výcvikem saúdskoarabské Národní gardy.

⁸⁾ Viz webová stránka organizace ARSO (Association de soutien á un référendum libre et régulier au Sahara Occidental) – www.arso.org

⁹⁾ Viz Zunes, Stephen: „Western Sahara: Peace De-railed“, *Current History*, May 1996, s. 230.

¹⁰⁾ Jen na období mezi červencem 2003 a červnem 2004 dosáhly schválené náklady na mírovou operaci v Západní Saharě výše 43,4 milionu dolarů. Viz Hospodářské noviny, 2. března 2004.

¹¹⁾ Už okupaci Západní Sahary v roce 1975 předcházely dva vážné atentáty na krále Hasana.

¹²⁾ K otázce ropy na území Západní Sahary viz www.wsahara.net/02/razon050102.html

¹³⁾ Ten v poslední době vyhrožuje rezignací, pokud RB OSN nepřijme jím navrhovaný plán autonomie.

¹⁴⁾ Viz Badcock, James: „Three Steps Forward ...“, *The Middle East*, March 2004, s. 23.

Otřesy ruského bankovního sektoru

Ačkoli se od roku 1998, kdy proběhla poslední velká krize finančních trhů v Rusku, situace poněkud zlepšila, má dnes daleko do ideálního stavu. O vnitřních problémech v tomto odvětví nejlépe vypovídají otřesy, kterých jsme byli svědky v červnu a červenci 2004. O bezprostředních důvodech se pouze spekuluje (škála teorií sahá od pokusu zestátnit banky, přes konkurenční boj až po přirozené čištění trhu). Tento článek se zaměří spíše na dlouhodobější projevy a na způsob jejich řešení.

KAREL SVOBODA

Základní přehled o dnešní situaci

Podle údajů Ruské centrální banky bylo na ruském trhu zaregistrováno 1595 úvěrových organizací, z toho 1552 bankovní povahy.¹⁾ Zároveň ale pouze 1327 úvěrových organizací (1276 bank) má licenci k provozování bankovních služeb. Rozdíl potom tvoří organizace, které již ukončily svou činnost, nicméně jejich zánik nebyl doposud zaregistrován, nebo o licenci nepožádaly.

Již z velkého počtu různých bankovních institucí vyplývá, že ruský bankovní systém je velmi roztržštěný. Banky trpí do značné míry podfinancováním, což má samozřejmě nepříznivý vliv na jejich stabilitu. Navíc, tak jako jsou malé banky, je v poměru k velikosti Ruska malý i celkový sektor. Ten není schopen přitahovat vklady obyvatel ani institucí, navíc nabízí pouze omezenou škálu produktů.

Snad všichni analytici se shodují, že ruské banky neplní svou základní funkci – zprostředkování pohybu finančních prostředků mezi jednotlivými ekonomickými subjekty. Využívání úvěrů je v Rusku velmi malé, a to i ve srovnání například s Českou republikou. Pouze 5 procent nových investic je realizováno pomocí bankovních úvěrů, zatímco ostatní jsou financovány ze zisku.²⁾ Tato statistika se zdá sice do určité míry výhodnou, neboť nedochází k zadlužování podniků, na druhé straně ale signalizuje oslabený růst. Úvěry jako zdroj kapitálu jsou důležité hlavně pro malé a střední podniky, zatímco hlavní role reinvestic vede ke konzervování postavení dominantních firem. Ty totiž jako jediné disponují dostatečným kapitálem. Banky potom raději investují volné prostředky do akcií a obligací, což v případech rychlého propadu jejich cen (viz Jukos) znamená velké nebezpečí.

Jako velké nebezpečí se jeví provázanost bank s průmyslovými podniky do takzvaných průmyslově-finančních skupin. Kolem bank se točí tyto struktury, kde banky fungují jako úschovny peněz pro okolní podniky. Typickým příkladem byla Guta banka, do jejíž finanční skupiny patřilo kolem sta firem z různých oborů. Úvěry jsou potom poskytovány spíše na základě přátelských

vztahů než na komerční bázi. Banky místo toho, aby zkoumaly schopnost klienta úvěr splatit, poskytovaly spřáteleným firmám úvěry bez kontroly.

Problematickým jevem se zdá také to, že tři největší ruské banky (Sběrbank, Vněštorgbank a Gazprombank) jsou státní. V případě Sběrbanku se dá mluvit o monopolu (celkově má asi 62 procenta bankovního trhu, v třetině z 89 ruských regionů dokonce nemá pobočku žádná jiná banka).³⁾ Prostřednictvím těchto bank stát řeší problémy bank menších (Vněštorgbank převzala po nátlaku vlády a díky úvěru od Centrální banky ve výši 700 mil. dolarů Guta banku), což je velmi nežádoucí cesta, neboť problémy sektoru neřeší, pouze odkládá. Pro klienty a věřitele této banky jde jistě o zprávu výbornou, nicméně nelze spoléhat na to, že se tak stát zachová i u ostatních bank. Velkou tržní výhodou oproti soukromým bankám je potom pro tyto instituce také to, že díky vlastnictví ze strany státu jsou vklady v nich prakticky garantované i pro institucionální vkladatele. Z toho důvodu z podobných krizí spíše těží nežli naopak.

Chabá důvěra

V Rusku dlouhodobě panuje nedůvěra vůči bankám. Vklady soukromých subjektů do ruských bank tvoří pouhých 12 procent, zatímco v zemích Evropské unie dosahuje tato hodnota 55 procent HDP. Ruští občané tak raději ukládají své peníze pod polštář (většinou v dolarech) než do bank.⁴⁾

Ačkoli ruské bankovníctví trpí velkými strukturálními problémy, zdá se, že právě nervozita na trhu je hlavním katalyzátorem pádu několika institucí. Od roku 1998 se zatím neměla důvěra šanci obnovit a zdá se, že po určité době ani nebude mít. Prakticky jakákoli informace, byť i ta nejneuvěřitelnější, je schopná se stát sebepotvrzující předpovědí a způsobit krach finanční instituce.⁵⁾ V nedávné době zdravá instituce se vzhledem k pověstem o finančních problémech skutečně do problémů dostane. Na trhu kolují informace o různých „černých seznámeních“ nedůvěryhodných institucí, což situaci také neprospívá.

Státní zásahy do ekonomiky nezpůsobují pouze nedůvěru ze strany střadatelů, ale i ze strany institucionálních investorů. Další otřes důvěry může potom nastat již v srpnu, kdy budou známy výsledky hospodaření a vliv červnových otřesů na ně. Tato krize důvěry se projeví hlavně u institucionálních vkladatelů.

Otřesy z června 2004

Prvními příznaky hrozících problémů byly neschopnosti bank „Sodbiznesbank“ (byla odebrána licence už 13. 5.), „Pavelec-kij“, „Kreditrast“ a několika dalších dostát svým závazkům. Další na řadě potom byla banka „Dialog-Optim“. Jelikož šlo o vesměs malé banky, celá situace nepřitahovala prakticky žádnou pozornost ze strany dozorčích orgánů. Vše bylo hodnoceno – celkem adekvátně situaci – jako banální problémy malých bank.⁶⁾ Nicméně pani-

ka zachvátila nejen drobné střadatele, ale i mezibankovní trh. Jakmile se ocitla v problémech i poměrně velká Guta banka,⁷⁾ začalo se mluvit o další ruské finanční krizi (po listopadu 1994, srpnu 1995, a srpnu 1998). Postupně se v nebezpečí vyvolaném spíše než objektivními faktory iracionální panikou ocitla i největší soukromá banka – Alfa banka. Za pouhé dva dny se snížila cena euroobligací Alfa banky ze 101,5 procenta na 97 procent nominální hodnoty. Podobným vývojem potom prošly i obligace další z velkých soukromých bank, „MDM“.

Ukončení krize důvěry, alespoň na krátkou dobu, pomohla i vláda a Státní дума, které ve velmi krátkém čase schválily zákon pojištění vkladů soukromých osob v červenci 2004. Centrální banka potom pomohla zajistit bankám dostatek prostředků na výplatu klientů. Celkově se dá o tomto otřesu říci, že šlo spíše o subjektivní paniku než o opravdovou krizi.

Další vývoj

Pokud se chce Rusko zbavit své závislosti na vývozu surovin, musí přikročit k dalším reformám a učinit bankovní sektor funkčním. Uplynulý rok nebyl příliš pro tyto kroky příznivý. V prosinci roku 2003 se konaly volby do Státní dumy, v březnu 2004 potom prezidentské volby. Ochota jakékoli vlády za těchto okolností přistupovat k bolestivým reformám je vždy snížena a ruská vláda (jak Kasjanovova, tak Fradkovova), stejně jako prezidentská administrativa, v tomto netvořily žádnou výjimku. Zdá se, že k provádění nepopulárních kroků se bude přistupovat až v tomto, pravděpodobně posledním, funkčním období prezidenta Putina.

V Rusku působí v současné době naprosto neuvěřitelné množství finančních institucí ať už bankovního, či nebankovního typu. Je zřejmé, že bude muset dojít k výrazné koncentraci. Naprosto zásadní problémy očekávají především malé a střední banky, které jsou citlivější na vývoj důvěry než velké instituce. Podle slov Jonathana Schiffra, viceprezidenta agentury Moody's: „Do roku, dvou, tří, pěti až deseti let se staneme svědky výrazného snížení počtu bank v Rusku. Stane se tak buď cestou odhalení podvodů a porušení zákonů, nebo cestou slučování a pohlcování finančních institucí navzájem. Pro ruský bankovní trh bude lepší, když bude menší počet bank.“ Jedním z prvních signálů trendu slučování drobnějších finančních institucí je sloučení banky „Russkij geněralnyj bank“ se společností „Investsberbank“. Celkově potom instituce ponese název druhého subjektu.

Proces snižování počtu bank bude také zajištěn přechodem na západní standard v podobě minimálního základního jmění banky ve výši 5 mil. EUR. Tohoto kritéria dnes mnohé ruské banky nedosahují. Jelena Džumajeva z ruské ratingové agentury Ex-

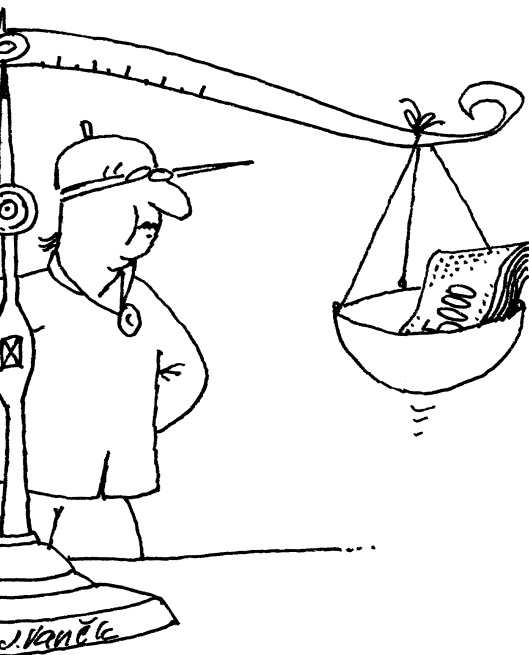
pert.ru odhaduje, že na trhu zůstane asi jedna třetina ze současného počtu bank a ostatních finančních institucí.

Důsledkem krachů drobných bank, o kterých nelze pochybovat, bude zesílení dohledu nad finančními institucemi, což lze jedině přivítat. Zároveň by mohlo dojít i k rozvolnění vazeb mezi průmyslovými podniky a bankami tak, aby mezi nimi fungovaly standardní komerční vztahy. Zdá se, že již některé společnosti pochopily škodlivost této provázanosti a očišťují banky od nefinančních aktivit, jako byly například v případě skupiny Guta továrny na cukroví (zatímco finanční skupiny, které v sobě kombinují různá odvětví finančního trhu, jako jsou pojišťovny, podílové fondy, banky, leasingové společnosti, stavební spořitelny a jiné, jsou běžnou věcí, pronikání do průmyslového sektoru je znakem spíše nedostatečně vyspělého prostředí). Tyto vztahy byly navíc velmi nejasné (po převzetí Guta banky Vněstorgbankem nebylo úplně jasné, co všechno vlastně banka vlastnila).

Jde především o rozvinutí systému státem garantovaného pojištění vkladů. Narychlo přijatým zákonem ze dne 10. 7. 2004 jsou vklady do 100 000 rublů garantovány státem stoprocentně, nad tuto výši už nebudou nijak chráněny. Toto opatření se týká všech bank, tedy i těch, které nebyly schopny vstoupit do systému povinného pojištění. To pomůže zvýšit důvěru hlavně u soukromých střadatelů, zatímco institucionální vkladatelé budou i nadále setrávat v nejistotě. I proto se očekává, že další krize nastoupí v srpnu, kdy budou známy dopady červnových událostí. Stát tak na sebe bere riziko namísto samotných vkladatelů z řad občanů. Od roku 2005 potom bude platit systém povinného pojištění vkladů, což sníží počet bank, neboť ne všechny budou schopny splnit kritéria daná zákonem.

Dalším opatřením, které by mělo zvýšit transparentnost bankovního sektoru, je přechod na mezinárodní účetní standardy. Doposud jsou používány odlišné, ruské, což by se mělo od 1. 1. 2007 změnit. Tento krok bude přínosný hlavně směrem do zahraničí. Navíc se tím sjednotí kritéria, podle kterých jsou banky porovnávány. V současné době jsou tato srovnání lehce zavádějící, neboť pobočky zahraničních bank a zhruba 200 ruských bank pracují výhradně podle západních účetních standardů.

Hlavním problémem je po dlouhou dobu nízká důvěra ruských občanů vůči bankám. Kirill Tremasov, vedoucí analytického odboru banky „Bank Moskvy“, oponuje názoru, že se ruští občané obrátí na státní banky: „Všichni si pamatují na rok 1998. Sberbank tehdy sotva dostal svým závazkům vůči vkladatelům.“ Podle jeho mínění se tedy část střadatelů raději obrátí na dceřiné společnosti západních bank. Tento trend se již postupně začíná prosazovat a pobočky zahraničních bank se již začínají prosazovat i do dříve poně-

kud opomíjených regionů. Zahraniční společnosti disponují dlouhou tradicí poskytování bankovních služeb, jsou kapitálově silné a v neposlední řadě funguje i méně racionální argument v podobě jejich neruskosti. Bezpečnost je hlavní pro institucionální vkladatele, zatímco drobní strádající se zajímají spíše o výši úroků. Problémem ale je, že existují vážné obavy o další směřování ruské ekonomiky, zvláště v souvislosti se zvýšenou ochotou ruského státu zasahovat do ekonomických procesů.

Dominance státních bank by potom měla být omezena a institut státních komerčních bank by měl zcela vymizet z ruského prostředí. Tento krok je plánován na rok 2007. Pokud totiž vlastní banku stát, dochází tím k vytváření nerovnosti na trhu, navíc je stát v pokušení prostřednictvím těchto bank zasahovat do volné soutěže bank. Vedle majoritních podílů v největších bankách potom stát drží podíly také v mnoha soukromých ústavách (zhruba 200). Stejně tak by se měl stát i postupně zbavovat svých podílů v nich a namísto toho se plně soustředit pouze na dohled.

Ruský bankovní systém je i přes některá opatření stále slabý a hlavní reformy ho zatím čekají. Dá se očekávat, že i nadále bude docházet ke krachům menších ústavů. Tento jev, byť nepříjemný, není škodlivý a v ruském prostředí dokonce žádoucí. Stát potom musí zajistit, aby ukončení činnosti takového ústavu proběhlo s co nejmenším dopadem na klienty.

swoboda@iol.cz

¹⁾ Údaj se vztahuje k 1. 6. 2004. Je nutné ale zároveň upozornit na úskalí této statistiky. Podle ruských zákonů totiž jako banky vystupují i například leasingové společnosti.

²⁾ Běžnou mírou krytí investic pomocí úvěrů je zhruba 15 procent až 30 procent.

³⁾ Chowdhury Abdur, *Banking Reform in Russia: Winds of Change?*, Policy Reform, Vol. 6 (2), p. 89–103.

⁴⁾ Podle průzkumu Ruského centra pro výzkum veřejného mínění (VCIOM) 70 % občanů nevyužilo za posledních 7–8 let služeb žádné banky.

⁵⁾ Krizi v Guta bance způsobila jeden rok stará zpráva o tom, že je proti vedení banky vedeno trestní řízení, rozeslaná v průběhu června elektronickou poštou bankéřům a ruským masmédiím. V ovzduší obecné nedůvěry v bankovní sektor potom i tato stará informace způsobila paniku.

⁶⁾ Největší podle aktiv z těchto bank byl Kreditrust, který byl k 1. 1. 2004 na 70. stupni žebříčku. Používám zde žebříček časopisu Expert ze dne 22. 3. 2004 podle ruských účetních standardů. Podle světových by byl potom poněkud odlišný, nicméně jde pouze o orientační údaje, pro které je tento žebříček plně dostatečný. <http://www.expert.ru/expert/ratings/banki/04-11-14/t01.htm>

⁷⁾ Guta banka má asi 500 000 klientů a 350 bankomatů na celém území Ruské federace, podle velikosti aktiv patřila mezi 15 největších bank v Rusku.

Ozbrojené síly Evropské unie v mírových misích

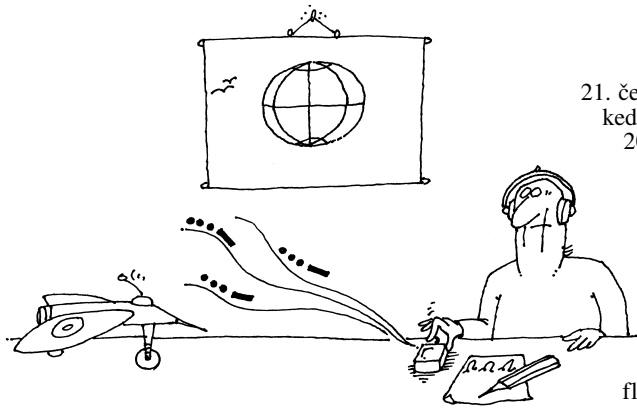
Uplynulý rok 2003 byl z hlediska Evropské unie klíčovým v mnoha zahraničněpolitických a bezpečnostních aspektech. Evropská bezpečnostní a obranná politika (European Security and Defence policy – ESDP) získala obsahové naplnění v podobě tří evropských misí. V úvodu se článek ve stručnosti zabývá budovanými Evropskými silami rychlé reakce a podobnými silami v rámci Severoatlantické aliance. Stěžejní část předkládaného textu se zaměřuje především na problematiku vojenských i civilních evropských mírových misí, kterým by rozhodně měla být věnována větší pozornost, než jak tomu v současnosti bývá.

JAN ZÁVĚŠICKÝ

Evropské síly rychlé reakce a NATO Response Force

Evropská unie buduje síly použitelné v celosvětovém rámci a schopné čelit veškerým druhům hrozeb. Evropské síly rychlé reakce (European Rapid Reaction Force – ERRF) měly být plně operační do konce roku 2003. Perimetr jejich bojového nasazení je stanoven na čtyři tisíce kilometrů od hranic Evropské unie. Evropské síly rychlé reakce nejsou v žádném případě základem „evropské armády“. Struktura Evropských sil odpovídá struktuře Sborů rychlé reakce NATO (Allied Command Europe Rapid Reaction Corps – ARRC).¹⁾ Mezi oběma strukturami působí styčné velitelství a jednotky zúčastněných států budou v případě potřeby vyhrazeny pro Evropské síly rychlé reakce. V rámci projektu dominují jednoznačně členské státy Evropské unie, ačkoli má být otevřen i evropským spojencům stojícím mimo struktury Unie. Největší příspěvek na úrovni pozemních sil poskytlo Německo – 18 000 příslušníků ozbrojených sil. Následuje Velká Británie (12 500), Itálie (12 500), Francie (12 000), Španělsko (6000), Nizozemsko (5000), Řecko (4700). Další státy EU, s výjimkou Dánska, a to včetně některých nečlenských států Unie z řad spojenců poskytly menší kontingenty, jako například Finsko (1500), Česká republika (1000), Polsko (1500), Irsko (850). Logistická podpora, strategický transport, mechanizmy velení, průzkumu, kontrola a komunikace jsou oblastmi, kde se Unie bude muset spoléhat na NATO, respektive svého amerického spojence. Konečně s platností od 17. března roku 2003 byl založen v praxi fungující vztah mezi NATO a EU.²⁾ Evropské síly rychlé reakce jsou perspektivní zejména z hlediska nasazení v konfliktech střední a nižší intenzity. Konflikty většího rozsahu a vyšší intenzity budou úkolem spíše pro Síly rychlé reakce NATO (NATO Response Force – NRF), které oficiálně zahájily činnost 15. října 2003 a plně operativní mají být v roce 2006, kdy by se jejich početní stav měl pohybovat

okolo 20 000 příslušníků ozbrojených sil.³⁾ Síly rychlé reakce Severoatlantické aliance jsou podobné jako Evropské síly rychlého nasazení tvořeny pozemními, námořními a leteckými silami schopnými nasazení v celém spektru vojenských operací, včetně operací mimo teritorium členských států. Možnosti nasazení Sil okamžité reakce NATO jsou vedle Evropských sil rychlé reakce srovnatelné, nicméně je zřejmé, že v jejich nasazení bude panovat vyšší míra konsensu než v případě Evropských sil. Charakter nasazení ozbrojených sil je rovněž poněkud odlišný. Operační pohotovost jednotek NRF se pohybuje od pěti do třiceti dnů. Systém rotace je založen standardně na šestiměsíčních fázích.⁴⁾ Hlavním úkolem Sil rychlé reakce NATO je působit při řešení krizí kdekoli ve světě, zejména v jejich počátečních fázích. Již do podzimu 2003 se předpokládalo vytvoření jádra o síle 5000 až 6000 vojáků. Nejvíce se na projektu podílí Španělsko se 2200 vojáky, Francie se 1700, Německo s 1100, Velká Británie se 700, Turecko a Itálie se 600, Řecko s 300, Belgie s 250, Nizozemsko s 200, Dánsko se 100 a Polsko s 20 vojáků. Ze strany zúčastněných států budou jednotky vybaveny odpovídajícími prostředky strategického transportu, což je vzhledem k určení NRF velmi důležité.⁵⁾ Projekt Sil okamžité reakce NATO má urychlit zdokonalování vojenských schopností Aliance – podobně by mohl působit i projekt Evropských sil rychlé reakce. „Přesto ale ani komplexní realizace NRF do podzimu roku 2006 neřeší významný problém zatěžující a ovlivňující transatlantické bezpečnostní vztahy, totiž výraznou a zvětšující se disproporci mezi vojenskými schopnostmi Spojených států a evropských členů NATO. Dosavadní výsledky byly totiž získány většinou restrukturalizací již existujících vojenských kapacit a evropské členské státy NATO nové vojenské kapacity de facto nezískaly, přestože se o to velmi intenzivně snaží, o čemž svědčí probíhající reformy takřka všech význam-

21. července a později na žádost makedonské vlády až do 15. prosince 2003. V září téhož roku pak Evropská unie schválila vyslání policejní jednotky do Makedonie, která měla zahrnovat asi 200 policistů a po vypršení prodlouženého mandátu operace Concordia nahradit původní vojenskou misi.¹¹⁾ Evropská unie provádí v Makedonii znovu postkonfliktní operaci, zatímco problémové odzbrojení provedlo NATO.

Dne 15. prosince 2003 navázala na činnost EUPM další policejní mise vyslaná Evropskou unií, která měla kódové označení „Proxima“ a oficiální název (European Union Police Mission in the former Yugoslav Republic of Macedonia, EUPOL).¹²⁾

Prozatím třetí zemí, kde působila mise Unie v rámci její bezpečnostní a obranné politiky, je Demokratická republika Kongo. V rámci operace „Artemis“ se jednotky soustřeďovaly na stabilizační, peacekeepingovou činnost v městě Bunia – centru provincie Ituri, na severovýchodě země. Jednalo se zároveň o první autonomní operaci svého druhu realizovanou Evropskou unií mimo teritorium Evropy, při níž se nevyužívalo zdrojů NATO. V zásadě jde také o ověření, zda je Evropská unie schopná rozvíjet a nasazovat své vojenské síly i mimo Alianci a s použitím vlastních prostředků.¹³⁾ Ve skutečnosti ovšem nebylo NATO o pomoc při zmíněné operaci vůbec požádáno, neboť zejména Spojené státy americké nejevily vůli se do mise zapojit. Vytvořil se tak nový precedens, kdy bylo Alianci upřeno „právo první volby“ – fakticky se tedy potvrdilo opuštění principu „NATO first“.¹⁴⁾

Mise byla Evropskou unií schválena 4. června a jednalo se o kladnou odpověď na odpovídající žádost OSN. Operace se zúčastnilo 1400 mužů včetně mechanizovaných jednotek a v terénu jí velel francouzský generál Jean Paul Thonier. Operačním velitelství v Paříži velel generál Bruno Neveux a Francie poskytla také nejvíce vojáků – celkem přes 850 mužů. Druhý nejpočetnější kontingent o síle 350 mužů vyslalo do Konga Německo. Kromě těchto dvou zemí ještě na zmíněné operaci participovaly Velká Británie, Švédsko a některé nečlenské státy Evropské unie, jako například Jihoafrická republika či Kanada. Cílem operace Artemis bylo zajištění bezpečnosti pro pracovníky humanitárních organizací, dvou uprchlických táborů a místního letiště a obecné celkové zlepšení zoufalé humanitární situace. Operaci Artemis vedli Evropané v těsné součinnosti s misí OSN MONUC (Mission d'Observation des Nations Unies au Congo).¹⁵⁾ Dne 1. září 2003 předala Evropská unie misi oficiálně nově posíleným silám OSN, čítajících 2500 příslušníků ozbrojených sil Bangladéše, Indie, Nepálu, Pákistánu a Uruguaye. Poslední jednotky Unie opustily Kongo o dva týdny později. Evropská unie se však v Kongu nadále angažuje, když pomáhá při výcviku místních policejních sil a poskytuje podporu misi MONUC. Při únorovém setkání předsedy Evropské ko-

ných evropských armád.“⁶⁾ Síly okamžité reakce NATO a Evropské síly rychlé reakce se mají vzájemně posilovat a doplňovat, přičemž má být respektována nezávislost a autonomie obou organizací.⁷⁾ Evropská unie doposud svých jednotek rychlé reakce nepoužila, ačkoliv se s jejich využitím v budoucnu počítá. Do té doby Unie realizovala Evropskou bezpečnostní a obrannou politiku jiným způsobem.

Ozbrojené síly Evropské unie v terénu

Pod hlavičkou Evropské bezpečnostní a obranné politiky (ESDP) byly doposud zahájeny celkem tři mírové mise Evropské unie. První operací Unie v rámci ESDP se stala policejní mise (European Union Police Mission – EUPM) v Bosně a Hercegovině. Dne 1. ledna 2003 nahradila dosavadní policejní misi OSN (United Nations International Police Task Force – UN IPTF). Jejím hlavním úkolem je pomoci místním orgánům s vytvářením vlastních policejních sil.⁸⁾ EUPM zahrnuje přes 500 policistů a policistek, má civilní charakter a nevyužívá prostředků a kapacit NATO. Podobně jako v případě angažmá Evropské unie v Makedonii se i v tomto případě jedná o postkonfliktní operaci.

Vyslání konkrétních jednotek, které měly mít možnost použít předem definované prostředky NATO, bylo znemožněno chybějící dohodou mezi Aliancí a Evropskou unií. Až teprve odblokování vztahu mezi oběma organizacemi umožnilo rozvinout další operaci, jež proběhla poprvé s využitím prostředků a kapacit Severoatlantické aliance. V Bývalé jugoslávské republice Makedonii byla v rámci Evropské bezpečnostní a obranné politiky ustanovena první vojenská mise EU – operace „Concordia“. Oficiálně začala po 31. březnu 2003 – poté, co skončila operace Severoatlantické aliance „Allied Harmony“, když převzala působení a mandát vojáků armád NATO. Podle smlouvy s Aliancí využívají síly Evropské unie vojenských plánovacích a velitelských prostředků a kapacit NATO. Operačním velitelem byl schválen DSACEUR (Deputy Supreme Allied Commander Europe) a operačním velitelstvím se stalo SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe).⁹⁾ Cíl kontingentu, který čítá zhruba polovinu předchozího počtu 700 vojáků, spočívá v zajištění stabilního a bezpečného prostředí a v pomoci makedonským institucím ve vytváření vlastních fungujících bezpečnostních složek.¹⁰⁾ Mandát mise byl prodloužen

mise Romana Prodiho a konzského prezidenta Josepha Kabilu nabídla Evropská unie pomoc s organizací a provedením voleb, které se v zemi mají uskutečnit v roce 2005.¹⁶⁾

Na jednu stranu je operace Artemis hodnocena pozitivně, protože přispěla ke stabilizaci situace a posílila mír v oblasti. Byla důležitým krokem na cestě ke vzniku plnohodnotné Evropské bezpečnostní a obranné politiky a důkazem pro posilování evropského pilíře v rámci NATO. Na druhou stranu je možné vnímat operaci Artemis také jinak než jako skutečnou mírovou misi EU. Francouzské jednotky tvořily většinu z nasazených příslušníků ozbrojených sil a Francie, která operaci vedla, má v Africe své dlouhodobé zájmy. Nabízí se otázka, zdali se jednalo o faktickou operaci Evropské unie, anebo zda šlo o pouhé vztýčení unijní vlajky nad francouzskou misí a aktivitami OSN v Demokratické republice Kongo. Operace Artemis je příkladem zvláštní shody mezi zahraničněpolitickými zájmy zúčastněných států a zájmem EU v této oblasti. Ať tak či onak, Evropská unie se jasně vyslovila pro koncepci mezinárodního systému založeného na multilateralismu a podporu posilování vlivu mezinárodních institucí a mezinárodního práva. Nic jiného jí ani ve světle převahy Spojených států a jejich schopnosti vést unilaterální akce nezbyvá.

Všechny tři mírové operace spojuje velmi omezený mandát. Typickým příkladem je právě operace v Demokratické republice Kongo, která se omezila pouze na oblast města Bunia, a síly pod vedením Evropanů působily převážně jako odstraňující prvek. Mimo teritorium města síly EU nedokázaly efektivně zabránit násilí mezi znepřátelenými frakcemi kmenů Hema a Lendu, neboť k dostatečnému pokrytí celé oblasti by bylo zapotřebí asi třiceti až padesáti tisíc vojáků, což by byl nesnadný úkol i pro OSN.

Pokud bychom měli tři zmíněné operace srovnat, došli bychom k závěru, že všechny tři zahájila Evropská unie v rámci Evropské bezpečnostní a obranné politiky. Policejní mise v Bosně a Hercegovině, stejně jako operace Concordia se od operace Artemis odlišují především geografickou blízkostí. O charakteru obou balkánských misí, jedné vojenské, druhé policejní, je ve srovnání s vojenskou operací Artemis možné prohlásit, že se jednalo o postkonfliktní peacekeepingové operace. Zatím nejpočetnější mise EU v konzském Bunia je oproti tomu peacekeepingovou operací v ještě probíhajícímu konfliktu, ačkoliv je situace v samotném městě pod dohledem mírových sil a je více méně konsolidovaná.

Budoucnost a limity evropských misí

V současnosti Evropská unie dále plánuje převzetí mise SFOR (Stabilisation Forces), a to v průběhu roku 2004. Současný početní stav SFOR bude v červnu redukován na 7000 vojáků s tím, že rozhodnutí o předání mise Unii definitivně padlo na červnovém summitu NATO v Istanbulu. Vedle operací Concordia a Artemis tak půjde v pořadí o třetí vojenskou mírovou misi v unijní režii. Evropská unie také jedná o možném vyslání mise do Moldávie. Účast EU pod případným

mandátem OSN v Iráku je pak další ambicí, jejíž naplnění se však zdá vzhledem k současné situaci nejvíce problematické. Evropská unie dala jasně najevo, že myšlenku Evropské bezpečnostní a obranné politiky hodlá naplňovat nejen v institucionální a proklamační rovině, ale je ochotna vyslat i konkrétní vojenské či civilní síly. Válka a následná okupace Iráku, která podle mnohých měla znamenat rozpad doposud křehké a nefungující ESDP, působila spíše jako katalyzátor evropské integrace v oblasti bezpečnosti a obrany.

Jsem toho názoru, že mírové mise Evropské unie jsou i přes svá dosavadní omezení věcným naplněním původního programu ESDP a posilují nejen schopnost vzájemné komunikace a vojenské spolupráce zúčastněných zemí, ale i povědomí o společné zahraničněpolitické identitě Evropanů. V současné geostrategické situaci se nabízí několik regionů, kde může Unie efektivně a realisticky uplatnit své schopnosti vést mírovou misi. Oblasti působení evropských sil determinují priority a definice zájmových oblastí nejdůležitějších aktérů současného systému mezinárodních vztahů. Jinými slovy, pokud chce Evropská unie realizovat svou doposud velmi křehkou bezpečnostní a obrannou politiku v nějakém prostoru, nemohou se její aktivity křížit především se zájmy Spojených států nebo Ruska, popřípadě se zájmy Číny. V první řadě se proto nabízí oblast Afriky, neboť Evropa má nenahraditelné zkušenosti a vazby na celou oblast afrického kontinentu. Afrika disponuje výrazným ekonomickým potenciálem a také geografická blízkost černého kontinentu předurčuje Afriku jako prioritní oblast zájmu Evropské unie a Evropské obranné a bezpečnostní politiky. Z pohledu Evropanů se jedná i o nutnost, protože kombinace populační exploze a pokračující exploatace přírodních zdrojů, zvláště sladké vody v Africe, dále zvyšuje tlaky na migraci obyvatelstva afrických zemí do Evropy. Toto musí být chápáno jako jedna z bezpečnostních hrozeb, kterým bude Evropa v blízké budoucnosti muset čelit. Čím dříve se bude Unie v Africe efektivně angažovat, tím bude situace v Africe stabilizovanější a předvídatelnější. Pokud jde o Afriku, působí negativní i pozitivní motivace současně jako faktory ve prospěch intenzivnějšího angažmá Unie. Domnívám se tedy, že Unie by svou příležitost rozhodně neměla promarnit.

Nicméně kromě Afriky existují v těsném sousedství Evropské unie i jiné konfliktní oblasti a regiony, kde může Unie – a nepochybně by ve svém vlastním zájmu měla – uplatňovat svou bezpečnostní dimenzi. Jmenovat lze oblast Pobaltí, Kaliningrad, Kypr, Moldávii, Bývalou jugoslávskou republiku Makedonii a Balkán jako celek. V ostatních oblastech se EU bude potýkat se zahraničněpolitickými a bezpečnostními zájmy jiných aktérů. Společně s americkým spojencem je možné společně postupovat v oblasti Blízkého a Středního východu, Střední Asie, Kaspického moře apod. Ne všechny státy ovšem Evropské unii poskytují své ozbrojené síly pro mise pod hlavičkou Evropské obranné a bezpeč-

nostní politiky ochotně. V této oblasti zatím převládá úsilí Francie a Velké Británie s podporou jiných zemí, jakou je například Německo. Tvrdím, a je to pravděpodobné, že operace Evropské unie mimo její teritorium budou stále běžnější. Operace EU budou nejčastěji probíhat v souladu s doktrínou „efektivního multilateralismu“, a to v podobě, v jaké ji předkládá unijní bezpečnostní strategie vypracovaná generálním tajemníkem/Vysokým představitelem Evropské unie pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku – Javierem Solanou: a sice, že přetrvávající podmínkou zůstane mandát daný rezolucí Rady bezpečnosti OSN.

jan.zavesicky@seznam.cz

¹⁾ Dále ACE Rapid Reaction Corps (ARRC), <http://www.rrc.nato.int>. Srov. Karásek, T.: Evropská armáda: realita, projekt, fikce?, Mezinárodní politika, 8/2003, s. 25–27.

²⁾ Podle Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE): Berlin Plus agreement, <http://www.nato.int/shape/news/2003/shape-eu/se030822a.htm> Srov. Khol, R.: Bezpečnostní a obranná politika EU: ambice a realita na počátku roku 2003, Mezinárodní politika, 3/2003, s. 7–8 a dále také Khol, R.: Vztahy EU-NATO před pražským summitem – gordický uzel, Mezinárodní politika, 11/2002, s. 21–23.

³⁾ The Prague Summit and NATO's Transformation, A Reader's Guide a Frank, L.: Náročné úkoly zvládneme, <http://www.natoaktual.cz/na-analyzy.asp?r=na-analyzy&c=A031210-100005-na-analyzy-m00>

⁴⁾ Questions & Answers on the NATO Response Force (NRF) <http://www.rrc.nato.int/brochure/q-a.htm>.

⁵⁾ Kříž, Z.: Rok po pražském summitu NATO, <http://www.natoaktual.cz/na-analyzy.asp?r=na-analyzy&c=A031127-083149-na-analyzy-m00&l=1&t=A031127-083149-na-analyzy-m00&r2=na-analyzy>.

⁶⁾ Kříž, Z.: Rok po pražském summitu NATO.

⁷⁾ Prague Summit Declaration, in The Prague Summit and NATO's Transformation, A Reader's Guide, s. 72 a s. 106–107.

⁸⁾ Bosnia and Herzegovina – EU Police Mission (EUPM), <http://ue.eu.int/eupm/homePage/index.asp>.

⁹⁾ Viz Khol, R.: Bezpečnostní a obranná politika EU: ambice a realita na počátku roku 2003, s. 8.

¹⁰⁾ Abele, A., B.: Armed Conflict and Military Intervention, The EU Rapid Reaction Force and the Operation „CONCORDIA“ in Macedonia, <http://www.juridicum.at/forschung/abele/macedonia.pdf>.

¹¹⁾ Southeast European Times: EU Extends Macedonia Mission, <http://www.setimes.com/html-text-only2/english/030722-IVAN-003.htm> a EU Approves Police Mission in Macedonia, <http://www.balkan-times.com/html2/english/030930-IVAN-002.htm>.

¹²⁾ Srov. EU schválila první mírovou misi mimo Evropu a bez pomoci NATO, <http://eu.ihned.cz/1-10009720-12894450-H00000-detail-3a>.

¹³⁾ Srov. Keohane, D.: EU defence policy: Beyond the Balkans, beyond peacekeeping?, July 2003, <http://www.cer.org.uk/articles/keohane-weltpolitik-jul03.html>. Princip „NATO first“, který znamená, že Evropská unie bude zasahovat jedině tam, kde se NATO neangažuje jako celek. The Reader's Guide to the NATO Summit in Washington 23–25 April 1999, s. 66.

¹⁴⁾ Srov. Informační server SCOOP: Armed forces role in EU-Congo peacekeeping mission, <http://www.scoop.co.nz/mason/stories/W00306/S00263.htm>.

¹⁵⁾ EU offers to help Congo's transition to democracy, MONUC, 12 February 2004, <http://www.monuc.org/News.aspx?newsID=1903>.

¹⁶⁾ EU peacemakers to take over in Bosnia, EUobserver, 22 January 2004, <http://www.euobserver.com/index.php?sid=13&aid=14176>.

¹⁷⁾ Srov. např. Pacht, L.: Role Evropské unie při prevenci a řešení konfliktů v Africe, Mezinárodní politika, 11/2002, s. 25–26.

Dne 5. června 2004 se definitivně uzavřela životní dráha jedné z nejvýznamnějších osobností, které se zasloužily o nečekaně rychlý konec studené války rozdělující svět do dvou nepřátelských táborů. Ve věku 93 let zemřel Ronald Wilson Reagan, v pořadí čtyřicátý prezident Spojených států amerických, muž, který vstoupil do úřadu ve věku 69 let jako nejstarší z prezidentů. Tento bývalý rozhlasový sportovní komentátor, filmový herec a posléze i vlivný kalifornský guvernér sehrál jako prezident USA klíčovou roli při ukončení studené války, a tím i při procesu pozvolného jaderného odzbrojování.

Hlavní rysy

Reaganova politika byla ve své době hodnocena často rozporuplně a zdrcující kritikou ji zahrnula zejména intelektuální elita americké společnosti. Hlavním terčem kritiky byl pokus o oživení ekonomiky spojený s radikálním snížením daňové zátěže (a následně pak i státní sociální podpory) obyvatel. Jednalo se o součást tzv. Reaganovy revoluce, která spočívala v obnovení vitality americké společnosti, jež se měla jen minimálně spoléhat na pomoc státu a sama řešit své problémy. Razantní ekonomická obnova však oproti předpokladům nepřišla. Nedošlo k restrukturalizaci a modernizaci výroby a ve spojení s velkými náklady na zbrojení došlo k enormnímu nárůstu státního dluhu.

Zahraniční politika Ronalda Reagana byla též podrobena silné kritice zejména pro velmi tvrdý přístup k Sovětskému svazu, spojený s intenzivním zbrojením. Kritici se obávali, že taková politika může vést SSSR ke konfrontaci, jež by mohla vyústit v použití jaderných zbraní. Dnes však bývá na rozdíl od předcházející domácí hospodářské politiky hodnocena převážně pozitivně.

Hovořit o osobnosti Ronalda Reagana a o období jeho života, které předcházelo zvolení prezidentem USA, by bylo zbytečné. Relevantní informace lze nalézt v mnoha knihách věnovaných jeho životu. Považuji však za vhodné zmínit jeho zájem o americko-sovětské vztahy, a to v souvislosti s kritikou, jež Ronaldu Reaganovi vyčítala nejzájem o otázky zahraniční politiky i to, že rozhodování o mnoha důležitých záležitostech přenechal svým poradcům. Beth Fischerová ve své knize *The Reagan Reversal: Foreign Policy and the End of the Cold War* (Columbia, MO: University 1997), uvádí, že již od 70. let můžeme sledovat řadu Reaganových rozhlasových projevů a čtrnáctidenních příspěvků do novin, které jsou záznamem jeho politických analýz, bohužel často přehlížených kritiky. Jen málokdo ví, že v letech 1974–1981 se Reagan intenzivně zabýval úvahami o tvorbě tzv. *Grand Strategy* USA vůči SSSR. Při srovnání Reaganovy politiky s jeho staršími projevy je pak i podle názoru Dineshe D'Souzy jasné, že Reagan byl skutečně oním hybatelem, který stál v pozadí událostí americko-sovětských vztahů. Se svými úvahami se však

Zahraniční politika Ronalda Wilsona Reagana

PETR ANDĚL

zejména v pozdějších údobích nikomu příliš nesvěděl.¹⁾

Reagan a jeho tým byli často charakterizováni jako skupina nezkušených a nepraktických pravicových ideologů. To však nic neměnilo na skutečnosti, že Reagan sledoval plán, který si už předem po celá léta promýšlel. Tento plán byl jednoduchý. Stručně lze říci, že šlo o pokus nahradit dosavadní Trumanovu doktrínu zadržování komunismu doktrínou zúčtování s komunismem. Spojené státy měly přestat hrát roli země, která pouze reaguje na kroky sovětské zahraniční politiky ve světě, a měly se chopit rozhodující iniciativy tak, aby mohly aktivně formovat americko-sovětské vztahy.

Schematičnost a jednoduchost Reaganovy politiky měla své klady i na domácí scéně. Prezident Ronald Wilson Reagan měl po celou dobu obou svých funkčních období širokou veřejnou podporu. (Výjimkou byla jen ekonomická krize v letech 1982–1983.) Jeho podpora mezi veřejností dosahovala až do doby vypuknutí aféry Irán-kontra 66 procent. Výjimečné je i to, že 70 procent Američanů v období jeho vlády dokázalo vyjmenovat čtyři základní priority Reaganovy administrativy.²⁾

Ronald Reagan nevstoupil do úřadu s koherentní zahraničněpolitickou vizí. Namísto této vize měl jen několik základních principů, v něž pevně věřil. Jednal se Sovětským svazem dle svého přesvědčení, že SSSR není silný, ale slabý stát. Věřil, že zdánlivá síla SSSR spočívá pouze v politice teroru vůči vlastnímu obyvatelstvu doma a na jaderném vydírání v zahraničí. Tento stav považoval za nepřirozený, a tudíž i dlouhodobě neudržitelný. Jeho ústředním výchozím předpokladem ve vztahu k SSSR bylo to, že demokracie a tržní ekonomika jsou základy světové prosperity a míru. Reagan proto miloval čtení svodek rozvědky o katastrofální hospodářské situaci v SSSR a snažil se využít vnitřní slabosti Sovětského svazu a přimět jej k reformám.³⁾ Dalším jeho stěžejním přesvědčením byl názor, že jaderné zbraně jsou špatné, amorální, a měly by být zakázány a zničeny. Reaganova vize světa byla vizí světa bez jaderných zbraní.

Ve svých pamětech, v českém překladu nazvaných *Život jednoho Američana*, bývalý prezident tvrdí, že jeho největší politický sen byl především snem o bezjaderném světě. Protože však armádní činitelé argumentovali tím, že tento sen je příliš nereálný a příliš riskantní, vysnil si prezident Reagan ještě druhý sen, sen o obraně, která změní dosavadní strategii vzájemně zaručeného zničení obou supervelmocí ve strategii vzájemně zaručeného

prežití. Tato obrana měla jednu provzdušnou ukončit hrozbu jaderné války.

Jeho strategie přístupu k SSSR se opírala o čtyři základní hypotézy: První z nich vyjadřuje přesvědčení, že jaderné zbraně ani strach z jejich použití nejsou samy o sobě hlavním důvodem pokračování studené války mezi oběma supervelmocemi. Pokroku při jednáních o omezení jaderných zbraní může proto být dosaženo až tehdy, pokud SSSR ustoupí od své agresivní expanzionistické politiky, která je prvotním zdrojem napětí. Až do té doby nemá jednání o jaderném odzbrojení velkou cenu. Druhou hypotézou bylo to, že SSSR je zcela abnormální stát, který nemá podporu vlastního obyvatelstva, a proto může být velmi zranitelný vnitřně díky nespokojenosti lidu. Třetí hypotéza tvrdí, že Spojené státy jsou ve srovnání se Sovětským svazem zcela výjimečnou zemí, která se stala „strážcem svobody“ ve světě. Čtvrtá hypotéza konstatuje, že ekonomicky neefektivní a technicky i politicky zaostalý SSSR nemůže dlouhodobě obstát v soutěži se Spojenými státy. Tato slabost SSSR by se měla projevit především v oblasti závodů ve zbrojení.

Reaganova zahraniční politika, přestože se důsledně držela svých výchozích předsevzetí, prošla dvěma zásadními výkyvy. Do roku 1983, kdy se tato politika ještě formovala, lze hovořit o katastrofálním úpadku vztahů USA se SSSR. V období následujícím lze hovořit o pokusech o opětovné navázání dialogu a po nástupu Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS dokonce o postupném zlepšování vzájemných vztahů s velkým nasazením Reaganovy osobní diplomacie, které vrcholilo nabídkou úplného jaderného odzbrojení učiněnou Michaiilem Gorbačovem v Reykjavíku.

Ronald Reagan chtěl čelit cynismu a poraženectví elit americké společnosti přetrvávajícímu od dob nevyhlášené války ve Vietnamu a chtěl obnovit prestiž Spojených států jako velmocí. Jeho zahraniční politika snad právě proto započala řečnickým útokem na SSSR, který ukončil prezidenty Nixonem a Carterem pracně budované období uvolnění vztahů mezi SSSR a USA, nazvané *détente*. Pomyslnými vrcholy tohoto útoku byl projev v britském parlamentu 8. června 1982 (nazývaný často vyhlášením křížového tažení za demokracii či za svobodu) a projev z 8. března 1983 ke shromáždění evangelických duchovních – National Association of Evangelicals, známý pod označením projev o říši zla. V tomto vystoupení Reagan ztotožnil SSSR se ztělesněním zla ve světě, s nímž je nutno bojovat. Ronald Reagan kombinoval slovní útoky na

SSSR s ujištěními, že nehodlá zatáhnout Západ do války. Hovořil o míru, ale za jeho vlády přicházely (dost možná že záměrně) „uniklé“ informace o plánování amerického vítězství v „limitované jaderné válce“.⁴⁾ Pro sovětské vůdce musel bezesporu tento prezident představovat velký problém. KGB prý dokonce očekávala v období let 1983–84 náhlý americký útok na SSSR.

Reaganova politika se zaměřila na několik oblastí, v nichž zahájila ofenzivu proti SSSR. Byla to oblast hospodářské politiky, v níž se USA snažily omezit přístup SSSR k levným úvěrům ze západoevropských zemí, umělé snižování cen ropy na světových trzích s cílem poškodit Sovětský svaz jako vývozce této komodity a sankce spojené s přísnou kontrolou moderních technologií, dovážených do SSSR. Šlo především o to, zabránit využití moderních technologií v sovětském průmyslu a ve vojenství. Tato politika byla propojena s ideologickou podporou dodržování lidských práv v socialistických zemích a s tlakem na jejich postupnou demokratizaci. Sovětský svaz byl trestán sankcemi za vměšování se do vnitřních záležitostí ostatních socialistických zemí, což můžeme dokumentovat v případě Polska. Další podstatnou snahou zahraniční politiky bylo zabránit rozšiřování komunistického vlivu ve světě a snaha zvrátit zisky SSSR všude, kde to bylo možno učinit. Za příklad postačí uvést invazi na Grenadu roku 1982. Následovat může pomoc povstalcům v Afghánistánu či pomoc antikomunistickým silám ve Střední Americe. Tato politika, nazvaná v roce 1985 po přechtění prezidentovy zprávy o stavu unie Reaganovou doktrínou zatlačování komunismu (*Roll Back*), úspěšně obnovila myšlenku používání síly v americké zahraniční politice, zdiskreditovanou vojenskými operacemi ve Vietnamu. Spočívala především ve snaze podvracet klientské země SSSR a škodit sovětským zájmům všude, kde to bylo možné.

Ronald Reagan si přál dosažení dohody o redukci jaderného zbrojení i normalizaci vztahů se SSSR. Tyto kroky se ale podle jeho přesvědčení mohly uskutečnit jen tehdy, pokud USA budou se SSSR jednat z pozice silnějšího, protože komunisté dle názoru, který převzal Reagan „přímou“ od Lenina, mohou uznávat jen tu morálku, která upřednostňuje zájmy pracující třídy. Z toho Reagan vyvodil, že komunisté mohou lhát, krást a dopouštět se jakýchkoliv amorálností, pokud to poslouží jejich úmyslům. Plyne z toho i přesvědčení, že SSSR by nemusel dodržovat uzavřené smlouvy, pokud by k tomu nebyl donucen americkou vojenskou převahou. Praktické kroky Reaganovy politiky tedy směřovaly především k posílení armády jako celku, soustředily se však zejména na oblast jaderných strategických sil.

Reagan kritizoval předchozí jednání o omezení růstu strategických jaderných sil SALT za to, že uvalila limity na americké jaderné síly v situaci, kdy Sověti měli dle jeho názoru strategickou výhodu.⁵⁾ Tyto názory se zřetelně projeví v jednáních o kontrole zbrojení, která Reaganova administrativa vedla. Stěžejní byly rozhovory o skutečném snížení počtu strategických útočných zbraní *Strategic Arms Reduction Talks* (START) v letech

1982–83 a rozhovory o kontrole raket středního doletu v Evropě, *Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Talks* v období let 1981–83. Tato série rozhovorů o kontrole zbrojení mezi USA a SSSR dosáhla jen mizivých výsledků, ale pomohla připravit půdu pro rozhovory, jež následovaly. Když prezident Reagan nemohl „zajistit“ větší míru bezpečí pro USA a jejich spojence jednáním o omezení počtu strategických zbraní, rozhodl se pro zadání podnětu k vypracování plánů na vybudování obrany proti nejnebezpečnějším strategickým útočným zbraním, jimiž SSSR disponoval. Dne 23. března 1983 vyhlásil program Strategické obranné iniciativy (SDI) proti mezikontinentálním balistickým raketám. Tato iniciativa svým významem zůstala v očích sovětského vedení zcela význam předcházejících řečnických výpadů na adresu SSSR, neboť měla být alespoň podle Reaganových prohlášení krokem, který měl učinit sovětské jaderné zbraně neškodnými. Nepřímo tak útočila na samou podstatu velmocenského postavení Sovětského svazu, jež spočívala především na vojenské síle, zejména pak v oblasti strategických zbraní.

V jiných oblastech nemohl SSSR ani zdánlivě konkurovat velmocenskému postavení USA. Důvodem pro přerušení prvního kola jednání START se však nestala SDI, která by musela být nákladně budována po dlouhou řadu let, měla-li se stát účinnou obranou proti sovětským mezikontinentálním raketám. Šlo o Reaganovo rozhodnutí vyrovnat náskok v Evropě, který získal SSSR rozmístěním nejmodernějších raket středního doletu SS-20, vybavených vícečetnými jadernými hlavicemi. Reagan vyzval SSSR k zastavení rozmísťování těchto zbraní a navrhl takzvanou nulovou variantu, tedy řešení, kdy by USA i SSSR stáhly všechny jaderné zbraně středního doletu z Evropy. Na to SSSR odmítl přistoupit, a tak USA ve shodě se svými západoevropskými spojenci přistoupily k rozmísťování amerických raket Pershing II a střel s plochou dráhou letu Tomahawk vybavených jadernými hlavicemi v západní Evropě. Tento krok měl za cíl obnovení rovnováhy taktických jaderných zbraní v Evropě, pro sovětskou stranu byl však nepřijatelný. Poté, co dorazily do Evropy první rakety Pershing, Sověti v prosinci odešli ze ženevských jednání INF a přerušili i jednání START. Vídeňská jednání o konvenčních zbraních mezi NATO a Varšavskou smlouvou také uvízla na mrtvém bodě. Poprvé po patnácti letech spolu Spojené státy a SSSR přestaly jednat na všech těchto fórech.

Stalo se tak proto, že Ronald Reagan zavedl zcela nový druh vyjednávání. Jeho vlastní návrhy kontroly zbrojení byly založeny na přístupu „ber, a nebo nech ležet“. Předkládal je Sovětům k souhlasu, ale nehodlal o nich diskutovat. Námitkám čelil hrozbami rozpoutání závodů ve zbrojení a posilování amerických pozic, jednalo se o tzv. „dvojkolejnou“ politiku jednání spojeného s hrozbami dalšího zbrojení. Není divu, že za těchto podmínek nebyl SSSR ochoten jednat. Alespoň ne dříve, než se stal roku 1985 generálním tajemníkem ÚV KSSS Michail Gorbačov, který pod vlivem katastrofální ekonomické situace v SSSR umožnil oživení původních Reaganových návrhů.

Nevýhodou Reaganovy zahraniční politiky bylo, že prezident osobně rozhodoval jen v závažných principiálních otázkách, jinak přenechával rozhodnutí svým poradcům, kterým delegoval pravomoci, šlo o tzv. „*hands off management*“. Velké důvěře se těšili jeho osobní poradci z tzv. *President's National Security Group*, s nimiž se dělil o tíži odpovědnosti prezidentské funkce. Patřili mezi ně i viceprezident George Bush, ministr zahraničí George Shultz, ministr obrany Caspar Weinberger a Robert McFarlane, jenž byl poradcem prezidenta pro otázky národní bezpečnosti v letech 1982–1985.⁶⁾ Negativa tohoto přístupu tkvěla v tom, že se na přípravě zahraniční politiky podíleli lidé, kteří k tomu neměli potřebný mandát, a tudíž postrádali i patřičný díl politické odpovědnosti. Zahraniční politika tak byla často nekoordinována a její tvorba byla uzavřená a neprůhledná. Například ministr zahraničí George Shultz se dozvěděl o prezidentově iniciativě SDI až prostředně před jejím zveřejněním v tisku. Tato situace vyústila roku 1986 ve skandální zjištění, že pod záštitou prezidentova poradce Roberta McFarlana byla prováděna zahraniční politika, která obcházela rozhodnutí Senátu Spojených států, instituce, která se podle ústavy podílí spolu s prezidentem na tvorbě, ale především na schvalování a financování zahraniční politiky USA. Ba co více, tato politika byla prováděna i bez vědomí ministerstva zahraničí a ministerstva obrany a celkově využívala spíše spikleneckých praktik než standardních politických procesů. Vypukla tak aféra Írán-kontra, která těžce poškodila pověst Reaganovy administrativy i Spojených států jako celku. Spojené státy pozbyly v očích zahraničních státníků důvěry, protože nebylo zcela jasné, kdo vlastně reprezentuje zahraniční politiku země. Byl to Kongres, prezident, ministerstvo zahraničí či ministerstvo obrany?

Uzavřenost procesu vytváření zahraniční a bezpečnostní politiky však na druhé straně umožnila Reaganovi neakceptovat paritu strategických sil jako základ nových vztahů se SSSR. Věděl o katastrofální hospodářské situaci v Sovětském svazu a snažil se využít této slabosti stupňováním závodů ve zbrojení. Kladl přitom velký důraz na vývoj strategických obranných zbraní. Sovětský svaz byl tímto novým kolem závodů ve zbrojení zaháněn do kouta. Svým rostoucím odporem proti SDI odhalil citelnou slabinu. Doznal, že pravděpodobně není schopen odpovídajícím způsobem zareagovat na přenesení velmocenské soutěže do oblasti vývoje moderních technologií. „Nůžky“ rozdílů vědeckotechnických možností obou zemí se začaly pro Sovětský svaz nebezpečně rozvírat. Ronald Reagan, který byl mnohokrát charakterizován jako muž vynikajících politických instinktů, musel tuto slabost rozpoznat a využít ji.

Neschopnost reagovat na SDI přiměla Sovětský svaz k obnovení jednání s USA. V roce 1986 vyvinul SSSR enormní snahu zakázat vývoj vesmírných útočných zbraní a omezit podstatně i výzkum SDI. Tato snaha vyvrcholila při setkání generálního tajemníka Gorbačova s prezidentem Reaganem v Reykjavíku, kde Gorbačov nabídl dne 12. října

1986 USA úplné jaderné odzbrojení výměnou za zastavení projektu SDI. Zde došlo k zásadnímu zvratu ve vztazích obou velmocí. Reagan sice výměnu odmítl s poukazem na to, že SDI je věc, o které nelze s nikým jednat (důvodem však mohla být i sovětská početní převaha v oblasti konvenčních ozbrojených sil), ale otevřely se zde dveře k uzavření odzbrojovací smlouvy, která poprvé v historii zlikvidovala v Evropě celou jednu kategorii zbraní. V prosinci 1987 byla pak ve Washingtonu podepsána smlouva likvidující zhruba 2300 jaderných raket středního doletu rozmístěných v Evropě.

I přes neúspěch týkající se celkového jaderného odzbrojení se vztahy mezi oběma velmocemi zásluhou osobní diplomacie obou vůdců zlepšily do té míry, že SSSR ustoupil od své konfrontační politiky a stal se partnerem USA. Opět byly zahájeny rozhovory START. Rok 1988 pak přinesl oficiální ohlášení odchodu sovětských vojsk z Afghánistánu i výrazné jednostranné snížení stavu konvenčních sil SSSR. Sovětský svaz již nebyl ochoten zasahovat do nepokojů, které v tu dobu vypukly v Polsku. Studená válka tak v podstatě skončila, neboť pominul její hlavní zdroj, konfrontační výbojná zahraniční politika Sovětského svazu. Velký podíl na tom měla mimo jiné i zahraniční politika Ronalda Reagana, která prostřednictvím nátlaku ve formě závodů ve zbrojení dosáhla urychlení příchodu hospodářské a celkové systémové krize vrcholící rozpadem SSSR.

Dnes bývá Reaganova zahraniční politika hodnocena pozitivně převážně proto, že uspěla konec studené války. Kritici však namítají, že tato politika byla příliš riskantní, a pokud by býval měl Sovětský svaz jen o trochu více sil, mohla by jej podnítit ke konfrontaci, která by měla neblahé následky.

○

petr-andelcz@yahoo.com

¹⁾ Dinesh D'Souza, Ronald Reagan: How an Ordinary Man Became an Extraordinary Leader, New York: Free Press, 1977 (Kiron K. Skinner, Reagan's Plan, Recenze tří knih o R. Reaganovi, The National Interest, Summer 1999).

²⁾ U Johnsonovy, Nixonovy, Fordovy a Carterovy administrativy to bylo jen 15–45 procent. (Paul Kengor, Comparing Presidents, Reagan and Eisenhower, Presidential Studies Quarterly 28, no 2, Spring, Center for the Study of Presidency 1998).

³⁾ Paul Kengor, Comparing Presidents, Reagan and Eisenhower, Presidential Studies Quarterly 28, no 2, Spring, Center for the Study of Presidency 1998 / Ronald Reagan, Život jednoho Američana: Paměti prezidenta, Praha, Prostor 1997, str. 503.

⁴⁾ Jednalo se o přísně tajné vládní dokumenty NSDD-13, NSDD-32 (detail vojenského rozpočtu plánovaného pro období 1984–88), NSDD-85 a SIOP-6. Tyto dokumenty možná záměrně „unikly“ na veřejnost a byly publikovány Robertem Scheerem v Los Angeles Times 15. srpna 1982 a Richardem Halloranem v New York Times dne 30. května 1982 a 24. srpna 1982. Ohlašovaly změnu vojenské doktríny USA, z Mutually Assured Destruction na Nuclear Target Selection, počítající s možností omezené jaderné konfrontace.

⁵⁾ Názory se liší. Dnes odborníci zastávají názor, že strategická výhoda byla na straně USA, protože jejich ponorky s jadernou výzbrojí zaručovaly větší schopnost odvetného úderu.

⁶⁾ Alexandr M. Haig, JR., Caveat: Realism, Reagan, and Foreign Policy, New York, Macmillan Publishing Company 1984, str. 221.

Opozice v NDR v letech 1949–1989

Ehrhart Neubert: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989* – 2. Aufl. – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung; Berlin: Links, 2000 – 969 s. – ISBN 3-89331-294-3.

Práce Ehrharta Neuberta¹⁾ může napomoci pochopit zhroucení moci vládnoucí Jednotné socialistické strany Německa (SED) v Německé demokratické republice roku 1989 a poté i kolaps celé NDR. Zachycuje, jak silně působí konkrétní kulturně duchovní, sociální a politická situace na vytváření teorie. Čerpá z bohaté základny dokumentů, materiálů a literatury k výzkumu dané problematiky. Nejdůležitější události jsou výborně zdokumentovány, dobře se dá odvodit jejich kontinuita a politické funkce v historickém kontextu. Samozřejmě přitom stále zbývá pro vědecký výzkum stále dost otázek týkajících se tématu k dořešení. Kromě toho nezpracovaná zůstává i oblast méně známého odporu proti režimu SED. Protože značná část opozičních aktivit byla spojena s církvemi, představují církevní archivy nezastupitelný pramen. Autor například ve své práci uplatnil materiály „Dokumentations- und Informationsstelle der EKD“²⁾ v Berlíně. Pro regionální procesy bude ještě nutno využít sbírky materiálů obcí. Důležitou úlohu hrají také materiály opozičních představitelů samotných – např. vzpomínky významných činitelů. Cenným zdrojem je samizdat opozice. Autor pracoval i s rozsáhlými sbírkami dokumentů k dějinám opozičního hnutí v NDR. S jak důležitými prameny autor pracuje, dokazují písemné materiály ministerstva pro státní bezpečnost (Stasi) a SED, zvláště první zveřejněné dokumenty „Stasi“ k dějinám opozičního hnutí, které zajistili roku 1990 Armin Mitter a Stefan Wolle.³⁾ Jsou v nich zdokumentovány státní akce při narušování a rozkládání opozice.

Při sledování tématu v historiografii autor upozorňuje na často nedostatečnou diferenciaci mezi ideologickými a politickými funkcemi církví, mírových či ekologických hnutí i řady levicových skupin v NDR i ve staré SRN. Vývoj mírových hnutí nebyl na západě ani na východě Německa bez konfliktů. Zároveň tato hnutí plnila odlišné myšlenkové a politické funkce. Po roce 1989 zveřejnili mnozí bývalí opoziční činitelé své vzpomínky, jednotlivé skupiny vydaly dokumentaci. Rozsáhlý nástin dějin opozice od roku 1986 předložil Wolfgang Rüdtenklaus – jeden z vůdčích činitelů berlínské *Umwelt-Bibliothek* – v knize „Störenfried – ddr – opposition 1986–1989“.

Co se týče způsobu zpracování – celkového pohledu na politické střety ve vymezeném období – zdůrazňuje autor nutnost oprostit se od všeho „bolestivého a riskantního“⁴⁾. Připomíná, že historiografie k dané tematice si většinou všimá známějších událostí a často přitom opomíjí obtížnou práci mnoha osob i skupin. Proto autor do své práce začlenil některé události, jež by bylo možno pokládat za typické, ale nejsou ještě tak známé a zdokumentované. Upozorňuje, že řada opozičních činitelů není uváděna, málo zpracováno je působení regionálních center opozičního hnutí – například v Drážďanech, Chemnitzu (Karl-Marx-Stadt) či v Meklenburgu. Pro Lipsko však existuje vynikající a velmi dobře zdokumentované zpracování opozičního hnutí, na němž se podílel Christian Dietrich.

Při stanovení cílů této nové publikace musil autor přistoupit k důležitému vymezení. Chce v ní zachytit spíše dějiny opozičního hnutí v NDR než dějiny odporu. Mnohobratrý odpor jednotlivých skupin, jenž se odráží i v mnoha politických procesech a velkém počtu politických vězňů, nebyl založen na kontinuitě, a v publikaci je zachycen jen na některých příkladech. Hlavní zájem publikace byl soustředěn na kořeny, rozvoj a účinnost vnitřní opozice v NDR, pozornost je věnována procesům její společenské organizace, jejich ideologickým, teologickým a kulturním souvislostem a identitám. Především je zřejmá kontinuita opozice přes všechny reformy a změny orientace. Proto bylo důležité seřadit politické střety ve vytyčených obdobích dějin NDR.

V předkládané publikaci použité periodizace odpovídá dělení často používanému ve výzkumu NDR. Představuje politické souvislosti, které působily i na formování protivníka. Podrobnější časové vymezení vychází z hlavních událostí ve vývoji politických střetů. Patří sem například 17. červen 1953, postavení zdi rozdělující Berlín na západní a východní část apod. až ke krizi vlády SED roku 1989. Autor chtěl v každém období charakterizovat nejdůležitější politické události, konflikty dotýkající se osob, vývoj prostředí prostoupeného konfrontací, vznik organizačních struktur, střety v myšlenkové a kulturní sféře – a to vše v souvislosti se vztahy mezi Spolkovou republikou Německo a Německou demokratickou republikou. Snaží se vysvětlit, z čeho čerpaly opoziční síly energii a jaké to byly prameny, jež se nepodařilo vládním představitelům zlikvidovat. Bez povšimnutí nezůstala ani intenzivní diskuse týkající se výkladu dějin NDR. Autor

zpochybňuje existenci pro všechny platné identity NDR, jako by všichni občané NDR tvořili společenství rovných, stejně zodpovědných a stejným dílem se na všem podílejících lidí.

Při zpracování dějin opozice autor zdůrazňuje nutnost zbavit historii ustálených mýtů a zároveň je nelíčit jako dějiny vítězů, řídících se vždy správnými politickými teoriemi. Zajímavostí a životností zpracování dosahuje i pomocí úzkých kontaktů s příslušníky opozičního hnutí v NDR.

První část publikace zachycuje **národní odpor a demokratickou opozici v letech 1945–1953** – tj. v období, kdy po druhé světové válce na území pozdější NDR byla sovětská okupační zóna a kdy po rozdělení Německa vznikla vedle Spolkové republiky Německo Německá demokratická republika a začala s výstavbou socialismu. Osvětluje poválečnou situaci v Německu, sovětský přístup k otázkám demokratizace a denacifikace Německa, promítá do vnitropolitického vývoje vliv studené války. Zajímavý je analytický pohled na formování demokratické opozice již v rámci sovětské okupační zóny, k níž se zařazovali i komunističtí funkcionáři z minulých let, kteří „aktivně působili proti nacistickému režimu nebo přišli ze západního exilu. Měli bohaté zkušenosti a byli zároveň zvyklí na větší samostatnost. Naproti tomu novým členům – zvláště po vytvoření SED – chyběla komunistická tradice, dostala se mezi ně i řada bývalých členů NSDAP. Bez jakýchkoli otázek či námitek se připojovali k vládnoucí straně. I zde bylo však dost přesvědčených komunistů, z jejichž řad se rovněž formoval kritický potenciál.“⁵⁾ I uvnitř ostatních povolených politických stran – těch, jež měly antifašistické zaměření (CDU, LDPD – tj. u křesťanských demokratů a liberálů) – začalo docházet k rozporům a štěpení na část v „západních okupačních zónách“ a v sovětské okupační zóně. Souběžně je dokumentován rostoucí odpor ke stalinským metodám v Sovětské vojenské okupační správě (SMAD). Sovětská nenávisť ke kulakům se promítala do vztahu k německým sedlákům. Zvláštní postavení měly církve. Protože vystupovaly proti nacistickému režimu, byly zpočátku do značné míry tolerovány, ale postupně i v jejich případě narůstal konflikt se SED.

Po vytvoření NDR roku 1949 jsou charakterizovány opoziční projevy v buržoazně demokratických stranách – Křesťansko-demokratické unii a Liberálně demokratické straně Německa (CDU, LDPD). Autor ukazuje, jak mohl pasivní odpor přejít do otevřené opozice například při povstání 17. června 1953. V souvislosti s těmito událostmi jsou analyzovány sociální a politické požadavky povstání i jeho následky. Autor si všímá i rozporů uvnitř SED, vysvětluje nespokojenost v masách obyvatelstva – včetně dělníků, rolníků a inteligence, útoky na Západ. Mezi příčinami neopomíjí ani záměrné zásahy SED do kulturního života a vytváření atmosféry strachu. Pozornost věnuje

i církvím a jejich opozičním stanoviskům, hlavně pak jejich zprostředkovatelské roli mezi obyvatelstvem a SED.

Ve druhé části publikace jsou osvětlovány **konflikty ve společnosti NDR v letech 1953–1961**, jejich příčiny spočívající ve strohé centralizaci a v autoritářsky založeném systému a v potlačování projevů občanské společnosti. Systém NDR koncentroval moc v rukou W. Ulbrichta – v této souvislosti je např. rozebíráno vylučování domnělých Ulbrichtových protivníků ze strany (SED) – docházelo k procesům s „revizionisty“ apod.

Politický vývoj v NDR je kladen do historických souvislostí s vývojem v Sovětském svazu, ohlasem XX. sjezdu KSSS. SED se začala od poloviny 50. let opírat o novou vrstvu mladších funkcionářů a odborníků. „Represivní postupy SED byly rozpracovány pro nejrůznější eventualities. Trpět opozicí bylo označováno za *zločinné*.“⁶⁾ Přesto – jak publikace ukazuje – bylo působení opozičních sil velmi mnohotvárné a rozmanité, představované nejrůznějšími společenskými silami – mládeží, inteligencí, dělníky, rolníky ad. Zvláštní způsob odporu představovaly útoky do západního Německa.

Třetí část publikace sleduje **období 1961 až 1972, hlavně snahy spojit socialismus se svobodou a demokracií**. 13. srpen 1961 znamenal zlom, hranice se Západním Berlínem byla uzavřena. Narůstaly politické protesty. Šedesátá léta se pak vyznačovala tím, že se začalo šířit přání prosazovat v rámci socialismu svobodu, utvářet *demokratický socialismus*. Co se týče osobností v tomto demokratizačním hnutí, publikace věnuje pozornost Stefanu Heymovi, Robertu Havemannovi, Wolfu Biermannovi ad. Autor si pak v zahraničněpolitických souvislostech všimá zvláště vývoje „Pražského jara“ v Československu. „Roku 1968 se Československo stalo pro občany NDR svobodnou zemí, určitou náhradou za nepřístupný Západ. V Praze bylo možno se setkat se západoněmeckými přáteli, navštívit divadla a kabarety, o nichž se v NDR vědělo, že obzvláště stojí za návštěvu.“⁷⁾ I v tomto období hrály církve důležitou úlohu, což se odráží opět v publikaci. Charakteristické jsou jejich mírové aktivity spojené s nezávislým mírovým hnutím.

Ve čtvrté části publikace představuje **období let 1972–1978**. Autor analyzuje **hledání alternativ v opozičním hnutí, proces pluralizace v komunistickém hnutí, vliv uvolňování napětí mezi Západem a Východem, proces KBSE a řešení otázky lidských práv**. V rámci společnosti NDR je mimo jiné osvětlována i úloha spisovatelů. Značná pozornost je věnována marxistickým alternativám, např. působení Rudolfa Bahra a jeho práci „Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus“.⁸⁾ Zajímavá je charakteristika opozičního hnutí v oblasti kultury – v divadlech a na hudebních scénách, stejně jako zachycení církevní diskuse o lidských právech. Výrazně je nastíněn proces politi-

zace otázek životního prostředí, opatrné nadnášení politických problémů. V hnutí odporu nechyběly – jak autor uvádí – ani příklady sebeobětování – například když se 18. srpna 1976 veřejně upálil evangelický kněz Brüsewitz v Zeitzu. Autor upozorňuje, že „při hodnocení tohoto činu je nutno rozlišovat mezi Brüsewitzovými úmysly a motivy i následky. Šlo o akci odporu ...proti totálnímu ideologickým nárokům SED...zaměřeným na veřejné i církevně politické působení...Následky překračovaly Brüsewitzovy záměry...a dokumentují, jak se nejrůznější orientace odporu spojovaly do celkové systémové opozice.“⁹⁾ Podobně vyznívá i působení skupiny *Die Junge Gemeinde Jena-Stadtmitte* kolem kněze Thomase Auerbacha, jež se stala jedním z nejdůležitějších center opozice, stejně jako církevní mírové hnutí, které rovněž tvořilo opoziční základnu. Důležitou složkou opozice se pak staly i skupiny prosazující lidská práva. Publikace sleduje také reakce a reflexi na opoziční hnutí NDR v západním Německu, a to opět v souvislosti s politickým uvolňováním napětí pod heslem „proměna přiblížování“.

Pátá část publikace charakterizuje v rámci opozičního hnutí především **mírová hnutí v období let 1979–1983**, zasazuje je do politických souvislostí i do celkového vývoje opozice v NDR. Přibližuje působení a postavení významných osobností (R. Havemann, R. Bahro), neoficiální kultury, protestantismu v církevní sféře apod. Dokumentuje tehdejší působivost kritiky totalitarismu. Od prosince 1981 zpracovávali R. Havemann a R. Eppelmann text *Berlínské výzvy* (Berliner Appel), jež měla být „jen jednotlivou akcí, ale měla zapojit co nejširší počet lidí“.¹⁰⁾

V samostatné kapitole autor analyzuje **sociální základnu opozice i rozmanitost jejího působení** – ať již jde o oblast kultury, životního prostředí, veřejného působení apod., seznamuje s činnostmi konkrétních osob či skupin. V jiné kapitole osvětluje **politické vztahy opozice NDR do SRN i do zahraničí**.

Šestá část publikace představuje **formování opozice v NDR v letech 1984–1986 jako demokratického hnutí**. Nadále sleduje přitom kontinuitu opozičního hnutí – opět v oblasti kultury, církevního působení, ekologických aktivit – a to vše v souvislosti s vnitropolitickým vývojem v NDR, Honeckerovou mírovou politikou, s vývojem *německo-německé problematiky* – tj. tzv. německé otázky – vztahů NDR a SRN. Autor poukazuje na sílící vliv uplatňování lidských práv a demokracie a na úlohu *Berlínské skupiny*, jež bojovala za jejich prosazení v praxi. Zároveň dokumentuje, jak se tento vývoj odrazil na jednání XI. sjezdu SED a v celé společnosti. Podrobně charakterizuje vnitropolitickou situaci v NDR v tomto období a rozebírá politické aspekty sociálních hnutí včetně okolností mobilizace demokratizačního hnutí v roce 1986, a to v souvislostech s mezinárodněpolitickým vývojem – zvláště s vývojem v Sovětském

svazu, s procesem perestrojky, glasnosti a nového myšlení.¹¹⁾

Zajímavý je i pohled na západoněmeckou politickou scénu, veřejné mínění vyjadřující solidaritu s opozicí usilující o demokratizaci socialismu ve východní Evropě i na vědecký výzkum zabývající se problematikou NDR. „Převládající názor ve výzkumu NDR konstatoval stabilitu systému, i když někteří, jako Hartmut Zimmermann, viděli roku 1984 možnost, že nahromaděná nespokojenost se může rozrůst v široký a všeobecný protest...“¹²⁾

Sedmá část publikace charakterizuje **opoziční hnutí v NDR od roku 1987 do srpna 1989, narůstající vnitropolitickou krizi**, jež se začala projevovat v ideologickém a politickém odklonu od bývalé sovětské ochranné moci. Ukazuje, jak SED koncem 80. let už neměla k nabídnutí žádnou společenskopolitickou koncepci, kterou by mohla prosadit. Také ztrácela schopnost kontroly společenského a kulturněpolitického života v zemi. Stále významnější se stávaly vztahy mezi NDR a SRN. Autor představuje německou otázku jako ústřední téma uvnitř opozice v NDR. Můžeme sledovat, jak vnitroněmecké kontakty mezi opozičními silami v NDR a jejich západoněmeckými partnery od roku 1987 výrazně zesílily. Šlo například o kontakty s představiteli různých politických stran, se žurnalisty, zástupci mírových hnutí, intelektuály a umělci. Rozvíjely se však i kontakty s opozicí jiných východoevropských zemí. Paralelně je analyzována krize SED a státu NDR.

Závěrečný osmý díl publikace vysvětluje **okolnosti konce diktatury a úlohu opozice v NDR od září 1989 do ledna 1990**. „Od konce července 1989 začal proces nového formování opozice, což se projevilo v osamostatňování od hlavního organizačního působení církví a v utváření nových organizačních forem – občanských hnutí jako například *Neues Forum* a *Demokratie jetzt*, politických uskupení jako např. *Demokratischer Aufstand*, *Vereinigte Linke* ad.“¹³⁾ Autor analyzuje tento proces ve vnitropolitických i zahraničněpolitických souvislostech, osvětluje krizi SED i NDR jako státu až k rozpadu politického systému řízeného SED, dokumentuje řadu otevřených vystoupení opozice proti režimu (například v Lipsku) a všimá si i vývoje v jiných zemích sovětského bloku. Hodnocení opozičního hnutí v NDR autor končí shrnutím hlavních příčin rozpadu NDR, rozbořením nové politické situace i nové situace ve společnosti.

Publikace významně doplňuje pohled odborné veřejnosti na situaci předcházející konec NDR a na následné sjednocení Německa, na charakter a úlohu opozičních sil v NDR, na jejich konkrétní působení. Zajímavost a výpovědní hodnotu do značné míry zajišťují aktivní praktické zkušenosti autora.

Ivona Řezanková

¹⁾ Autor je teolog, v letech 1984–1992 působil

jako referent pro sociologii obcí v Teologickém studijním oddělení při Svazu evangelických církví v NDR. Od roku 1997 byl spolupracovníkem Oddělení pro vzdělávání a výzkum (Abteilung Bildung und Forschung) u Spolkového pověřence pro podklady Ministerstva bezpečnosti (Bundesbeauftragter für die Unterlagen des MfS) bývalé NDR. Spolupracoval s různými opozičními skupinami

a byl spoluzakladatelem uskupení „Demokratischer Aufbruch“.

²⁾ EKD: Evangelische Kirche in Deutschland.

³⁾ Viz: Erhart Neubert: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*, 2. Aufl., Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, Berlin: Links, 1997, s. 13.

⁴⁾ Tamtéž, s. 14.

⁵⁾ Tamtéž, s. 39.

⁶⁾ Tamtéž, s. 105.

⁷⁾ Tamtéž, s. 163.

⁸⁾ Tamtéž, s. 230.

⁹⁾ Tamtéž, s. 275.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 408.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 635.

¹²⁾ Tamtéž, s. 642.

¹³⁾ Tamtéž, s. 825.

Balkán pod lupou

Glenny, Misha: *Balkán 1804–1999. Nationalismus, válka a velmoc. Přeložili Olga a Martin Kovařovi. Praha, Jiří Buchal – BB Art, 2003, 548 stran, ISBN 80-7257-976-2.*

České vydání této knihy je zajímavé jak tématem, tak autorem. Dotyčný opus je prvním pokusem o velkou syntézu novodobých balkánských dějin, vydaný v češtině. Misha Glenny není historik, nýbrž novinář, který si získal jméno jako jeden z mála západních reportérů zasvěcených do souvislostí hned na počátku krize v bývalé Jugoslávii.

Autorovi je rozhodně nutno přiznat dobrou vůli, a nadto neobvyklou kajícínost, když v úvodu přiznává, že „začal svou cestu Balkánem obtíženým balastem četných předsudků“. Jako pozorovatel jugoslávských konfliktů v 90. letech se snažil poznat jugoslávskou historii, a k napsání tohoto díla ho prý vedlo přesvědčení, že pro pochopení jugoslávské historie je nezbytné pochopit dějiny celého Balkánu. Prostudoval k tomu solidní množství literatury, v několika jazycích (převážně ovšem v angličtině a srbochorvatštině), nevyhnul se však bohužel několika úskalím. Jako laik neměl možnost se opřít o patřičné odborné porovnání – a tak vedle solidních autorů jsou tu i autoři sporní i vysloveně obskurní, aktuální vedle zastaralých. Nemá přehled o odborných diskusích, proto také v bibliografii scházejí odborné články, zato převládají přehledové, shrnující práce. To znamená omezení, není to však ještě chybou.

Práce je však zatížena třemi základními chybami, danými autorovým přístupem. Jednak nezvolil úplně šťastnou strukturu. Vykládá historii Balkánu separátně, podle jednotlivých států, resp. národů. Jestliže to má snad určité oprávnění na počátku výkladu, kde popisuje formování národních hnutí v různých koutech poloostrova, celkově je to chyba. Dějiny Balkánu, především ty novodobé, nejsou dějinami stabilních národně-státních celků, jako je Francie, Anglie nebo Španělsko. Pokud Glenny píše dějiny Balkánu, měl se pokusit o více komparativní přístup. Mnohé jevy jdou Balkánem napříč, nejsou omezeny hranicemi, stanovenými ostatně v určitých historických obdobích poměrně libovolně. Navíc chybí i komparační s okolními regiony, jako by Balkán exi-

stoval jako nějaká danost, oblast konfliktů bez spojitosti s ostatní Evropou, ačkoli se autor hned v úvodu proti něčemu takovému rázně ohrazuje (což je chvályhodné). Když se Glenny vzdal možnosti postihnout určité zákonitosti, a začal psát mozaiku, ve které přeskakuje od jednoho k druhému, vzdal se i nejlépeší možnosti dosáhnout toho, co v úvodu označuje za své cíle: pochopit dějiny Balkánu jako celku a zbavit jej balastu předsudků. Glenny se snaží o to, aby kapitoly na sebe plynule navazovaly, aby poslední odstavec jedné evokoval obsah následující, ale radí je jako jednání ve hře. Píše velkolepý příběh, fresku, ale čtenáři podstatu dění přibližuje jen okrajově. Některé oblasti mu navíc z děje náhle vypadnou: Makedonie, které věnuje tolik pozornosti dřívě, se po druhé světové válce zcela ztratí, vrací se k ní až zcela na závěr až krátkou poznámkou v souvislosti s UČK a válkou na Kosovu. Také další cíl, načrtnout vztah velmocí a Balkánu v uplynulých dvou stáletích, se mu vzhledem ke zvolené struktuře rozpadá do nesouvislé tříštiny, což ještě umocňuje jeho vypravěčský styl.

Glenny v sobě nezapře reportéra. Jde o dobrý popis, vykreslení postav a vystižení atmosféry. Samozřejmě, ani v historickém díle by se neměla ztrácet ze zřetele čtivost. Zvláště ne v díle určeném širokému okruhu čtenářů, jako je Glennyho Balkán. Jenže Glenny se přesprávil soustřeďuje na detaily, a to je druhá chyba. Velice ho napříklád přitahují osobní příběhy, a tak místy vlastně nepíše ani dějiny států, jako spíš dějiny osobních režimů, nebo ještě spíše – dějiny diktátorů. Přiblížení jejich osobního života (občas jejich výstředností) věnuje spoustu místa, zato třeba o předpokladech a překážkách hospodářského rozvoje se dočteme jen stěží. Někdy ho zřejmě peripetie osobního života silných osobností vtáhnou do sebe natolik, že ho to svádí k přeceňování jejich úlohy v dějinách. Charakter komunismu v Albánii tak vysvětluje osobní zvráceností Envera Hoxhy, podobně je tomu u Tita nebo u meziválečného albánského prezidenta a pozdějšího krále Zoga.

Glenny bohužel často přehrává ve snaze o dramaticčnost. Pro dokreslení obrazu například klidně cituje z literární fikce (z Andrićova románu *Omerpaša Latas*), jako by to

byl popis současníka, ale hlavně ho asi svádí podvědomá snaha stále udržovat napětí. Pak mu samozřejmě obraz Balkánu vystává věčně rozbouřený, ale také v jednotlivostech nepřesný. A nepřesný je kupodivu i v popisu událostí, kterých byl sám současníkem. Podléhá dramatickému jazyku, který pak událost v jeho očích formuje: podle něj zahájila v létě 1995 bosenská vláda ofenzivu s cílem *uniknout z obleženého Sarajeva*. Vytváří to dojem strhujícího víru událostí (tato – poslední – kapitola knihy se jmenuje *Balkánský vír*), ale je to bohužel nesmysl. Členové vlády podle potřeby Sarajevo opouštěli tunelem dokončeným v létě 1993. Vláda mohla od té doby „uniknout“ kdykoli, ale od počátku války neopouštěla Sarajevo jako své sídlo kvůli jeho symbolickému významu. Ofenziva byla zahájena s cílem dosáhnout velkého vítězství, které by se dalo propagandisticky využít.

Glenny podléhá smyslu pro dramaticčnost často a rád používá expresivní výrazy. Tak wehrmacht je podle něj „nejnemilosrdnější, nejvýkonnější a nejlépe vyzbrojená síla v dějinách“. Nechci snižovat kvality wehrmachtu, ale jistě to neplatilo ani v době, kdy wehrmacht bojoval, natožpak dnes. Reportér v Glennym rád popisuje akci, a proto podle něj srbská armáda na podzim 1915 „prchala“, i když ve skutečnosti pomalu za neustálých obranných bojů ustupovala (proto se „prchání“ protáhlo na měsíc). Zbytečná emotivnost je přitom na škodu hlavně proklamované autorově snaze vyrovnat se s předsudky.

Protože Glennymu místy očividně záleží na textu víc než na přesnosti, nedává si potřebnou práci s dohledáním detailů. Jednotky bosenských Srbů skutečně vstoupily do Srebrenice 11. července odpoledne (s. 498), avšak nezačaly ihned s vražděním muslimských mužů, jak uvádí. Zajatce totiž začaly brát až následujícího dne a až pak přišlo vraždění. Podobné nepřesnosti se vyskytují v textu průběžně, jak v událostech z 90. let, kdy si Glenny budoval jméno reportážemi z bývalé Jugoslávie, tak kdekoli jinde. Jenom namátkou, stačí listovat: Kréta se při řeckém povstání roku 1822 nevymanila z osmanské nadvlády prostě proto, že tam žádné povstání nevypuklo, a město Mesolongi bylo obleženo až roku 1825, nikoli 1824 (s. 43). Ali-paša Rizvanbegović neměl pevnost v Buně (Buna je řeka – s. 80). Řecko roku 1881 nepřevzalo kontrolu nad Soluní, ale nad Thesálií, a Černá Hora v první balkánské válce neusilovala o přístup k moři (měla v té době už třicet let dva přístavy), ale o rozšíření do úrodné nížiny (s. 196).

Bulhaři se roku 1915 mohli chtít Srbům pomstít za zradu v první balkánské válce nebo za porážku v druhé, ale ne za zradu v druhé (s. 265). Albánský král Zogu se v listopadu neobrátí na Řím s žádostí o pomoc, nýbrž byl nucen souhlasit s mezistátní smlouvou, vnučenou od jara, kterou Itálie odůvodňovala snahou „pomoci“ Albánii (s. 330). Do Bleiburgu na jaře 1945 zdaleka nevyráželi jen ustašovci a jejich stoupenci, ale i mnoho Chorvatů, kteří nebyli stoupenci ustašovců, slovinští gardisté a některé oddíly srbských četníků (s. 410). Komunistická strana Albánie nečerpala zdaleka podporu jen od rolnictva (s. 434), životně důležitá pro ni byla finanční podpora pravoslavné buržoazie, a Memorandum Srbské akademie věd a umění nese psal anonymní tým (s. 481), konkrétní autoři pouze nebyli podepsáni pod jednotlivými statemi a text podával autorský kolektiv jako celek. Osvobozenecká armáda Kosova nevznikla v roce 1996, ale o tři roky dříve (s. 501).

Místy text budí dojem, že Glenny neví přesně, o co vlastně jde. Mluví o „dvou politických sponzorech“ řecké partyzánské armády ELAS za druhé světové války, Národněosvobozenecké frontě (EAM) a Komunistické straně Řecka (s. 414), takže zřejmě neví, že ELAS byla vojenským křídlem EAM, jejíž hlavní součástí byla komunistická strana – šlo o přesně stejný systém jako v sousedních okupovaných zemích, Jugoslávii a Albánii. Pod mlhavým označením „princip Leku“ myslí evidentně zvykové právo albánských horalů, v určité oblasti nazývané Kánon Leky Dukagjiniho (s. 434). Mlhavé ponětí jako by však Glenny měl i o některých událostech z nejnovější doby. Popisuje srbskou ofenzivu v Drenici na počátku roku 1998 jako izolovanou událost, ačkoli to byla systematicky připravená akce. Jako počátek uvádí datum 5. března, což byl ve skutečnosti závěr; ve velkém se ve skutečnosti bojovalo od 28. února – zato uvádí, že 5. března byl čtvrtek.

Faktografické nepřesnosti doplňují chyby ve vlastních jménech (Ghegové místo Gegové, Malasorové místo Malisorové, Demeter Atanacković místo Dimitrije, Artur Artuković místo Andrija, řeka Korane místo Korana, přezdívka „Babo“ neznamená „Dědeček“, ale „Táta“), a autor si stejně jako v minulosti plete geografické oblasti (pohoří Epirus není Chamuria, Kordun není Banija a okres Cazin v Bosně není Bihaćská kapa; oblast, o které Glenny hovoří, je Cazinská krajina, prostírající se na čtyřech okresech, a kvůli obklíčení se jí ve válečných letech 1992–95 říkalo Bihaćská kapa).

Někde se Glenny nepochybně projevuje jako bystrý analytik. Týká se to jak událostí, kterých byl současníkem, tak událostí historických. Všiml si například, že na Balkáně se za druhé světové války za jistých okolností nemuselo vůbec válčit, že válka sem byla zanesena zvenčí, a podobně, že za první světové války balkánské státy neválčily proto, že by sympatizovaly s Dohodou nebo ústředními mocnostmi, nýbrž kvůli vlastním sporným územním otázkám. Je přitom lhostejné, zda jde o jeho vlastní závěry, nebo o názory převzaté, protože jde o jejich hodnotu pro čtenáře.

Glenného zpětné hodnocení západní politiky v bývalé Jugoslávii, jíž byl sám svědkem, a dalších jevů z retrospektivního pohledu, třeba postoje Miloševiče k bombardování v Bosně, Daytonské mírové dohody nebo odstrašovací role NATO po válce na Kosovu, jsou realistická a zbavená jak iluzí, tak předsudků. Ale jeho realismus bere za své, když pohlíží do budoucna. Tvrdí (v době psaní knihy, 1999), že válka v Bosně znovu vypukne, jakmile se stáhnou mezinárodní jednotky, nebo že se Srbsko potácí na pokraji občanské války – to bychom mohli tvrdit o kterémkoli státě s autoritativním režimem, kde dochází k veřejným protestům, třeba o Číně nebo o Československu v roce 1989. Glenného tu vede nutkání ukázat varovný prst, takže se snad ani nesnaží o nějakou analýzu.

Český překlad je vcelku solidní, vytknout lze drobnosti, jako např. přepis albánských slov a jmen (podivnou směsici slovanské a albánské hláskové transkripce), nebo zbytečné zavádění některých zkratk, s nimiž se čtenář jinde nesetká (např. KOA pro Osvobozeneckou armádu Kosova, když se běžně používá albánská zkratka UaK, případně anglická KLA).

Pokud bylo smyslem knihy přiblížit běžnému čtenáři moderní dějiny Balkánu, oblasti, která je v lidovém povědomí známa hlavně konflikty z 90. let, pak Misha Glenny tento cíl naplnil jen částečně. Kdo se prokouše stohy nejrůznějších osobních zápletek, které jsou zpočátku zajímavé, ale po sto stránkách už jenom unavující, získá – nehledě na občasně chyby – přece jenom přehled o dění na poloostrově od přelomu 18. a 19. století. Tento přehled však bude omezený. Autorova koncepce, která příliš rozmáchle, ve stylu Paula Johnsona s extrémním zaujetím přibližuje a hromadí detaily, totiž neumožňuje podívat se na věci z odstupu. Čtenář si proto jako v klasickém školním dějepise osvojí znalost základních osob a událostí; zákonitostí, kterými se tyto události řídí, ho spíše minou.

Ve srovnání s některými jinými kolegy – novináři, kteří se rozhodli sepsat populární dějiny tématu, kterým se zabývají, např. Timem Judahem¹⁾ nebo Marcusem Tannerem,²⁾ kterým lze samozřejmě ledacos vytknout, ale kteří si stanovili méně ambiciózní cíle, vyznívá Glenného dílo poměrně rozpačité. Český čtenář si bude muset počkat na něco dalšího.

Filip Tesar

tesar@iir.cz

¹⁾ Judah, Tim: Kosovo: War and Revenge, Yale University Press, New Haven, London 2000.

Judah, Tim: The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia, Yale University Press, 1997.

²⁾ Tanner, Marcus: Croatia. A Nation Forced in War.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Bc. Petr Anděl, nar. 1977; student oboru Americká teritoriální studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde roku 2000 získal titul Bc. (str. 34)

Ondřej Beránek, nar. 1980; v současné době na FF UK dokončuje magisterské studium oboru Arabistika a Dějiny a kultura islámských zemí. (str. 29)

Prof. Ing. Jiří Fárek, CSc., narozen 1937; vystudoval VŠE a pracoval na VŠE, v EU ČSAV a v IPB. Zabývá se světovou ekonomikou a mezinárodními financemi. Je členem Světové federace studií o budoucnosti (WFSF) a edičních rad časopisů Politická ekonomie a Prague Economic Papers. V současné době vyučuje na Technické univerzitě v Liberci. Člen redakční rady MP. (str. 16)

PhDr. Jan Filipský, CSc., nar. 1943; vědecký pracovník Orientálního ústavu AV ČR. Vystu-

doval indologii a anglistiku na Filosofické fakultě UK. Zabývá se studiem politických a kulturních dějin jihoasijského subkontinentu se zvláštním zřetelem k současnému vývoji Indie a Srí Lanky. (str. 16)

Pavel Kohout, nar. 1967; vystudoval VŠE, je ekonomickým analytikem ve společnosti PPF. Specializuje se na kapitálové trhy, aplikace moderní teorie portfolia, matematické modelování výnosových křivek, ekonomickou a finanční historii, asijské ekonomiky, retailové finanční trhy a systémy. Publikuje v odborných časopisech a denním tisku. (str. 9)

Mgr. Jan Karlas, MA., nar. 1978; absolvent oboru mezinárodní vztahy a evropská studia na Central European University (CEU) v Budapešti a oboru mezinárodní vztahy na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (IPS FSV UK) v Praze. V současnosti je doktorandem IPS FSV UK a vědeckým pracovníkem Ústavu mezinárod-

ních vztahů v Praze. Zajímá se o teorie mezinárodních vztahů. (str. 22)

Karel Svoboda, nar. 1979. Absolvent Východoevropských studií se zaměřením na rusistiku na FF UK Praha. V současné době je interním doktorandem Ruských a východoevropských studií UK FSV. Zabývá se moderními dějinami a současnými problémy Ruska. (str. 30)

Ing. Václav Štor, nar. 1945; absolvent ČVUT Praha v Praze. Dlouhodobě pracoval v sektoru zahraničního obchodu. Zahraniční pobyty: 1978–83 Nigérie, 1989–90 Bolívie. Od roku 1994 pracovníkem MZV ČR. V letech 1994–99 pracoval jako diplomat na Velvyslanectví ČR v Ghanské republice, v současnosti působí na Velvyslanectví ČR v Indické republice. (str. 14)

Údaje o ostatních autorech tohoto čísla viz MP 1–8/2004